

*0: EK
*1: 2013-2014
*2: 13
*3: WordXP
*4: 13de vergadering
*5: Maandag 16 december 2013
*6: 17.00 uur
**

Voorzitter: Broekers-Knol

Tegenwoordig zijn 60 leden, te weten:

Backer, Barth, Beckers, Beuving, Van Bijsterveld, De Boer, Van Boxtel, Brinkman, Bröcker, Broekers-Knol, Bruijn, Van Dijk, Dupuis, Duthler, Elzinga, Engels, Essers, Ester, Faber-van de Klashorst, Flierman, Franken, Ganzevoort, Marcel de Graaff, Hermans, Hoekstra, Holdijk, Huijbregts-Schiedon, Van Kappen, Kneppers-Heijner, Knip, Koning, Koole, Kuiper, De Lange, Van der Linden, Linthorst, Lokin-Sassen, Martens, Nagel, Popken, Quik-Schuijt, Reuten, Reynaers, Ruers, Schaap, Scholten, Schouwenaar, Schrijver, Sent, Slagter-Roukema, Van Strien, Swagerman, Sylvester, Terpstra, Thissen, Vliegenthart, Vos, De Vries, De Vries-Leggedoor en Witteveen,

en de heer Teeven, staatssecretaris van Veiligheid en Justitie en de heer Weekers, staatssecretaris van Financiën.

**

*N

De **voorzitter**: Er zijn geen berichten van verhindering van de leden ingekomen, althans niet op dit moment.

**

*B

!Wijziging Boek 1 BW!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens in verband met het wijzigen van de voorwaarden voor en de bevoegdheid ter zake van wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte (33351).

De **voorzitter**: Ik heet de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van harte welkom in de Eerste Kamer.

**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Voorzitter. Wanneer in Ovidius' Metamorfosen Juno en Jupiter disputeren over de vraag bij wie de lust groter is, bij mannen of bij vrouwen -- het

echtpaar is het, zoals gebruikelijk, niet met elkaar eens: Jupiter stelt dat de lust in liefde bij vrouwen groter is en Juno zegt het tegendeel -- besluiten zij de enige persoon die daarover uitsluitsel kan geven te raadplegen, te weten Tiresias, en hem, ik citeer uit de vertaling van Marietje d'Hane-Scheltema:

"Te vragen wat hij vindt: die kende beide soorten liefde.

Want ooit had hij twee grote slangen, die in 't bladergroen

Lagen te paren, met zijn stok een harde stoot gegeven,

was toen -- heel wonderlijk -- van man in vrouw veranderd en

had zeven jaren zo geleefd. Toen hij acht herfst later

dezelfde slangen terugzag, riep hij: Als één slag kan maken

dat hij die slaat door jullie in zijn tegendeel verandert,

dan sla ik maar opnieuw ... En met een forse stokslag tegen

die beide slangen kreeg hij weer zijn vroeger mannenlichaam.

Hij nu, als scheidsman aangetrokken in dat schertsdebat,

geeft Jupiter gelijk en dat heeft Juno diep gestoken

-- aldus vertelt men -- meer dan bij zo'n grappig past: zij heeft

de ogen van haar rechter afgestraft met eeuwig duister.

De godenvader echter -- want geen godheid kan de daden

van andere goden herroepen -- liet hem in zijn blindheid

de toekomst zien en heeft door deze eer zijn straf verzacht."

Transgenders zijn van alle tijden.

Eeuwenlang zijn zij miskend, genegeerd, bespot, vervolgd en vernederd. Daar is pas in de laatste paar decennia een ontwikkeling ten goede te zien, waarbij zij het recht hebben om te leven, niet naar hun biologisch geslacht, maar naar hun beleefde genderidentiteit.

Was het maar zo, dat door een stokslag tegen twee slangen een man in een vrouw en een vrouw in een man kan veranderen! Op dit moment verlangt de wet heel wat meer, en ook te veel naar het oordeel van onze fractie: een verzoekschriftprocedure tot geslachtswijziging bij de rechtbank, waarbij de persoon in kwestie lichamelijk aan het verlangde geslacht moet zijn aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is en waarbij de betrokkene nimmer meer in staat zal zijn een kind te verwekken, dan wel te baren (BW, boek I, art. 28 lid 1).

Personen die lijden aan genderdysforie, dat wil zeggen aan een incongruentie tussen het biologische geslacht enerzijds en de beleefde genderidentiteit anderzijds, behoren de mogelijkheid te hebben om in overeenstemming te kunnen leven met hun genderidentiteit. Ik hecht eraan hier uit te spreken dat mijn fractie

daar voorstander van is. In het onderstaande wil ik kort ingaan op de volgende punten die bij dit wetsvoorstel wat ons betreft aan de orde zijn: het vervallen van de eis tot lichamelijke aanpassing en onvruchtbaarheid; het vervallen van de toetsing door de rechter; de deskundigenverklaring; de transman die kan baren en de transvrouw die kan verwekken; de leeftijd van 16 jaar.

De thans nog gestelde eisen van onvruchtbaarheid en van lichamelijke aanpassing vormen een inbreuk op de integriteit van het menselijk lichaam en de privacy van de betrokkenen. Daarover is geen misverstand mogelijk. De vraag die vervolgens voorligt, is dan of deze eis van lichamelijke aanpassing een gerechtvaardigde inbreuk zou zijn op de privacy. Om het onparlementair uit te drukken: welk recht heeft de overheid om in de onderbroek van haar burgers te kijken?

Tot voor kort werd dit recht niet ter discussie gesteld. Veel transgenders willen zelf hun lichaam in overeenstemming brengen met hun beleefde genderidentiteit en, gelet op de stand van de medische wetenschap, is dat ook in toenemende mate mogelijk. In de meeste landen werden en in veel landen worden deze lichamelijke aanpassingen nog steeds als voorwaarden voor wijziging van de geslachtsvermelding in de Gemeentelijke Basis Administratie gesteld, juist ook vanwege de mogelijke verwarring die ontstaat als een voorheen vrouw/transman een kind kan baren en een voorheen man/transvrouw een kind kan verwekken. Deze eisen van lichamelijke aanpassing en onvruchtbaarheid staan thans echter wel ter discussie als niet langer proportioneel. Ook mijn fractie deelt deze opvatting.

Het onderhavige wetsvoorstel gaat veel verder dan alleen deze eisen te schrappen. Gedurende de rit is ook nog eens de hele procedure tot geslachtswijziging op de schop genomen. Ik verheer het niet: mijn fractie betreurt dat zeer. Over de procedurewijziging hebben de meeste adviescolleges zich niet kunnen uitspreken. Zij heeft ongewenste gevolgen en brengt onevenwichtigheid in de algehele systematiek van het familierecht. Ik kom hierop nog terug. Kan de regering nog eens duidelijk uiteenzetten wat de beweegredenen zijn geweest om zich niet te beperken tot het schrappen van de als niet proportioneel meer bevonden eisen van onvruchtbaarheid en lichamelijke aanpassing, maar om ook de gehele procedure op de schop te nemen?

Met betrekking tot het vervallen van de toetsing door de rechter weet niemand beter dan de betrokkene zelf ten diepste dat hij of zij een andere genderidentiteit heeft dan zijn of haar biologisch geslacht. De helft van de aanvragers weet dit zelfs al op zeer jonge leeftijd. De vermelding van de geslachtswijziging in de GBA is echter een zaak van openbare orde en dus niet louter meer een privéaangelegenheid

van de persoon in kwestie, precies zoals ook bijvoorbeeld twee personen zelf ten diepste weten dat zij elkaar beminnen, maar als zij een huwelijk sluiten, dit niet louter meer een privéaangelegenheid is: het recht verbindt hieraan gevolgen. Wijziging van de vermelding van het geslacht is -- hoewel het zo simpel lijkt: een "V" in plaats van een "M" of omgekeerd -- een ingrijpende zaak, ingrijpender dan een voornaamswijziging. Deze behoeft dan ook een objectiveerbare toets.

Thans moet zowel een voornaamswijziging als een geslachtswijziging bij de rechtbank middels een verzoekschrift aanhangig worden gemaakt. Bij een verzoek tot geslachtswijziging moet, naast een afschrift van de geboorteakte, tevens een gezamenlijk ondertekende verklaring van bij AMvB aangewezen deskundigen worden overlegd, waaruit de overtuiging blijkt van de verzoeker dat hij tot het andere geslacht behoort dan in de akte van geboorte is vermeld en waarin is vervat "het oordeel van de daartoe bevoegde deskundige dat die overtuiging, gelet op de periode waarin de verzoeker als zodanig heeft geleefd en zo mogelijk op andere daarbij te vermelden feiten of omstandigheden, als van blijvende aard kan worden beschouwd" (art. 28 a lid 1a, boek 1 BW).

Naar analogie van de onderbroek kan de vraag gesteld worden: wat heeft de overheid eigenlijk met onze voornaam te maken? Welnu, ook dat is een zaak van openbare orde, en wel ter bescherming van de te vernoemen kinderen die, wanneer men de voornamen geheel over zou laten aan de ongebreidelde fantasie van de ouders, met de meest wonderlijke namen door het leven zouden moeten gaan. Tijdens de Franse revolutie is gedurende een korte tijd de voornaamkeuze geheel vrijgelaten. Nog geheel afgezien van al die arme kinderen die als Liberté's, Egalité's en Fraternité's door het leven hebben moeten gaan, leidde deze zogenaamde vrijheid tot zulke bizarre voornamen als Va de bon coeur pour la République, l'ami du peuple, Plein d'Amour pour sa Patrie, "Tricolore" enzovoort. Eén "verfrissende" voornaam, zoals prof. Mr. W.J. Zwolve, de auteur van het artikel waaruit ik deze kennis put, verklaarde, wil ik u niet onthouden: caféhouder Chanengue uit d'Etampes noemde zijn pasgeboren zoontje Caffé Billard als wandelende reclame voor zijn kroeg. Het zal je voornaam maar wezen! Het onderhavige wetsvoorstel schrapt de toetsing door de rechter. Hierover zijn de verschillende adviesorganen, zoals ik eerder opmerkte, niet nader geconsulteerd. Zowel de geslachtswijziging als de bijbehorende voornaamswijziging geschiedt niet langer meer via de rechtbank, maar kan rechtstreeks worden aangevraagd bij de ambtenaar van de burgerlijke stand. De geslachtswijziging moet hij inschrijven, want hiervoor geldt een dwingendrechtelijke bepaling. Hij mag geen eigen afweging maken. Dat lijkt ons overigens ook terecht. Onduidelijk is of de ambtenaar een

voornaam mag weigeren in geval van gelijktijdige wijziging van de vermelding van het geslacht.

Tot nu toe beslist de rechtbank over een verzoek tot voornamswijziging, ook bij geslachtswijziging. Naar het oordeel van mijn fractie creëert het onderhavige wetsvoorstel een onnodig en ongeoorloofd onderscheid ten opzichte van niet-transgenders die hun voornaam willen wijzigen. Wat gebeurt er als de ambtenaar van de burgerlijke stand in het kader van een geslachtswijziging weigert de verzochte voornaam in te schrijven? Is hij daartoe bevoegd? Een weigering van de ambtenaar van de burgerlijke stand is een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht. Moet de transgender bij een eventuele weigering van de voornaam bij gelijktijdige inschrijving van de geslachtswijziging hiertegen eerst bezwaar maken en vervolgens beroep aantekenen bij de bestuursrechter? Wordt hiermee niet het hele systeem van het familierecht op ondoordachte, onevenwichtige en vooral ook onnodige wijze doorbroken en ondoorzichtig, doordat plotsklaps de bestuursrechter om de hoek komt kijken en hier een taak lijkt toebedeeld te krijgen in het familierecht? Mijn fractie gaat er vooralsnog van uit dat de regering dit ongeoorloofde onderscheid niet heeft beoogd en wij zouden dan ook graag van de staatssecretaris vernemen of hij bereid is om middels een novelle dit onbedoelde neveneffect teniet te doen, door zowel het verzoek tot geslachtswijziging als dat tot voornamswijziging ter beoordeling aan de rechtbank te laten, zoals thans in de wet staat.

Het wetsvoorstel geeft de mogelijkheid om deskundigen niet langer bij AMvB aan te wijzen, doch "bij óf krachtens AMvB", dus ook bijvoorbeeld bij ministeriële beschikking. Wij willen graag van de staatssecretaris weten wat de beweegreden is om deze wijziging aan te brengen in vergelijking met de huidige wet? Ik wil verder even inzoomen op de inhoud van de deskundigenverklaring. Deze deskundige toetst niet langer zelf of bij de persoon in kwestie daadwerkelijk sprake is van genderdysforie. Hij verklaart alleen "dat de betrokkene jegens de deskundige heeft verklaard de overtuiging te hebben tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld op zijn geboorteakte, en dat de betrokkene er jegens de deskundige blijk van heeft gegeven diens voorlichting omtrent de reikwijdte en de betekenis van deze staat te hebben begrepen en de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte weloverwogen te blijven wensen." Hier is geen sprake meer van een objectieveerbare toets, omdat de deskundige slechts bevestigt hetgeen de verzoeker hem heeft meegedeeld.

Thans is het zo dat transgenders eerst gedurende een bepaalde periode in het verlangde geslacht moeten hebben geleefd -- ik spreek over voltooid verleden tijd -- zodat zij letterlijk aan den lijve hebben ondervonden hoe het is om als transman of transvrouw in het leven te staan en zij kunnen ervaren of zij dat ook daadwerkelijk wensen, voordat er wordt overgegaan tot een wijziging van de vermelding van het geslacht.

Ook de Raad voor de rechtspraak acht uitwerking gewenst van het begrip "de periode waarin de verzoeker als zodanig in het verlangde geslacht heeft geleefd", zoals thans in de wet is opgenomen. Er zou een minimumperiode in de wet moeten worden opgenomen waarin de reallife test eerst wordt beleefd. Dit klemmt temeer nu de lichamelijke aanpassingseis is komen te vervallen. Dit laatste geldt bijvoorbeeld ook in het Verenigd Koninkrijk, waarbij transgenders ten minste gedurende een periode van twee jaar in het andere geslacht moeten hebben geleefd voordat tot inschrijving van de geslachtswijziging in de registers van de burgerlijke stand wordt overgegaan. In het Verenigd Koninkrijk beoordeelt een panel van deskundigen de blijvende overtuiging van de degene die om geslachtswijziging verzoekt. Dit lijkt mijn fractie verstandig en wijs. De vermelding van geslachtsverandering is een ingrijpende zaak en de reallife test is in de praktijk een effectieve toets ter beantwoording van de vraag of de transgender deze ook werkelijk wil, niet in de laatste plaats ten behoeve van de transgender zelf. Nu de eisen van lichamelijke aanpassing en onvruchtbaarheid komen te vervallen, is het zeker zinvol om een minimumperiode in de wet op te nemen waarbinnen men in het verlangde geslacht moet hebben geleefd. Dit wetsvoorstel stelt geen termijn en stelt deze toets vooraf ook niet langer als eis. De blijvende overtuiging waarover de staatssecretaris het in de memorie van toelichting nog heeft, is in de woorden van de wet zelf niet verankerd en uit de verklaring van de deskundige blijkt daarvan evenmin sprake te zijn.

Waarom heeft de regering er niet voor gekozen om in de wet zelf een bepaalde periode op te nemen gedurende welke de transgender in het verlangde geslacht moet hebben geleefd, alvorens tot geslachtswijziging kan worden overgegaan? Maakt dit wetsvoorstel het mogelijk dat de betrokkene, al voordat hij of zij enige tijd gaat leven in het verlangde geslacht, reeds als zodanig wordt ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie? Indien de vorige vraag positief wordt beantwoord, wat voor zin en betekenis heeft in dat kader de deskundigenverklaring dan nog? Nu de wet niet met zo veel woorden de voorwaarde stelt dat er gedurende een bepaalde periode geleefd moet worden in het verlangde geslacht, uit welke andere feiten zou dan volgens de regering de blijvende overtuiging waarover wordt gesproken in de memorie van toelichting moeten blijken, voordat tot wijziging van de geslachtsvermelding kan worden overgegaan, nu immers ook de eis van lichamelijke aanpassing niet langer wordt gesteld?

In het wetsvoorstel is aan de orde het feit dat een transman kan baren en een transvrouw kan verwekken. Door het vervallen van de eis van absolute onvruchtbaarheid en lichamelijke aanpassing ontstaat er een nieuw probleem: immers, de vrouw, van geslacht veranderd tot man, de transman, respectievelijk de man, van geslacht veranderd tot vrouw, de transvrouw, kunnen ook na de geslachtswijziging nog kinderen baren, respectievelijk verwekken. Het wetsvoorstel voorziet erin dat de vrouw/transman die een kind

baart, toch als moeder van dat kind wordt ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie, maar voor het overige als man blijft ingeschreven. Hetzelfde geldt echter niet voor de man/transvrouw die een kind verwekt, als mijn fractie dit althans goed heeft begrepen. De man/transvrouw wordt ten aanzien van het kind niet als de (biologische) vader ingeschreven, maar kan het kind slechts als (trans)vrouw erkennen, adopteren dan wel, nu het wetsvoorstel 33032 -- de Wet op het meemoederschap zeg ik kortheidshalve -- is aanvaard, van rechtswege meemoeder worden.

Hebben de CDA-leden inderdaad goed begrepen dat de transman wel als moeder van het gebaarde kind wordt ingeschreven, maar verder als man geregistreerd blijft, en de transvrouw-verwekker van het kind nooit als vader wordt ingeschreven, doch slechts als vrouw het kind kan erkennen. Is hier in dat geval geen sprake van ongeoorloofd en ongewenst onderscheid?

Mevrouw **Scholten** (D66): Mevrouw Sassen had het net over de reallife test. In de praktijk gebeurt dat ook, omdat de mensen om wie het gaat heel snel hormoonbehandelingen gaan vragen, zodat zij alvast kunnen wennen aan het andere lichaam waarin ze gaan wonen. Hoe vaak denkt mevrouw Sassen dat het in de toekomst zal voorkomen dat, in haar woorden, een transvrouw en een transman een kind krijgen?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik kan er natuurlijk geen enkele uitspraak over doen of dit gebeurt, maar ik constateer dat nu die eis van lichamelijke onvruchtbaarheid is komen te vervallen, het mogelijk is. Het is in de Verenigde Staten al gebeurd. Voor de rest kan ik daar natuurlijk geen enkele uitspraak over doen. Juist vanwege het feit van het laten vallen -- wij zijn daar voorstander van -- van die eis van onvruchtbaarheid, moet er wel iets geregeld worden.

De Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken, die advies heeft uitgebracht over een eerdere versie van dit wetsvoorstel -- toen de rechter hierover in een verzoekschriftprocedure zou beslissen -- sprak in haar schrijven van 15 november 2011 reeds haar zorg uit over deze hele gang van zaken. Zij voorziet verwarring over de biologische afstamming van het kind, nu de man die een kind gebaard heeft als moeder in de geboorteakte zal worden vermeld, maar, omdat de gehele elfde titel van Boek I van toepassing is, deze biologische vrouw/transman vervolgens het kind ook zou kunnen erkennen en haar vaderschap zou kunnen worden vastgesteld.

De brief vervolgt, en ik citeer: "Voor een ambtenaar van de burgerlijke stand zal het soms lastig zijn om te bepalen dat hij of zij te maken heeft met een vrouw of man die van geslacht is veranderd. Dit hoeft namelijk niet kenbaar te zijn uit de gemeentelijke basisadministratie van persoonsgegevens. Op grond van art. 81, lid 3, Wet GBA kan degene wiens geslacht is gewijzigd het gemeentebestuur verzoeken om gegevens die verwijzen naar zijn vroegere sekse, te verwijderen.

Daarna is voor de ambtenaar van de burgerlijke stand niet meer kenbaar uit de administratie dat de ouder eerder een ander geslacht heeft gehad. In voorkomende gevallen zal de ambtenaar daarom aanvullende stukken moeten vragen, zoals een doktersverklaring of een afschrift van een rechterlijke uitspraak." Dat laatste is nu komen te vervallen. "Dit knelt met de korte termijn voor geboorteaangifte van drie dagen. Bovendien is mogelijk dat het sekseverleden van de ouder niet ter sprake komt, waardoor deze met het verkeerde geslacht in de akte wordt vermeld. Zo is denkbaar dat een juridische man van vrouwelijke kunne een kind wenst te erkennen. De ambtenaar van de burgerlijke stand zal in dat geval niet kunnen vaststellen dat hij niet tot erkennen bevoegd is, omdat titel 11 hem nog steeds als vrouw beschouwt." Ook de Raad voor de rechtspraak merkt op dat dit alles voor de identiteitsvorming van een kind problematisch kan zijn.

Aanvaarding van dit wetsvoorstel leidt tot de surrealistische toestand dat de vrouw/transman ingeschreven kan staan als de moeder zowel als de vader van het kind en dat de man/transvrouw, zijnde de biologische vader, zal worden ingeschreven als moeder of als meemoeder. Hier raakt mijn fractie het spoor echt bijster. Ook de staatssecretaris ziet volgens mijn fractie door de bomen het bos niet meer, wanneer hij op pagina 13 van zijn memorie van antwoord stelt: "Het is deze gedachtegang van het Hof, die in de memorie van toelichting is gevolgd, waar het de mogelijke gevolgen betreft van de omstandigheid dat een vrouw geworden man toch een kind baart". Bedoelt de staatssecretaris hier niet een "man geworden vrouw"? Een vrouw geworden man kan volgens mijn fractie immers nooit een kind baren, alleen maar verwekken?!

Het is in strijd met het belang van het kind om de biologische afstamming in de GBA niet langer op te nemen in geval een voorheen man/transvrouw een kind heeft verwekt. Wanneer men kinderen op de wereld zet, schept dat ook verantwoordelijkheden en een van die verantwoordelijkheden is dat het kind zijn of haar biologische afstamming moet kunnen achterhalen.

Waarom heeft de regering er niet voor gekozen om in de wet op te nemen dat, als een transman een kind baart, respectievelijk een transvrouw een kind verwekt, van rechtswege de vermelding van de geslachtswijziging komt te vervallen, door ervan uit te gaan dat uit dat enkele feit reeds kan worden opgemaakt dat de persoon in kwestie kennelijk niet meer het blijvend verlangen heeft om in het andere geslacht te willen leven? Moet hier geen voorrang worden gegeven aan de belangen van het kind dat zijn biologische identiteit moet kunnen achterhalen?

Het laatste punt is de leeftijd van 16 jaar. Het onderhavige wetsvoorstel geeft kinderen vanaf 16 jaar de mogelijkheid om, zonder toestemming van de wettelijk vertegenwoordigers, een wijziging van de geslachtsvermelding te verzoeken. Allereerst komt mijn fractie de leeftijdsgrens van 16 jaar willekeurig voor, mede gelet op het feit dat de helft van de personen die lijden aan genderdysforie

al vanaf zeer jonge leeftijd weet dat zij ernaar verlangen om in het andere geslacht te leven. Waarom 16, en niet 14, 12 of 18 jaar?

De regering heeft aangeknoopt -- en ik begrijp de redenering heel goed -- bij de leeftijdsgrens in verband met het zelfstandig verzoeken van medische behandelingen, maar nu de eis van lichamelijke aanpassing in dit voorstel is komen te vervallen, mist naar het oordeel van de CDA-fractie de aanknopingspunt aan deze leeftijd iedere grond. Mijn fractie heeft er niet zozeer behoefte aan om een leeftijdsgrens te stellen, als wel dat aanvragen van geslachtswijzigingen van minderjarigen mede door hun wettelijke vertegenwoordigers zouden moeten worden ingediend. Ook de meest vooruitstrevende wet op het gebied van de erkenning van transgenders, de Argentijnse wet, waarvan een Engelse vertaling mij zeer vriendelijk ter beschikking is gesteld door mevrouw Van Dun, vicevoorzitter van Transgender Netwerk Nederland, bepaalt dat de aanvraag voor minderjarigen, jonger dan 18 jaar, geschiedt door de wettelijke vertegenwoordigers, waarbij ook een expliciete verklaring van instemming van de minderjarige zelf moet worden overgelegd. De minderjarige moet daarbij voorts geassisteerd worden door een "children's lawyer". Indien de wettelijke vertegenwoordigers geen toestemming verlenen of niet bereid zijn een aanvraag tot geslachtswijziging in te dienen, kan de minderjarige de rechter om toestemming verzoeken.

Het is voor mijn fractie een wezenlijk punt dat de ouders c.q. wettelijke vertegenwoordigers betrokken worden bij de procedure tot geslachtswijziging en dat dit in de wet zelf verankerd is, bijvoorbeeld op de wijze zoals in de Argentijnse wet vermeld. Een leeftijdsgrens zou dit wetsvoorstel dan niet langer hoeven te bevatten. Gaarne horen wij een reactie van de regering waarom de wettelijke vertegenwoordigers op geen enkele manier betrokken worden bij de aanvraag tot geslachtswijziging van minderjarigen.

Onze fractie is er voorstander van om de lichamelijke eisen en de onvruchtbaarheidseis als voorwaarden voor vermelding van geslachtswijziging te laten vervallen als zijnde niet meer proportioneel. Het staat eenieder vanzelfsprekend vrij om zijn of haar lichaam aan te passen aan het verlangde geslacht, maar een voorwaarde voor inschrijving in de GBA kunnen zij niet langer zijn.

Onze fractie is van oordeel dat er een objectieerbare toets in de plaats moet komen van deze eisen en dat deze toets -- uiteraard na zorgvuldig ingewonnen advies van een of meer deskundigen -- door de gewone familierechtbank zou moeten geschieden, zoals dat thans ook reeds is geregeld in het BW.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik heb een vraag aan mevrouw Lokin. Zij zegt het volkomen terecht te vinden dat de sterilisatie-eis niet meer wordt gesteld en dat de wezenlijke behoefte om volgens de genderidentiteit te leven voldoende is. Ik snap niet waarom zij er bij de geboorte van een kind vanzelfsprekend van uitgaat dat die wens, die

andere genderidentiteit, niet meer aanwezig is. Dan geldt in feite toch nog steeds hetzelfde?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Dat is de vraag. Ik kan daarover niet vooraf een uitspraak doen. Als een vrouw negen maanden lang in verwachting is, daarvoor een hormonale behandeling heeft gekregen om weer tot vrouw te worden en vervolgens een kind baart, kan ik mij voorstellen dat het voor het kind heel goed zou zijn als de vrouw als moeder gaat functioneren ten behoeve van het kind.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Daarmee zegt mevrouw Lokin dat er een wezenlijk verschil is tussen het functioneren als moeder en het functioneren als vader. Begrijp ik dat goed?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ja, absoluut.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Dan verschillen wij daarover van mening.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Dat is dan gelukkig duidelijk.

Ik vervolg mijn betoog. Mijn fractie acht de gewone rechter bij uitstek geschikt om die objectieerbare toets toe te passen. Het past geheel in het systeem van de wet. Bij de gelijktijdige voornaamswijziging ontstaat er geen ongeoorloofd onderscheid tussen transgenders en niet-transgenders die om een voornaamswijziging verzoeken.

Mijn fractie is tevens van oordeel dat, nu de eis van lichamelijke aanpassing en onvruchtbaarheid komt te vervallen, de persoon die om wijziging van de vermelding van het geslacht in de GBA verzoekt, gedurende een bepaalde periode -- een bij voorkeur in de wet te noemen periode, bijvoorbeeld een of twee jaar -- in het gewenste geslacht moet hebben geleefd, bij wijze van reallife test.

Ten slotte is mijn fractie van oordeel dat minderjarigen samen met hun wettelijk vertegenwoordigers een aanvraag zouden moeten indienen tot wijziging van vermelding van het geslacht. Een leeftijdsgrens is wat ons betreft dan niet langer nodig, mits het verzoek door de rechter wordt beoordeeld.

Het nieuwe artikel 28 Boek I BW zou er als volgt uit komen te zien: "Iedere Nederlander die de overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in de akte van geboorte kan de rechtbank verzoeken wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte te gelasten." Deze tekst staat al in de wet. Daaraan wordt toegevoegd: "Minderjarigen dienen tezamen met hun wettelijk vertegenwoordigers een verzoek als bovenvermeld bij de rechtbank in, vergezeld van een schriftelijke verklaring van de minderjarige zelf, dat hij of zij een wijziging van de vermelding van het geslacht verlangt." Lid 2 en lid 3 blijven ongewijzigd.

Art. 28a krijgt alleen een toevoeging "van een periode van ten minste een jaar of ten minste twee jaar"; b en c komen te vervallen. Lid 2 blijft

ongewijzigd. Artikel 28b en artikel 28c blijven eveneens ongewijzigd. Toegevoegd wordt een artikel 28d: "a) Een transman die een kind baart wordt als de moeder van het kind ingeschreven in de GBA; met de inschrijving vervalt van rechtswege de wijziging van de vermelding van het geslacht en wordt de moeder weer als vrouw ingeschreven." "b) Een transvrouw die een kind verwekt, wordt als de vader van het kind ingeschreven in de GBA; met de inschrijving vervalt van rechtswege de wijziging van de vermelding van het geslacht en wordt de vader weer als man ingeschreven."

Ik kijk uit naar de beantwoording van de staatssecretaris.

*N

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Voorzitter. De SP-fractie is buitengewoon verheugd dat de regering met dit wetsvoorstel een bijdrage levert aan het verlichten van de moeilijke weg die een transgender moet gaan om te worden wie hij is. Eerdere kabinetten hebben het niet aangedurfd en nu is het dan zover, daarvoor onze complimenten aan de staatssecretaris. Hij heeft door een zorgvuldige beantwoording van onze vragen een aantal zorgen weggenomen. Ook daarvoor dank.

De wijziging van het geslacht in de akte van geboorte zal voor de een een stap in een traject zijn, voor de ander het sluitstuk van een moeilijke weg. Dat de eis van fysieke aanpassing aan het gewenste geslacht en onomkeerbare onvruchtbaarheid daarvoor niet meer nodig zullen zijn, is goed en ook noodzakelijk om te voldoen aan het in de Grondwet en het EVRM gegarandeerde recht op persoonlijke autonomie en lichamelijke integriteit.

Uit het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau over het leven van transgenders in Nederland komt een beeld naar voren van mensen die het niet makkelijk hebben in het leven. Mensen die ondanks het feit dat ze relatief hoog opgeleid zijn, een relatief ongunstige inkomenspositie hebben, vaak eenzaam zijn en vaak graag eerder hadden willen weten wat er met hen aan de hand was, mensen die behoefte hebben aan maatschappelijke acceptatie en begrip. Wij hopen dat dit wetsvoorstel aan het welbevinden van transgenders zal bijdragen. Het is de hoogste tijd dat er een regeling komt! Wij hebben nog wel een paar vragen en suggesties.

De leeftijd van 16 jaar waarop een jongere zonder toestemming van zijn ouders naar een deskundige mag gaan om vervolgens met diens verklaring omtrent zijn eigen zelfdiagnose en omtrent het geïnformeerd zijn op zak, het geslacht in zijn geboorteakte kan laten wijzigen, houdt ons bezig. Aan de ene kant is 16 jaar voor sommige kinderen misschien te laat, aan de andere kant adviseren deskundigen juist in de puberteitsfase geen al te definitieve stappen te nemen omdat de persoon dan nog volop in ontwikkeling is. Ik verwijs naar het commentaar van Kennis-en Zorgcentrum Genderdysforie van VUmc van 9 september 2011 en zijn website. Wij vragen ons af of het niet de voorkeur zou verdienen geen leeftijd in het

wetsvoorstel op te nemen, maar wel ouderlijke toestemming plus een deskundig advies. Wij realiseren ons dat een ambtenaar van de burgerlijke stand geen deskundigenadviezen mag beoordelen en dat deze constructie de gang naar de rechter toch weer noodzakelijk zou maken. De vraag is hoe erg dat is.

Noch in de brief van het COC noch in het rapport van Human Rights Watch wordt bezwaar gemaakt tegen de procedure bij de rechtbank op zich. Slechts het feit dat de beslissing niet kan worden ingeschreven vóórdat de drie maanden waarin hoger beroep open staat zijn versteken, wordt als bezwaar genoemd. En daar is misschien iets aan te doen, omdat er geen sprake is van een tegenpartij, bijvoorbeeld uitvoerbaarheid bij voorraad. Bovendien zal de route naar inschrijving in de burgerlijke stand met dit wetsvoorstel aanzienlijk korter zijn waardoor die drie maanden minder zwaar tellen. Ook de advocaatkosten en de griffierechten, tussen €1.500 en €2.000, zien wij als onredelijk omdat het hier gaat om herstel van een vervelende fysieke discongruentie tussen lichaam en geest waaraan betrokkene niets kan doen. In een wetsvoorstel tot wijziging zou aan deze nadelen tegemoet kunnen worden gekomen. Is de staatssecretaris bereid over deze variant -- geen leeftijd, wel deskundig advies en (kosteloze) procedure bij de rechtbank -- met het veld van gedachten te wisselen?

Ter toelichting: het Sociaal en Cultureel Planbureau noemt in zijn rapport "Worden wie je bent" van november 2012 vier aandachtsvelden die kunnen bijdragen aan het verminderen van de knelpunten waarmee transgenders worden geconfronteerd. Het derde punt is het vergemakkelijken van de procedure. Het SCP doet daarbij op het vervallen van de verplichte sterilisatie en de geslachtsveranderende operatie. Het SCP stelt daarbij: "de eis dat een deskundigenverklaring vereist zal blijven, is echter onomstreden". In dat rapport wordt de procedure bij de rechter verder niet besproken. Er is sprake van problemen met allerlei instanties, van ggz-instellingen tot schooldiploma, maar de procedure bij de rechtbank wordt niet als probleem genoemd. Daarenboven dient men zich voor inschrijving van een kale voornaamswijziging in de registers van de burgerlijke stand ook tot de rechtbank te wenden, evenals overigens voor een echtscheiding en voor alle andere wijzigingen van akten van de burgerlijke stand. De staatssecretaris vermeldt nog in de memorie van antwoord dat de reacties van onder meer de rechterlijke macht hem aanleiding hebben gegeven de procedure bij de rechter af te schaffen. Wij hebben van deze reacties geen enkele bevestiging gevonden in de adviezen van de Raad voor de rechtspraak en de NVvR, beide van november 2011, integendeel. Kan de staatssecretaris toelichten waarop hij doelt?

Deze gedachten brengen ons op drie vragen. Is de regering het met ons eens dat het laten vervallen van een leeftijdsgrens meer recht doet aan de diversiteit van de leeftijd waarop de problemen zich voordoen en de medische en psychologische implicaties van ieder geval

afzonderlijk? Zo ja, is de regering bereid alsnog te bezien of afschaffing van het leeftijdsvereiste met behoud van ouderlijke verantwoordelijkheid conform Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek, dan wel conform de WGBO als men daaraan de voorkeur zou geven, alsmede met behoud van het advies van een deskundige en de procedure bij de rechtbank, niet de voorkeur verdient? Zo ja, op welke termijn en op welke wijze denkt de staatssecretaris dat te kunnen realiseren? Zo nee, is de staatssecretaris bereid tot een evaluatie op korte termijn van het thans voorgestelde stelsel?

Wij gaan nu nader in op afschaffing van het advies van een deskundige. Dat wordt door niemand bepleit, maar is in het wetsvoorstel gekomen omdat de Raad van State wees op de het feit dat een ambtenaar van de burgerlijke stand niet de bevoegdheid heeft de verklaring van een deskundige te beoordelen. De juridische problemen van de gekozen constructie waarop de Raad van State wijst, bracht de staatssecretaris ertoe het hele deskundigenadvies dan ook maar te schrappen!

Over het niet meer verplicht stellen van lichamelijke aanpassing aan het gewenste geslacht en onomkeerbare sterilisatie is iedereen het eens. De staatssecretaris heeft in het geheel niet gemotiveerd waarom hij er na de consultatiefase voor gekozen heeft om de procedure bij de rechter af te schaffen; niet alleen zonder motivering maar ook zonder het wetsvoorstel nogmaals in consultatie te brengen. Wij hebben gevraagd in elk geval de NVvR, de Raad voor de rechtspraak en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken over de afschaffing van het deskundigenadvies alsnog te consulteren. De staatssecretaris vond dat niet nodig. De situatie nu is dat de staatssecretaris ons tegen het advies van de Raad van State in en zonder de gebruikelijke adviesorganen geconsulteerd te hebben, een ingrijpende wijziging van het BW voorlegt die breekt met de bestaande systematiek dat wijzigingen die de openbare orde raken, namelijk het register van de burgerlijke stand, via de rechter worden vastgesteld.

Dit is op zichzelf al een gang van zaken die wij betreuren. De afschaffing van de procedure bij de rechtbank bracht mee dat er ook van deskundige advisering over de gewenste wijziging van geslacht in de geboorteakte geen sprake meer kon zijn: de ambtenaar burgerlijke stand schrijft in, toetst op formaliteiten maar niet op inhoud. Wij behandelen hier een belangrijk wetsvoorstel zonder te weten wat de gebruikelijke adviesinstanties ervan vinden. We weten echter wel dat de Raad van State heeft voorgesteld om het "nader te overwegen", hetgeen voor een goed verstaander voldoende duidelijk is. We weten ook dat het wetsvoorstel breekt met het ordeningsprincipe van ons openbaar bestuur.

Wij gaan ervan uit dat de staatssecretaris de procedure bij de rechter met de beste bedoelingen heeft afgeschaft en zich niet heeft gerealiseerd dat hij hiermee breekt met de systematiek van het burgerlijk wetboek, en dat hij hierdoor, enigszins ongewild, terecht is gekomen in de vervanging van een deskundig advies door een

verklaring van zelfdiagnose en informatieverschaffing. Die kunnen vervat worden in een standaardformulier. Als dat formulier er maar bij zit, schrijft de ambtenaar in. Als ik echter een andere voornaam wil of officieel wil scheiden, dan moet ik naar de rechter ook al woon ik al twintig jaar niet meer met mijn echtgenoot samen. Wij vinden dit wetsvoorstel op dit punt niet alleen ongerijmd maar ook onzorgvuldig. Zo ga je niet om met de bevolkingsadministratie.

Veel erger nog vinden wij de nonchalance die dit voorstel uitstraalt. Voor een kind beneden de 16 jaar is niets geregeld en boven de 16 jaar zoekt hij het maar uit, zonder ouders en zonder deskundige advisering. Zeker, een transgender weet zelf het beste hoe hij zich voelt, maar of dat altijd het geval is bij een 16-jarige is de vraag. Inschatten hoe blijvend dat gevoel is als je nog volop in de puberteit zit, is volgens deskundigen niet eenvoudig.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik beluister heel veel instemming met het verhaal dat ik gehouden heb. Dat roept bij mij de vraag op of een wettelijke regeling überhaupt wel zinvol is. Ten eerste betreft het een kleine groep mensen. Ten tweede is het helemaal in ontwikkeling. Er is nog maar weinig bekend. Je kunt je ook voorstellen dat je het overlaat aan de rechterlijke macht, aan de familierechter, als de lichamelijke eisen komen te vervallen. Die kan dan naar bevind van zaken maatwerk leveren. Wat vindt mevrouw Quik-Schuijt daarvan?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik heb die zaken vroeger zelf behandeld. Zonder deskundig advies kun je als rechter natuurlijk helemaal niets. Je gaat niet kijken hoe iemand eruitziet. Je bent als rechter volstrekt afhankelijk van dat deskundig advies. Dat is dan wel meer dan een verklaring van zelfdiagnose. Als er een goed deskundig advies ligt, dan is er voor mij ook geen zitting nodig. Dat kan dan zonder zitting worden behandeld. Zo gebeurt het op dit moment ook overal. Was dat een antwoord op de vraag?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Wij spreken hier natuurlijk over een wetsvoorstel. Er staat iets over in de wet. Je kunt je voorstellen dat je het uit de wet schrapt en alleen een rechterlijke bevoegdheid tot wijziging geeft. Dan kan het verder worden overgelaten aan de ontwikkeling binnen de rechtspraak, die ook veel sneller kan inspelen op de medische stand van de wetenschap. Dit komt eigenlijk nu pas bij me op.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Er ligt altijd heel veel op het bordje van de rechter. Enige inkadering waarop de beslissing gebaseerd kan worden, is in dit geval ... Ik vergelijk het met de voornaamswijziging. Als enige criterium geldt daarvoor "zwaarwegende redenen". Dat biedt weinig kaders, maar dat is ook niet zo heel belangrijk; laten we wel wezen. Als er nu wordt gezegd dat die eis niet meer mag worden gesteld, dan vind ik dat goed. Ik denk dat er ongetwijfeld

rechters zijn die zeggen: wat is dit voor een toestand, mannen die eruitzien als vrouwen en omgekeerd, iedereen kan wel van alles vragen. Ik ben dus voor een kader waarbinnen de rechter zijn beslissing moet nemen.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik heb een andere vraag, maar verbaas mij intussen over het brainstormen over allerlei mogelijke regelingen, alsof wij hier een soort initiatiefrecht hebben. Wij moeten het echter doen met het voorstel dat voorligt. Ik heb het idee dat mevrouw Quik-Schuijt een beetje een karikatuur schetst van de 16-jarige die zonder enig advies en zonder overleg met de ouders lichtzinnig overgaat tot wijziging van de geslachtsnaam. Ik vind dat jammer. Is haar inschatting echt dat veel 16-jarigen dat zullen doen? Volgens mij wordt nergens in het voorstel verboden dat met ouders overlegd wordt en deskundig advies wordt gevraagd. Dat zal in vrijwel alle gevallen ook zeker geboden zijn. Hoe groot is het probleem dat mevrouw Quik-Schuijt schetst naar haar idee in de praktijk?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Wettelijke regelingen zijn er naar mijn mening voor het aller-, allerslechtste geval. Toen ik huwelijksvoorwaarden sloot bij de notaris deed ik dat voor het geval waarin ik zou gaan scheiden. Ik was absoluut niet van plan om te gaan scheiden en ik heb dat ook nooit gedaan maar ik heb toch geen spijt van die huwelijksvoorwaarden. Als je iets wettelijk regelt, dan doe je dat voor alle zekerheid. Dan moet je alle uitersten in je overweging betrekken in het wetsvoorstel. Voor alle gevallen waarin het goed gaat, heb je in feite geen wet nodig. In dit geval heb je dat wel, omdat wij het zo geregeld hebben dat elke wijziging bij de burgerlijke stand via de rechter moet gebeuren. Op zichzelf zijn er echter geen criteria nodig. Als ouders en kind het allemaal met elkaar eens zijn en de deskundigen ook, "what's the problem" dan?

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): "What's the problem" dan? Het probleem is dat enkele geval waarin een kind van 16 of 17 jaar zonder toestemming van de ouder en zonder advies het geslacht laat wijzigen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik heb als kinderrechter de raarste toestanden meegemaakt met kinderen. Kinderen die zich afzetten tegen hun ouders; meestal is dat dan de schuld van de ouders, maar het gaat hier niet over schuld. Ik heb kinderen gezien die de gekste dingen doen. Naar mijn mening moet er in een wet rekening mee worden gehouden dat dat kan gebeuren. Dat betekent niet dat ik denk dat het vaak gaat gebeuren. Dat denk ik juist absoluut niet. Ik denk dat dit een hoge uitzondering zal zijn. Je moet echter juist voor de uitzonderingen de regels maken. Dat is mijn standpunt.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): In het algemeen ben ik dat eens met mevrouw Quik-Schuijt. Ik wijs er alleen wel op dat het hierbij niet gaat om een

onomkeerbare beslissing. De geslachtsnaamwijziging in de geboorteakte is niet onomkeerbaar.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat is waar. Tegelijkertijd ben ik ervan overtuigd dat het moeilijk is om twee keer in een mensenleven te wisselen van geslacht. Ik vind bovendien dat je een kind een beetje moet beschermen als het nog minderjarig is. Daar komt het ongeveer op neer.

De gevolgen overzien van een keuze die je later toch weer terug moet draaien, is evenmin eenvoudig, terwijl de gevolgen in alle gevallen heftig zijn. Ons pleidooi is om minderjarigen niet alléén voor de keuze te laten staan. Stel ouders in staat om hun ouderlijke verantwoordelijkheid uit te oefenen en zorg ervoor dat de minderjarige in zijn keuze gesteund wordt door een deskundig advies, en wel zonder leeftijdsgrens. Hoe denkt de staatssecretaris daarover?

De staatssecretaris stelt in de memorie van antwoord dat hij over de rol van de deskundige overleg heeft gepleegd met de twee genderteams en met Transgender Netwerk Nederland. Wij hadden graag gezien dat deze raadpleging schriftelijk had plaatsgevonden, zodat ook wij van hun opvatting hadden kunnen kennisnemen. Vanuit de tijd dat ik meewerkte aan wetgevingsadviezen van de NVvR weet ik dat soms in de memorie van toelichting stond dat wij over het onderwerp hadden geadviseerd zonder dat erbij vermeld werd dat ons advies vernietigend was. Wij zijn er, om die reden, niet gerust op dat genoemde instanties positief stonden tegenover de voorgestelde beperkte rol van de deskundige. Nu de rol van de deskundige doorslaggevend wordt, worden aan de taak van een deskundige in een dergelijke procedure wezensvreemde gevolgen verbonden. In principe geeft een deskundige advies aan iemand anders die beslist, maar in deze gevallen beslist de deskundige door het geschrift op te stellen. Daarmee is de beslissing genomen. De ambtenaar van de burgerlijke stand toetst immers niet. Hij is in wezen de beslisser geworden: ja of nee. Wij vragen ons af hoe de deskundigen daar zelf over denken. Wil de staatssecretaris daar nog eens op ingaan?

Onze volgende vraag is van geheel andere aard. Wat heeft de overheid gedaan aan de knelpunten 1, 2 en 4 op pagina 13 van het SCP-rapport? Meer specifiek, er zijn nog steeds wachtlijsten voor behandeling. Is er perspectief op verbetering? Welke rol kan de overheid daarbij vervullen? Moeten wij niet vrezen voor een nog langere wachttijd nu de drie deskundigenteams in Nederland ook nog de advisering erbij zullen krijgen? Is de staatssecretaris in dit verband bereid om te overwegen het genderteam in Gent ook in aanmerking te laten komen voor de verplichte advisering? Welke activiteiten heeft de overheid ontplooid om de maatschappelijke acceptatie van en kennis over transgenders te vergroten? Voorlichting in het vervolgonderwijs is verplicht. Wordt dat gemonitord en hoe is dat voor het basisonderwijs? Hoe denkt de regering de

arbeidsmarktproblemen van transgenders aan te pakken?

Ik vraag nog aandacht voor de situatie van artikel 28c, lid 3, namelijk de situatie dat een transman een kind baart. Hij is de moeder en zijn vrouwelijke partner kan het kind adopteren. Het kind heeft dan twee juridische moeders. De staatssecretaris zegt dat de vrouw met wie de transman samenleeft na aanvaarding van wetsvoorstel 33032 het kind van haar partner kan erkennen. Ons inziens kan dat alleen indien er sprake is van een huwelijk of van geregistreerd partnerschap. Graag krijg ik een bevestiging om verwarring te voorkomen.

Een transvrouw die een kind heeft verwekt kan, nu wetsvoorstel 33032 is aangenomen, na inwerkingtreding het door hem verwekte kind erkennen, hoewel hij de biologische vader is, indien sprake is van een huwelijk of geregistreerd partnerschap. Wat ook van deze constructies zij, deze zijn nu nodig nu de eis van onvruchtbaarheid is vervallen. Wij hebben een vraag gesteld over de mogelijkheid van sterilisatie in het geval van geslachtsverandering, omdat wij zorg hebben over het welzijn van kinderen die een moeder hebben die in feite hun vader is of die erkend zijn door iemand die in feite de biologische vader is. Deze laatste weet wie zijn moeder is, de eerste weet wellicht niet door wie hij is verwekt. Wij hebben dit probleem, het feit dat de wet een constructie sanctioneert die het voor kinderen onmogelijk maakt om in waarheid te leven zoals prof. Pessers dat zo mooi uitdrukt, bij gelegenheid van de behandeling van voornoemd wetsvoorstel voldoende aan de orde gesteld. Dat heeft geleid tot de belofte dat er een staatscommissie zal worden ingesteld die zich zal buigen over een regeling van sociaal ouderschap en de juridische banden tussen ouders en de kinderen die door hen worden verzorgd en opgevoed. Hierbij speelt een extra moeilijkheid voor kinderen. Net als de transouder het maatschappelijk niet makkelijk heeft met zijn ongewone situatie, zo zullen ook de kinderen geen gemakkelijk leven hebben door hun ongewone situatie. Het is niet makkelijk om aan je klasgenootjes uit te leggen dat je vader in feite je moeder is en je moeder in feite je stiefvader. De situatie dat de vader die je erkend heeft in feite je biologische vader is, is minder ingewikkeld, maar toch. In het hele wetgevingsproces is voor de problematiek waarmee deze kinderen veelal zullen worden geconfronteerd geen enkele aandacht geweest. Mensen met een erfelijke aandoening kiezen er niet altijd voor om hun kinderwens te realiseren. Naar analogie daarvan heb ik de mogelijkheid van sterilisatie aan de orde gesteld, gewoon om aandacht voor dit aspect van het wetsvoorstel te vragen, niet meer en niet minder.

Ik kom bij een heel ander punt. Wij hebben gevraagd naar de noodzaak van het entameren van een onderzoek naar het vraagstuk van mensen die zich noch man noch vrouw voelen. Wij willen graag verduidelijken dat deze vraag voortkomt uit de wens, de mensheid niet in te delen in hokjes. Dat zou onze samenleving een stuk toleranter maken. Nu wij echter nog steeds bezig zijn om iedereen

ordentelijk in een hokje te stoppen, juichen wij dit onderzoek toe. Wij vragen de staatssecretaris of hij, in afwachting van de uitkomsten van dat onderzoek, afschaffing van de vermelding van het geslacht in de identiteitspapieren zou kunnen overwegen: niet in de geboorteakte, maar gewoon in het paspoort en het identiteitsbewijs. Het stond er vroeger namelijk ook niet in en ons is niet duidelijk welk probleem ertoe heeft geleid dat het geslacht op de identiteitspapieren moet worden vermeld.

Wij vragen tevens of het de staatssecretaris bekend is dat artsen baby's die bij de geboorte niet duidelijk tot het ene of het andere geslacht behoren, standaard opereren om er toch maar eenduidig een jongen of een meisje van te maken. Wij vragen ons af of dit strookt met het grondwettelijk recht op onschendbaarheid van het lichaam, of bekend is of dit op latere leeftijd tot problemen leidt en, zo ja, of er een samenhang is tussen de operatie van die baby op zo jonge leeftijd en genderdysforie. Indien hierover weinig bekend is, lijkt een onderzoek daarnaar dan wel het betrekken van deze situatie in het voornoemde onderzoek op zijn plaats. Hoe denkt de staatssecretaris daarover?

Tot slot. De motie-Dijkstra waarin om een evaluatie binnen drie jaar wordt gevraagd, heeft het in de Tweede Kamer niet gehaald. Wij vinden dit onbegrijpelijk bij een zo ingrijpende wetswijziging, dit temeer daar de vertegenwoordiging van de meest belanghebbenden, TNN, ook zelf hierom vraagt. Wij hebben van TNN een vragenlijst ontvangen en verzoeken dringend een evaluatie uit te voeren en de vragen van TNN daarbij te betrekken. Het gaat in het kader van deze behandeling te ver om deze vragen te noemen, maar wij zijn bereid ze de staatssecretaris ter hand te stellen.

Wij wachten de beantwoording graag af.

*N

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Voorzitter. "No one shall be forced to undergo medical procedures, including sex reassignment surgery, sterilisation or hormonal therapy, as a requirement for legal recognition of their gender identity", aldus het derde van de Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity uit 2006. Hoewel het geen bindende bepaling van internationaal recht is, worden deze Yogyakarta Principles alom gezien als de internationale standaard voor de zogenaamde LHBT-rechten. Met dit wetsvoorstel, waarin onder meer de eis wordt geschrapd dat transgenders voorafgaand aan een officiële wijziging van hun geslacht gesteriliseerd moeten worden, gaat ook Nederland eindelijk aan deze internationale standaard voldoen.

Maar hoe belangrijk ook, het voldoen aan internationaalrechtelijke standaarden is niet het belangrijkste wat met dit wetsvoorstel wordt bereikt. Het belangrijkste is, om met de woorden van het COC te spreken, dat dit wetsvoorstel van onschatbare waarde is voor het dagelijks leven van

transgenders in Nederland. Waar transgenders die zich niet of nog niet willen of kunnen laten steriliseren nu nog te maken krijgen met mensonterende en vernederende situaties omdat hun identiteitsbewijs een ander geslacht vermeldt - - we hebben allemaal de voorbeelden gelezen -- hoeven zij straks niet meer bang te zijn voor dergelijke integriteitschennende situaties. Dat moment kan wat de fractie van GroenLinks betreft niet snel genoeg komen. Ik zal het dan ook kort houden.

Wij danken de staatssecretaris voor zijn uitgebreide en adequate beantwoording van onze schriftelijke vragen. Wij noteren dat de evaluatie, wanneer daar aanleiding voor is, vervroegd kan worden uitgevoerd en dat dit bijvoorbeeld zou kunnen spelen ten aanzien van het deskundigenonderzoek. Ik heb hier gehoord dat er alle reden kan zijn om dat ook op de leeftijd te betrekken. Wij constateren met tevredenheid dat het onderzoek naar de mogelijkheden om het geslacht onvermeld te laten in officiële documenten inmiddels is uitgezet en uitgevoerd zal worden door dr. Marjolein van den Brink van de Universiteit van Utrecht. Wij zijn gerustgesteld door de verzekering van de staatssecretaris dat het vorige geslacht van personen alleen op de geboorteakte zelf zichtbaar zal blijven, maar niet zal blijken uit een breder toegankelijk uittreksel van deze akte, en dat aan derden die gegevens verkrijgen uit de GBA het gegeven dat het geslacht van een persoon is gewijzigd nooit zal worden verstrekt.

Door andere fracties in deze Kamer zijn in de schriftelijke ronde en ook in dit debat twee onderwerpen aangehaald waarop ik kort zal ingaan: het ouderschap van een transgender en de leeftijdsgrens. Ik begin met het laatste onderwerp.

De fractie van GroenLinks ziet het als een gemiste kans dat het voor jongeren onder de 16 nog niet mogelijk wordt het geslacht te laten wijzigen op de geboorteakte, ook niet als hun ouders volledig achter hun keuze staan en een deskundige verklaart dat er sprake is van een blijvende overtuiging. Zoals de staatssecretaris al aangaf in zijn schriftelijke antwoord: de helft van de transgenders realiseert zich al voor het 10de levensjaar dat het geboortegeslacht niet overeenkomt met de genderidentiteit, en juist jongeren worden in het dagelijks leven veelvuldig geconfronteerd met de genderidentiteit die zij afwijzen. Dus waarom niet geheel aangesloten bij de systematiek van de WGBO: tot het 16de jaar met toestemming van de ouders, en vanaf het 16de jaar zelfstandig? Een dergelijke leeftijdssystematiek geldt naar wij hebben begrepen ook in Ierland. Naar wij aannemen zal de leeftijdsgrens worden betrokken bij de evaluatie van de wet. Kan de staatssecretaris toezeggen dat daarbij ook uitdrukkelijk de mogelijkheid en wenselijkheid van het mogelijk maken van het wijzigen van het geslacht op de geboorteakte voor minderjarigen onder de 16 zal worden betrokken?

En dan het ouderschap. Met het afschaffen van de sterilisatie-eis wordt het straks mogelijk dat een man ingevolge onze familierechtelijke regels de moeder van een kind wordt, en een vrouw de

verwekker. En nu de wet lesbisch ouderschap is aangenomen, kan deze verwekker, als zij de echtgenoot is van de moeder van het kind, dat kind gelukkig ook erkennen. Juridisch klopt het, maar de vraag is of het wenselijk is dat de juridische kwalificatie "moeder" betrekking heeft op een man. De fractie van GroenLinks gaat ervan uit dat de in te stellen staatscommissie die gaat kijken naar het afstammingsrecht, dit punt zal meenemen. Wat ons betreft ligt het vervangen van de formulering "man" of "vrouw" door "persoon" en die van "vader" of "moeder" door "ouder" voor de hand.

Voorzitter, ik sluit af. Veel transgenders kijken reikhalzend uit naar deze wet. Mijn laatste vraag is daarom hoelang zij nog moeten wachten. Kan de staatssecretaris aangeven op welke datum hij deze wet in werking wil laten treden, mocht deze Kamer het wetsvoorstel vandaag of morgen aannemen?

*N

De heer **Reynaers** (PVV): Voorzitter. Met belangstelling heeft de fractie van de Partij voor de Vrijheid kennisgenomen van het wetsvoorstel aangaande de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte. Wat mijn fractie betreft had het niet per se tot een plenaire behandeling hoeven komen, maar nu die er toch is, maak ik graag van de gelegenheid gebruik om het standpunt van mijn fractie kort toe te lichten.

Met dit wetsvoorstel wordt in Boek 1 van ons Burgerlijk Wetboek en in de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens een aantal voorwaarden geschrapt voor aanpassing van de geslachtvermelding in de geboorteakte. In het bijzonder vervallen de voorwaarde van fysieke aanpassing aan het gewenste geslacht en de voorwaarde van absolute onvruchtbaarheid. In feite komt het erop neer dat doorslaggevend wordt dat de transgender een blijvende overtuiging heeft tot een ander geslacht te behoren. Mijn fractie begrijpt het wetsvoorstel zo, dat geslacht een keuze wordt. Dit is weliswaar een keuze met een restrictie, namelijk de restrictie dat de blijvende overtuiging tot een ander geslacht te behoren gestaafd dient te worden aan de hand van een deskundigenrapport, maar niettemin een keuze en derhalve subjectief.

De PVV-fractie twijfelt over deze ontwikkeling. Mijn fractie heeft begrip voor de situatie van transgenders en de problematiek waarmee zij te kampen hebben. Zonder twijfel zal die als belastend kunnen worden ervaren. De PVV-fractie heeft daar alle begrip voor. Het is op zichzelf dan ook goed dat er een voorstel ligt. Dat er iets moet gebeuren, is ook onze fractie wel duidelijk. Wij zijn echter van mening dat iemands geslacht objectief bepaalbaar is en daarmee dus iets feitelijks. Dat iemands genderidentiteit van het biologische geslacht afwijkt, is uiteraard mogelijk. Mijn fractie wenst echter wel een onderscheid te maken tussen gender en genderidentiteit. Tussen feitelijk, biologisch geslacht en de beleving, de overtuiging tot een ander geslacht te behoren. Dat leidt tot de volgende vraag aan de staatssecretaris. Is er wel een onderscheid tussen gender en

genderidentiteit, dus tussen een geslacht en de overtuiging tot een bepaald geslacht te behoren? Wat mijn fractie betreft dient het recht zo veel mogelijk aan te sluiten bij de werkelijkheid. Uit het oogpunt van goede wetgeving wil ik daarop wijzen. In dit geval hebben we twee werkelijkheden: gender en genderidentiteit. Beide dienen wat ons betreft te worden gerespecteerd, laat daarover geen misverstand bestaan. Het veronderstelt echter wel een onderscheid tussen gender en genderidentiteit. Is dat onderscheid gerechtvaardigd?

Het recht doen aan iemands genderidentiteit betekent wat mijn fractie betreft niet onmiddellijk dat in de geboorteakte het geslacht wordt gewijzigd als er feitelijk niets veranderd is, hoe sympathiek wij de doelstellingen van dit wetsvoorstel ook vinden. Ook de PVV-fractie acht het noodzakelijk dat de emancipatie van transgenders wordt verbeterd. Maar dit wetsvoorstel is naar onze mening misschien niet de juiste manier.

Tot slot nog iets over de procedure. In dit wetsvoorstel kan een wijziging van het geslacht via de ambtenaar van de burgerlijke stand geregeld worden. Mijn fractie komt dit voor als een betrekkelijk lichte procedure, temeer nu de betreffende ambtenaar op het deskundigenrapport dient af te gaan en hierin zelf geen afweging maakt. Overigens zou dat ook niet wenselijk zijn, maar dat terzijde. Graag ontvangt mijn fractie van de staatssecretaris een toelichting op de vraag waarom hij deze werkwijze voldoende vindt. Immers, waarom zou een deskundige niet voldoen aan het verzoek van een transgender om te verklaren dat de overtuiging tot een ander geslacht te behoren blijvend is? Staat, met andere woorden, de uitkomst van een dergelijk rapport niet altijd al bij voorbaat vast?

*N

Mevrouw **Beuving** (PvdA): Voorzitter. Het wetsvoorstel dat wij thans bespreken is, zoals al vaker is gememoreerd, van groot belang voor transgenders in Nederland. Dit wetsvoorstel beoogt het voor transgenders eenvoudiger te maken om de geslachtsvermelding in de geboorteakte te laten wijzigen. Daartoe wordt voorgesteld Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens te wijzigen. Voorgesteld wordt om de bestaande voorwaarden voor wijziging van de geslachtsvermelding te schrappen. Niet langer zal dan vereist zijn dat de verzoeker lichamelijk aan het verlangde geslacht moet zijn aangepast. Daarnaast zal de voorwaarde van onherstelbare onvruchtbaarheid vervallen. De PvdA-fractie is zeer ingenomen met het vervallen van deze voorwaarden, die immers onmiskenbaar een ernstige schending opleveren van de mensenrechten van transgenders, waaronder het recht op onaantastbaarheid van het menselijk lichaam. Volgens het wetsvoorstel zal voldoende zijn dat de betreffende persoon de overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren en dat hij daarvan aangifte heeft gedaan bij de ambtenaar

van de burgerlijke stand, alsmede dat die overtuiging wordt bevestigd door een bij de aangifte aan de ambtenaar van de burgerlijke stand overgelegde schriftelijke verklaring van een bij AMvB aangewezen deskundige. De voorgestelde wijzigingen maken het voor transgenders inderdaad aanzienlijk eenvoudiger om wijziging van geslachtsvermelding in de akte van geboorte tot stand te laten brengen. De PvdA-fractie kan daarmee van harte instemmen.

In het wetsvoorstel wordt de mogelijkheid om de geslachtsvermelding te laten wijzigen beperkt tot personen van 16 jaar en ouder. 16- en 17-jarigen behoeven daartoe niet de toestemming van hun wettelijk vertegenwoordigers. Ik heb hierover namens mijn fractie schriftelijke vragen gesteld aan de regering. Met name vroegen wij ons af waarom niet gekozen is voor de leeftijd van 18 jaar of waarom niet gekozen is voor een rol van de ouders zolang hun kind niet meerderjarig is. Het antwoord van de staatssecretaris op deze vraag luidt dat voor de leeftijdsgrens van 16 jaar aansluiting is gezocht bij de leeftijd zoals deze geldt onder de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst. Daarbij is overwogen dat vanaf de leeftijd van 16 jaar ingrijpende medische behandelingen, zoals hormoonbehandelingen, kunnen plaatsvinden zonder de toestemming van ouders of voogd. De PvdA-fractie vindt deze aansluiting bij de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst begrijpelijk.

Wat wij echter niet begrijpen is het volgende. De bestaande regeling voor wijziging van geslachtsregistratie kent in het geheel geen leeftijdsgrens omdat zich, aldus de memorie van toelichting bij het huidige artikel 28 van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek gevallen kunnen voordoen waarin het, ook op jonge leeftijd, de geestelijke ontplooiing van betrokkene kan belemmeren en schaden als er langer wordt gewacht met de administratieve aanpassing. De voorgestelde wijzigingen leiden tot een humanere en eenvoudigere wettelijke regeling dan de bestaande, maar het voorstel biedt geen enkele mogelijkheid voor transgenders jonger dan 16 jaar en hun wettelijk vertegenwoordigers om wijziging van geslachtsregistratie te bewerkstelligen. Dit terwijl de staatssecretaris in antwoord op de schriftelijke vragen van mijn fractie heeft uiteengezet dat het juist minderjarigen zijn die in veel gevallen en in dagelijkse situaties worden geconfronteerd met de genderidentiteit die zij afwijzen. Zij hebben baantjes waarvoor zij hun paspoort moeten tonen, zij krijgen diploma's die zij vervolgens bij sollicitaties moeten laten zien, etc. In al die situaties, zo schrijft de staatssecretaris, worden zij in feite ook belemmerd om zich overeenkomstig de beleefde genderidentiteit te presenteren.

Diverse mails en brieven van betrokken burgers en organisaties hebben mij indringend duidelijk gemaakt dat het inderdaad juist minderjarige transgenders zijn die met heel kwetsbare en vernederende situaties geconfronteerd kunnen worden omdat hun papieren niet aansluiten bij het geslacht waarin zij leven. In

een recente brief van het COC zijn diverse aangrijpende voorvallen vermeld, zoals de transgenderjongen die op schoolreisje gaat naar het buitenland. Zijn klasgenoten zijn niet op de hoogte van zijn achtergrond, maar bij de douane blijkt dat in zijn paspoort een "V" staat in plaats van een "M", met alle pijnlijke gevolgen van dien. Mijn vraag aan de staatssecretaris is derhalve: waarom heeft de regering er niet voor gekozen om het ook voor transgenders die jonger zijn dan 16 jaar, mogelijk te maken dat zij -- met daarbij een rol voor de wettelijk vertegenwoordigers en/of de rechter -- wijziging van geslachtsregistratie kunnen bewerkstelligen?

Ik wacht het antwoord van de staatssecretaris met belangstelling af.

*N

Mevrouw **Duthler** (VVD): Mevrouw de voorzitter. De vooruitgang in de medische technologie en veranderende maatschappelijke opvattingen over het familieleven maken nieuwe samenlevingsvormen mogelijk. Over de aanpassingen in het familierecht die dientengevolge zijn voorgesteld en worden doorgevoerd, hebben wij een vorige keer in deze Kamer uitvoerig gesproken.

De vooruitgang in de medische technologie maakt het ook mogelijk dat mensen met een incongruente genderidentiteit -- er is dan sprake van een sterke psychologische identificatie met het andere geslacht -- hun geslacht aanpassen. Reeds in 1985 is ook de juridische erkenning van de genderidentiteit wettelijk geregeld. Het huidige artikel 28 van boek 1 van het Burgerlijk Wetboek regelt dat iedere Nederlander die de overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in de akte van geboorte en lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast, de rechtbank kan verzoeken om wijziging van de vermelding van het geslacht in de geboorteakte te gelasten. De man -- althans de persoon die als mannelijk in de geboorteakte vermeld staat -- moet dan niet meer in staat zijn om kinderen te verwekken. De vrouw -- althans de persoon die in de geboorteakte als vrouw vermeld staat -- moet niet meer in staat zijn om kinderen te baren.

Het onderhavige wetsvoorstel laat de eis van het aanpassen van het lichaam door middel van hormoonbehandelingen en operaties en ook de sterilisatie-eis vallen. De leden van de VVD-fractie achten dat een positief aspect van het wetsvoorstel. Iedere Nederlander, ieder mens, heeft het recht om te worden en te zijn wie hij is. Als een vrouw geboren is in een mannenlichaam of een man in een vrouwenlichaam, moet hij of zij de mogelijkheid hebben te zijn wie hij of zij naar zijn of haar stelligste overtuiging daadwerkelijk is. Of daarvoor een fysieke geslachtsverandering nodig is, zal individueel zeer verschillend worden beleefd en ervaren. Daar gaan wij als wetgever ook niet over.

De wetswijziging van 1985 leek een logisch gevolg te zijn van de medische mogelijkheden tot fysieke wijzigingen van het geslacht. Als je fysiek van geslacht bent veranderd, is het gek dat dat niet

tot uitdrukking komt in de geboorteakte en de gemeentelijke basisadministratie. Nu het huidige wetsvoorstel de fysieke wijzigingen niet meer nodig acht om tot wijziging van de vermelding van het geslacht over te gaan, komt aan de psychologische overtuiging veel meer gewicht toe bij het bepalen of de wens om tot het andere geslacht te behoren, blijvend is. De duurzaamheid van de overtuiging is immers een voorwaarde om tot wijziging van de vermelding van het geslacht in de geboorteakte over te gaan.

Hierover wenst mijn fractie enkele vragen te stellen. Deze vragen hangen ook samen met de leeftijdsgrens van 16 jaar, een minderjarige leeftijd. De psychologische overtuiging van een minderjarige kan nog enorm fluctueren. De duurzaamheid van de overtuiging staat minder vast dan die van een volwassene. Waarom is er niet aangesloten bij de leeftijdsgrens van een meerderjarige?

Onderzoek van het SCP toont aan -- ook het Transgender Netwerk Nederland (TNN) verwijst in zijn brief daarnaar -- dat de helft van de transgenders voor het 10de levensjaar weet dat zij in een verkeerd lichaam zijn geboren. Dat is vandaag al vaker gezegd. De andere helft weet dat dus niet. Weet die andere helft het dan wel voor zijn of haar 16de levensjaar? Heeft de staatssecretaris daar bij het bepalen van de leeftijdsgrens in dit wetsvoorstel rekening mee gehouden? De staatssecretaris is in zijn memorie van antwoord uitvoerig ingegaan op de Wgbo als argument voor het bepalen van de leeftijdsgrens van 16 jaar. Hij heeft in diezelfde paragraaf een overzicht gegeven van de regeling in andere landen. Dat gaf een wisselend beeld. Een behoorlijk aantal landen hanteert een leeftijdsgrens van 18 jaar of soms 21 jaar. Voorbeelden daarvan zijn het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Spanje, Portugal, Denemarken en Finland. Welke andere overwegingen dan die gerelateerd aan de Wgbo heeft de staatssecretaris gehanteerd bij het bepalen van de leeftijdsgrens van 16 jaar?

Uit een door mevrouw Quik al genoemde brief van het Kennis- en zorgcentrum voor Genderdysforie van het VUmc van 9 september 2011 blijkt dat de wens om een geslachtsaanpassende behandeling -- een zogenaamde GAB -- te ondergaan, een belangrijke aanwijzing is voor de bestendigheid van de overtuiging om tot het andere geslacht te behoren. Nu die geslachtsverandering niet langer een voorwaarde is om tot wijziging van de vermelding van het geslacht in de geboorteakte over te gaan, is het de vraag welke andere aanwijzingen deskundigen gebruiken om die bestendigheid vast te stellen. Sowieso geeft dit kenniscentrum aan een significante toename van het aantal spijtoptanten te verwachten, personen die hun oorspronkelijke juridische geslacht terug willen. Heeft de staatssecretaris daar rekening mee gehouden? Spijtoptanten kunnen terug naar hun oorspronkelijke geregistreerde geslacht. Zij kunnen zelfs meerdere keren wisselen van geslacht. Het lijkt theorie, maar het is toch ook zeer denkbaar dat de spijtoptant die terug wil naar zijn oorspronkelijke

geslacht, daarna toch weer erg kan gaan twijfelen. Het is te verwachten dat het merendeel van de spijtoptanten in de jongere leeftijdscategorie zal zitten. De leden van de VVD-fractie zien in deze verwachting van het VUmc-kenniscentrum dan ook een andere reden om de leeftijdsgrens te verhogen, zodat het aantal spijtoptanten beperkt zal blijven.

Nu een wens tot het ondergaan van een GAB niet langer leidend is voor het bepalen van de psychologische overtuiging, zijn de criteria op basis waarvan in genderdysforie gespecialiseerde psychologen en psychiaters de duurzaamheid van de overtuiging vaststellen, zeer belangrijk. In zijn memorie van antwoord schrijft de staatssecretaris dat deskundigen van het eerder genoemde kenniscentrum van het VUmc en de genderteams van het UMCG in Groningen en het LUMC in Leiden op zijn verzoek een protocol opstellen waardoor er voor de beoordeling een duidelijke maatstaf beschikbaar zal zijn. Wat is de rol van de staatssecretaris daarbij? Stelt hij daar nog bepaalde eisen aan? En is het beschikbaar zijn van het protocol een voorwaarde voor de inwerkingtreding van deze wet?

In het huidige artikel 28 van boek 1 BW is het de rechter die wijziging van het geslacht in de geboorteakte kan gelasten. Dat was een extra waarborg, een extra maatregel om de zorgvuldigheid van de geslachtswijziging in de geboorteakte te bevorderen. Met dit wetsvoorstel heeft de rechter geen rol meer. De overhandiging van een deskundigenverklaring aan een ambtenaar van de burgerlijke stand is voldoende. Is de staatssecretaris bereid om extra waarborgen in te bouwen in het proces van de totstandkoming van de deskundigenverklaring en de beschikbaarstelling daarvan aan de ambtenaar van de burgerlijke stand, bijvoorbeeld door de deskundigenverklaring te laten beoordelen door een andere specialist, zoals het uitvoeren van een second opinion in de zorg wel vaker gebruikelijk is, of door de deskundigenverklaring rechtstreeks door de behandelend arts of psycholoog naar de gemeente te laten sturen en deze niet via de betrokkene zelf ter beschikking te laten stellen aan de gemeenteambtenaar? Daarop krijg ik graag een reactie van de staatssecretaris.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Mevrouw Duthler biedt een alternatief voor de rechtbank, maar de huidige deskundigenverklaring is geen deskundigenverklaring. Hoe kun je op een zinnige manier contraexpertise uitvoeren als die deskundigenverklaring alleen maar een verklaring van zelfdiagnose is? Ik zie dit niet zo.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik heb begrepen dat de staatssecretaris een protocol opstelt dat leidend is voor het komen tot de deskundigenverklaring. Ik zou van hem graag horen wat de inhoud is van die deskundigenverklaring en hoe die tot stand komt. Ik kan dan waarschijnlijk de vraag van mevrouw Quik beter beantwoorden.

Mijn fractie heeft zoals gezegd problemen met de leeftijdsgrens van 16 jaar. Zij ziet als mogelijke oplossing dat 16-jarigen, eventueel met

toestemming van beide ouders of, bij het ontbreken daarvan, toestemming door de kantonrechter, geslachtswijziging in de geboorteakte bij de burgerlijke stand kunnen verkrijgen. Wat vindt de staatssecretaris van die suggestie?

En tot slot, ik kan er niets aan doen, maar ik moest denken aan die -- inmiddels bekende -- Surinaamse ondernemer die jarenlang last had van fraude met zijn identiteit.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Nu wordt de kantonrechter ingevoerd, maar in de wet is een verzoekschriftprocedure bij de familiekamer van de rechtbank opgenomen, dus een lichte procedure waarbij het niet verplicht is om een advocaat in de arm te nemen. Het lijkt mij meer voor de hand te liggen om die procedure te handhaven in plaats van een nieuwe zelfdiagnosestelling in de zogenaamde deskundigenverklaring op te nemen. Als je toch de richting van de zelfdiagnose ingaat, waarom heb je dan nog een deskundigenverklaring nodig? Nu komt mevrouw Duthler weer met een kantonrechter. Is het niet veel eenvoudiger om de rechtbankprocedure te handhaven?

Mevrouw **Duthler** (VVD): Het maakt mij niet zo veel uit of het verzoekschriftprocedure is of dat het via de kantonrechter verloopt. Het gaat mij om die rechterlijke toets.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Waarom wil mevrouw Duthler die rechterlijke toets alleen voor minderjarigen hebben en niet voor volwassenen?

Mevrouw **Duthler** (VVD): Het gaat mij om jongeren in de leeftijd van 16 tot 18 jaar. Mijn fractie is van mening dat het logisch is en meer voor de hand ligt dat vanaf 18 jaar een verzoek tot een geslachtswijziging bij de ambtenaar van de burgerlijke stand mogelijk is. 16 jaar vindt mijn fractie heel jong, met name met het oog op die grote categorie die mogelijk nog tot een andere conclusie komt. Ook deskundigen verwachten dat die categorie er zal zijn. Mijn fractie vindt het logischer om dan aansluiting te zoeken bij de meerderjarigheidsgrens van 18 jaar.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Kennelijk acht mevrouw Duthler een objectieveerbare toets niet noodzakelijk voor de meerderjarigen. Dat de lichamelijke eis komt te vervallen, daarover zijn wij het eens, als ik het goed heb beluisterd. Hoeft er dan geen objectieveerbare toets meer te komen voor de volwassenen?

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik ben heel benieuwd naar de antwoorden van de staatssecretaris op de vraag hoe die deskundigenverklaring tot stand komt en wat de inhoud van die deskundigenverklaring is. Ik ben ook benieuwd wat de ambtenaar van de burgerlijke stand daarvan zal zien. Ik ben dus heel benieuwd naar het antwoord van de staatssecretaris, ook op de vragen van mevrouw Lokin. Mijn fractie zal dit laten meewegen bij haar uiteindelijke beoordeling.

Voorzitter. Ik was gebleven bij het voorbeeld van de Surinaamse ondernemer. Een vroegere klasgenoot van hem was het criminele pad opgegaan en had de nodige misdrijven op zijn naam staan. Door de identiteit van die Surinaamse ondernemer aan te nemen, kon hij veel straffen ontlopen en jarenlang grote vrijheid genieten. Wordt het met dit wetsvoorstel die klasgenoot niet gemakkelijker gemaakt? In plaats van te frauderen met iemands identiteit had hij ook zijn geslacht in zijn geboorteakte kunnen laten wijzigen. Dan was hij ook onvindbaar geweest voor politie en justitie. Heeft de staatssecretaris de mogelijkheid van misbruik nog in beschouwing genomen bij de voorbereiding van dit wetsvoorstel? Zeker nu de duurzaamheid van de overtuiging het leidende criterium is dat door psychologen en psychiaters moet worden vastgesteld, is de kans niet ondenkbaar dat deze professionals door kwaadwillenden gemanipuleerd worden. Ook al staan deze deskundigen op de lijst die op de website van het ministerie van Veiligheid en Justitie zal worden geplaatst en bijgehouden. Graag ook op dit punt een reactie van de staatssecretaris.

Mevrouw de voorzitter, tot slot, echt tot slot. Mijn fractie staat positief tegenover de achterliggende gedachte van het wetsvoorstel. Zij vindt het positief dat de eisen van fysieke ingrepen niet langer gesteld worden om de wijziging van het geslacht in de geboorteakte mogelijk te maken. Mijn fractie heeft wel moeite met de leeftijdsgrens van 16 jaar. Zij ziet de antwoorden van de staatssecretaris met meer dan gemiddelde belangstelling tegemoet.

*N

Mevrouw **Scholten** (D66): Mevrouw de voorzitter. Dank u.

"Ik heb altijd geweten dat ik een jongen ben. Toen ik 14 was, ging ik naar het VU-ziekenhuis en toen ik 16 was, begon ik met hormonen. Maar volgens mijn papieren ben ik nog steeds een meisje." Dit is een bericht van Matthew. Hij is nu 17 jaar.

En het verhaal van een transgendervrouw: "De meeste mensen sturen een sms'je naar huis als ze op vakantie zijn en op de plaats van bestemming zijn aangekomen. Ik stuur een sms'je als ik op Schiphol door de douane ben. Ik word vaak uit de rij gehaald om ondervraagd te worden. Men denkt dat mijn paspoort met een M is gestolen of dat ik reis op een ticket van mijn moeder of mijn zuster." Veel transgenders beperken hun internationale reizen daarom tot het minimum.

Het derde verhaal: "Ik kreeg een baan in de bouw en moest mijn paspoort laten zien. Ik verzon telkens een smoesje waarom ik het weer was vergeten. Ik wilde het niet laten zien, want er staat bij de vermelding van het geslacht een V, terwijl ik voor mijn gevoel en voor de buitenwereld een jongen ben. Met mijn vader ben ik uiteindelijk na weken naar de werkgever gegaan om mijn transgenderidentiteit te onthullen. Gelukkig ging het gesprek goed en kon ik mijn baan houden. Ik zou zo blij zijn wanneer de wet wordt gewijzigd en

dit probleem voor anderen moeiteloos kan worden opgelost."

Deze verhalen spreken voor zich. Situaties als deze maakt elke transgender mee. Bij het aanvragen of tonen van een paspoort, of een diploma, bij het krijgen van een baan, bij tramcontrole, telkens worden ze in een situatie geplaatst waarin de transgender zich moet verantwoorden, moet uitleggen wat er aan de hand is. Hij of zij ziet er anders uit dan in de officiële documenten staat vermeld. Zodra dit wetsvoorstel tot wet is verheven, behoeven deze situaties zich niet meer voor te doen.

Dat het met dit wetsvoorstel voor transgenders gemakkelijker wordt gemaakt om hun werkelijke identiteit officieel te maken zonder de tot nu geldende sterilisatie-eis is voor hen van groot belang. Dat die sterilisatie-eis een inbreuk is op de integriteit van het lichaam is in rechtspraak en in belangwekkende rapporten van internationale gremia op het gebied van schending van grondrechten vastgesteld. Ik doel op de Yogyakarta principles uit 2006 en op een rapport van de Raad van Europa uit 2009. In beide rapporten wordt gewezen op de onrechtmatigheid van de verplichte sterilisatie-eis in de Nederlandse wetgeving. Human Rights Watch vroeg Nederland in 2011 om onvoorwaardelijke erkenning van de rechten van de transgender, waarbij het gaat om onaantastbaarheid van het lichaam en eerbiediging van het lichaam, zoals vastgelegd in artikel 11 van de Grondwet en artikel 8 EVRM. Daarom kunnen we het transgenderprobleem als nijpend ervaren; een probleem dat een goede en zorgvuldige oplossing verdient, in het belang van de transgenders.

Eigenlijk zou ik hiermee kunnen volstaan. Mijn fractie schaaft zich achter dit wetsvoorstel. Toch wil ik mijn spreektijd graag gebruiken voor een enkele vraag aan de staatssecretaris over het deskundigenbericht, over de leeftijd en over de mogelijkheid tot misbruik.

Eerst de deskundige. Volgens dit wetsvoorstel kan met het vervallen van de sterilisatie-eis de transgender voor aanpassing van zijn genderidentiteit volstaan met een goedkeurende verklaring van de deskundige, aldus de nota van wijziging.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik zou mevrouw Scholten graag vragen wat zij vindt van de afschaffing van de procedure voor de rechtbank. Zij gaat daar helemaal niet op in.

Mevrouw **Scholten** (D66): Mevrouw Lokin-Sassen is wat ongeduldig. Ik kom daar nog op. Ik heb nog een paar blaadjes te gaan. Misschien kan zij haar vraag nog even uitstellen voor het geval ik dit onderwerp zou vergeten.

De staatssecretaris zal naar verwachting daartoe aanwijzen de genderteams van de VU, Groningen en die van Leiden; die laatste richt zich speciaal op jongeren. De staatssecretaris kan bij Algemene Maatregel van Bestuur meer deskundigen aanwijzen. Daarvoor bestaat vanuit Transgender Nederland overigens bepaald belangstelling. Met

meer deskundigen zijn de transgenders sneller geholpen.

De deskundige stelt geen diagnose, maar geeft een bevestiging van de gegrondheid van de wens van de transgender. Mijn fractie lijkt dit een alleszins aanvaardbare oplossing. Zo is de vraag teruggelegd waar hij hoort: bij de belanghebbende zelf, en niet bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, zoals verwoord in het eerste concept. En de transgender wordt tegen zichzelf afdoende beschermd doordat de deskundige de verklaring kan weigeren indien hij gegronde reden heeft om aan diens overtuiging te twijfelen.

Ik heb me nog de vraag gesteld wat er gebeuren moet als de deskundige de verklaring weigert. Dat kan op grond van het wetsvoorstel, en wel op twee gronden: of de transgender is onvoldoende overtuigend over zijn verlangen tot het andere geslacht te behoren of hij heeft er onvoldoende blijk van gegeven dat hij na de voorlichting van de deskundige nog steeds weloverwogen is. Ik lees in de wettekst deze twee toetsmomenten. Mijn vraag is: welke mogelijkheden heeft de transgender in spe bij weigering? Daarover is niets geregeld. Kan de transgender een second opinion vragen? Heeft hij beroep bij de rechter? Zo ja, welke criteria legt de rechter dan aan? Kan de staatssecretaris dit punt in het belang van de wetsgeschiedenis wellicht verduidelijken?

Dat de rechter er in dit wetsvoorstel -- anders dan volgens de huidige bepalingen -- uit is geschreven, vindt mijn fractie geen bezwaar. In het huidige systeem controleert de rechter met name de medische papieren omtrent de sterilisatie. Die is vervallen, dus die controle is met dit wetsvoorstel niet meer nodig. Het is ook doorgaans een papieren zitting. De transgender wordt wel opgeroepen, maar deze verschijnt zelden.

In de Tweede Kamer is een evaluatie van dit wetsvoorstel over vijf jaar toegezegd. Mijn fractie zou er niet tegen zijn wanneer die periode wordt bekort naar bijvoorbeeld drie jaar. Kan de staatssecretaris dit toezeggen? In die evaluatie zou de vraag kunnen worden onderzocht of de genderteams voldoende zijn in omvang of dat het aantal moet worden uitgebreid, afhankelijk van eventuele wachtlijsten. Misschien kan ook het aantal weigeringen worden onderzocht en de gronden daarvan, alsook misschien de ervaringen uit Argentinië en Portugal, waar zelfs een deskundigenverklaring niet nodig is en de transgenders zich direct bij de burgerlijke stand kunnen melden.

Mijn fractie kan zich voorshands vinden in de leeftijdsgrens van 16 jaar, hoewel zij het betoog van mevrouw Beuving kan ondersteunen. In de Tweede Kamer is een amendement verworpen met de strekking om die leeftijd waarop de transgender met toestemming van de ouders de procedure in kan gaan, te verlagen naar 12 jaar. Ik tel vooralsnog mijn knopen in deze Kamer en zal hier niet een dergelijke motie indienen. Wij wachten wel de evaluatie af, zij het dat daarbij zeker ook dient te worden betrokken de vraag hoeveel 16-minners zich melden voor hormoonbehandeling. De

verwachting is namelijk dat met de leeftijdsgrens van 16 jaar voor de officiële wijziging van de vermelding, de medische vraag naar hormoonbehandeling voor jongeren, de 16-minners, zal toenemen. Als dat zo zou zijn, is er reden om de leeftijdsgrens in de komende jaren opnieuw onder ogen te zien. Deze vraag zouden wij ook graag bij de evaluatie willen betrekken.

Door verschillende fracties is op misbruik gewezen, maar het risico daarvan lijkt mijn fractie klein. De transgender zal er tegenover de deskundige blijk van hebben moeten geven om na de voorlichting omtrent reikwijdte en betekenis, de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte weloverwogen te blijven wensen. Dit is een lange zin, maar hij is direct uit de wetsbepaling overgeschreven. Ik dacht dit zo te kunnen benadrukken. Daaruit spreekt namelijk wel een bepaalde duurzaamheid. Het is dan geen eendagsvlinder die daarom vraagt.

Mogelijk -- dat is een risico -- zal er zonder de sterilisatie-eis sprake zijn van spijtoptantisme. Ik weet dat dit woord niet de Van Dale staat, maar ik vond het in dit verband wel een mooi woord. Degene die dit aangaat, zal opnieuw de deskundige hebben te overtuigen van zijn weloverwogen verlangen en dat wordt, naarmate het vaker wordt gevraagd, steeds minder overtuigend. Mijn fractie acht dit wetsvoorstel niet meteen onzalig vanwege een enkele mogelijke spijtoptant.

Tot slot. De staatssecretaris heeft recent, naar aanleiding van de motie-Dijkstra (33351, nr. 10) in de Tweede Kamer, een onderzoek toegezegd naar de mogelijkheden en consequenties voor het onbepaald laten van het geslacht bij aangifte. Dat onderzoek zien wij met veel belangstelling tegemoet, evenals het antwoord van de staatssecretaris op onze vragen.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. "Iedere Nederlander die de overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in de akte van geboorte en lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, kan de rechtbank verzoeken wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte te gelasten indien deze persoon als mannelijk in de akte van geboorte vermeld staande, nimmermeer in staat zal zijn kinderen te verwekken, dan wel als vrouwelijk in de akte van geboorte vermeld staand, nimmermeer in staat zal zijn kinderen te baren". Aldus artikel 28, eerste lid van het Burgerlijk Wetboek. Het artikel is vandaag al meermalen aangehaald.

Dit is, in het kort weergegeven, de bestaande situatie, zoals die geschapen is door de wet van 24 april 1985, met dien verstande dat reeds in 2001 de eis dat de betrokken persoon ongehuwd is, is komen te vervallen. Langs deze weg kan dus vandaag reeds de discrepantie tussen het sociale en biologische gedrag en de vermelding van het geslacht in de identiteitspapieren worden opgeheven, met alle belangrijke gevolgen daarvan,

onder andere op het gebied van huwelijk, naamgeving en ouderschapsrelaties. Ik herinner mij nog zeer wel de behandeling in de Tweede Kamer van wetsvoorstel 17279 dat aan de wet van 1985 ten grondslag heeft gelegen. De SGP-fractie heeft destijds niet tegen dit wetsvoorstel gestemd, en dat vanuit de opstelling dat een serieus probleem van enkelingen weliswaar een serieuze benadering verdiende, mits deze uitzonderlijke regeling met voldoende rechtswaarborgen was omgeven.

Het thans voorliggende voorstel laat echter veel van deze waarborgen los, hetgeen in het vervolg van mijn bijdrage duidelijk zal worden gemaakt. De denkwereld waarin het nu voorliggende voorstel is ontstaan, is zonder twijfel sterk beïnvloed door de in kringen van betrokkenen en mensenrechtenactivisten sterk levende gedachte van de emancipatie van het individu en het zelfbeschikkingsrecht inzake de persoonlijkheid. De privatiseringstendens inzake gezins-, familie- en ouderschapsverhoudingen zet zich in dit voorstel voort, zoals ik dat ook meende te signaleren bij de behandeling van wetsvoorstel 30032 in deze Kamer, op 12 november jl. Van mijn kant zou ik de bestaande orde in het personen- en familierecht niet willen duiden als "bureaucratische formaliteiten", zoals wel gebeurt, die zich verzetten tegen het psychisch welbevinden van transseksuelen. Het moet mijns inziens gaan om de fundamentele vraag welke visie op de menselijke persoon tot uitgangspunt moet worden genomen bij de juridische regelgeving. Dat daarbij zaken van openbare orde en openbaar belang aan de orde zijn, mag niet uit het oog worden verloren. Het belang van de openbare orde kán meebrengen -- dat is denkbaar -- dat het aan eenieder verboden is op eigen initiatief elementen van zijn persoonlijke staat te wijzigen.

Het traditionele standpunt dat iemands sekse onveranderlijk vastligt in zijn chromosomenstructuur en bijgevolg niet verandert door detranseksualisatie behoeft niet terzijde te worden geschoven. In de memorie van antwoord op blz. 10 zegt de regering dat onbeperkt van geslacht veranderen mogelijk is, maar dat dit uiteraard theorie is. Maar moeten hedendaagse opvattingen inzake transseksualiteit ertoe leiden dat de geboorteakte door de overheid aangepast moet worden zo vaak als zich gedurende het leven van een persoon veranderingen voordoen in de overtuiging met betrekking tot zijn identiteit, zijn geslacht inbegrepen? Hoewel ook onder de vigerende wetgeving thans herhaalde wijziging van het geslacht reeds mogelijk is, moeten er toch grenzen gesteld kunnen worden aan wat heet het "seksuele zelfbeschikkingsrecht"?

Los van bedenkingen tegen de bestaande regeling, zijn bij mijn fractie die bedenkingen versterkt door het voorliggende voorstel. Zo geldt de overtuiging tot het andere geslacht te behoren, berustend op zelfdiagnose, als beslissend criterium. Die overtuiging is puur subjectief, terwijl de basis van de gangbare geslachtsaanduiding in de geboorteakte toch de aanwezigheid van objectief vast te stellen uiterlijke kenmerken is. Waarom is dan niet ten minste in de wet verankerd dat het om

een onomkeerbare, althans een onwrikbare overtuiging van blijvende aard moet gaan, hetgeen volgens de memorie van toelichting toch de bedoeling is?

De deskundigenverklaring, die eveneens cruciaal is voor inwilliging van het verzoek, bestaat uit niet meer dan een bevestiging van de (duurzame) overtuiging van de genderidentiteit van de transgender. Betekent dit dat het derhalve uitgesloten is dat een aangifte c.q. een verzoek tot wijziging van de vermelding, ondersteund door een erkend deskundige, ooit zal kunnen worden geweigerd?

Dit brengt mij bij het voorstel om de rol van de rechter in de procedure te schrappen en die te vervangen door die van de ambtenaar van de burgerlijke stand. Het ontbreken van een rechterlijke toets, ook al is die volgens de regering "niet per se nodig" acht ik uit een oogpunt van zorgvuldigheid geen winst. De deskundigenverklaring is ook thans voor de rechter de belangrijkste bron van informatie voor de vraag of aan de vereisten en voorwaarden is voldaan. Als hij hierover twijfels heeft of deze onvoldoende acht, kan hij alles doen wat in het kader van de verzoekschriftenprocedure mogelijk is. Hij kan bijvoorbeeld een andere deskundige raadplegen.

De ambtenaar van de burgerlijke stand neemt een gebonden administratieve beslissing, als ware hij een boekhouder. Is hij echter ook een bestuurlijke autoriteit te noemen, zoals ingevolge de CIEC-overeenkomst van Wenen uit 2000 is vereist, wil de beslissing voor erkenning in den vreemde in aanmerking komen? Op advies van de Raad van State is de beslissing van de ambtenaar van de burgerlijke stand niet als besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht aangemerkt. Is de consequentie hiervan dat derden-belanghebbenden zich niet tot de rechter kunnen wenden? Of zie ik dat verkeerd en is het zowel bij een positieve als negatieve beslissing, bij een weigering dus, mogelijk dat derden-belanghebbenden zich tot de burgerlijke rechter kunnen wenden? Of is het zo, zoals mevrouw Lokin zo-even suggereerde, dat de toepassing van het bestuursrecht toch haar intrede doet in het familierecht?

Het opnemen van een minimumleeftijdsgrens van 16 jaar, waarbij kinderen zonder toestemming van de wettelijke vertegenwoordigers, de ouders of de voogden een aangifte wegens geslachtsverandering kunnen doen, lijkt ons om meer dan één reden problematisch, ook al hanteert de bestaande wet geen leeftijdsgrens en gaat deze uit van meerderjarigheid van de verzoeker.

Het wetsvoorstel laat een aantal van de bestaande voorwaarden voor inwilliging van het verzoek vallen, waarbij met name te denken is aan de eis van lichamelijke aanpassing aan de gewenste genderidentiteit. Men kan aldus van geslacht wisselen zonder fysiek-biologisch van geslacht te veranderen. Het vervallen van deze eis kan tot mijns inziens absurde, bizarre consequenties leiden, in het bijzonder wanneer er kinderen aanwezig zijn of staan geboren te worden. De memorie van

antwoord schildert deze consequenties. Mevrouw Lokin onder anderen heeft daar ook uitgebreid bij stilgestaan. De wetgever heeft tot heden altijd willen voorkomen dat kinderen worden geboren uit ouders met een "juridisch" geslacht dat niet tegengesteld is aan hun biologisch geslacht. Wéten we eigenlijk wel welke gevolgen het loslaten van bedoelde eis eventueel voor kinderen kan hebben?

Niet minder zorgwekkend dan een aantal aspecten van het wetsvoorstel zijn een aantal gedachten waarmee in de stukken wordt gespeeld. Zo bijvoorbeeld de gedachte of misschien een onbepaald geslacht tot de mogelijkheden moet gaan behoren, dan wel dat überhaupt voor iedereen de geslachtsaanduiding in de geboorteakte zou moeten gaan vervallen. Dat zou, lijkt mij, opnieuw wetswijziging vragen, want de Hoge Raad heeft immers in 2007 nog bepaald dat het niet mogelijk is uitsluitend de geslachtsaanduiding door te halen zonder vermelding van enig geslacht. Ik mag hopen dat voor de uitwerking van deze ideeën niet geldt wat de regering ons met betrekking tot het onderhavige wetsvoorstel voorhoudt, namelijk "de noodzaak van spoedige aanvaarding". Het moge uit mijn bijdrage duidelijk zijn geworden dat wij met de bestaande situatie vrede kunnen hebben, maar dat dit voorstel niet op onze steun zal kunnen rekenen. Niettemin zie ik met belangstelling uit naar de reactie van de staatssecretaris op de opgeworpen vragen.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Ik schors de vergadering voor een enkele minuut in afwachting van de komst van de staatssecretaris van Financiën.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Belastingplan 2014!

Aan de orde is de gezamenlijke behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Belastingplan 2014) (33752);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Overige fiscale maatregelen 2014) (33753);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van enkele wetten met het oog op de bestrijding van fraude in de toeslagen en fiscaliteit (Wet aanpak fraude toeslagen en fiscaliteit) (33754);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Algemene wet inzake rijksbelastingen en van de Invorderingswet 1990 in verband met de wijziging van de percentages belasting- en invorderingsrente (Wet wijziging percentages belasting- en invorderingsrente) (33755).**

De beraadslaging wordt geopend.

De **voorzitter**: Ik heet de staatssecretaris van Financiën van harte welkom in de Eerste Kamer.
**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Essers** (CDA): Voorzitter. De jaarlijkse behandeling van het Belastingplan is een uitstekende gelegenheid voor de regering om samen met de Staten-Generaal haar visie op het fiscale beleid op korte en langere termijn te bespreken. Dat willen we ook dit jaar weer graag doen, maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat we twijfels hebben over de vraag of dit kabinet wel een visie op de toekomst van het fiscale stelsel heeft. Onze indruk is namelijk dat het belastingstelsel door dit kabinet wordt gezien als een sluitpost om de gaten in de begroting te dekken die resteren na de vele akkoorden die dit kabinet periodiek sluit om de politieke vrede te bewaren.

Terwijl alle economische analyses uitwijzen dat lastenverzwaringen slecht zijn voor het herstel van de werkgelegenheid en het bestrijden van de crisis, kiest dit kabinet in dit belastingpakket toch voor een lastenstijging van 2 miljard euro, waaronder de gedeeltelijke afbouw van de algemene heffingskorting, het achterwege laten van een inflatiecorrectie en het doorvoeren van accijnsverhogingen die zeer nadelige effecten zullen hebben voor de grensstreken. Daar komt dan nog eens de crisisheffing in 2014 bij, terwijl die aanvankelijk alleen voor 2013 was bedoeld. Kan de regering overigens bevestigen dat deze crisisheffing definitief niet meer na 2014 zal worden geheven? Klopt het dat er over 2013 128 miljoen euro meer aan crisisheffing is opgehaald dan het door het kabinet nagestreefde bedrag van 500 miljoen euro? Bij een bevestigend antwoord is de logische vervolgvraag of het bedrag dat teveel over 2013 is opgehaald zal worden teruggegeven aan het bedrijfsleven of in mindering zal worden gebracht op de crisisheffing in 2014.

Zoals bekend, is mijn fractie ontevreden over deze en andere lastenstijgingen. Naar onze mening zou het veel beter zijn indien nu in het belang van de groei en werkgelegenheid uitsluitend zou worden ingezet op vermindering van de overheidsuitgaven. Dit betekent dat wij zeer kritisch staan tegenover dit tot een verdere stijging van de lastendruk leidende belastingplan. Met de keuze voor lastenverzwaringen verspeelt het kabinet ook de mogelijkheid om een ander door economen en fiscalisten als heilzaam voor de economie geziene remedie door te voeren, namelijk tariefverlaging in combinatie met grondslagverbreding. Voor een tariefverlaging ter compensatie van een grondslagverbreding is immers geen geld meer beschikbaar, laat staan voor de introductie op korte termijn van een vlaktaks-plus, zoals voorgesteld door de commissie-Van Dijkhuizen. Deze commissie kwam uit op een tweetal tarieven: een laag tarief van 37% tot een inkomen van ongeveer €62.500 en een tarief van 49% voor het inkomen daarboven. Het kabinet komt ook met een dergelijk

voorstel, maar we moeten dan wel bijna dertig jaren wachten voordat het zover is. Pas in 2042 zou in de voorstellen van het kabinet de situatie worden bereikt van een laag tarief van 38% voor inkomens tot ruim €66.000 en 49,5% voor inkomens daarboven.

Is dit een reëel vooruitzicht? Is er ook maar één burger die denkt dat dit scenario over dertig jaar zal uitkomen? Nog nooit is het voorbehoud "ceteris paribus" zo zeer op zijn plaats geweest als thans. Voor de oplossing van de huidige hachelijke economische situatie is dit plan in ieder geval niet bedoeld. Voor het stimuleren van het producenten- en consumentenvertrouwen evenmin, want wie kan een periode van 28 jaren overzien? Tegen die tijd ben ik, deo volente, 84 jaar. Ik hoop het nog mee te mogen maken om dan tegen mijn kleinkinderen en achterkleinkinderen te kunnen zeggen dat ik lid was van de Eerste Kamer toen werd beslist over het tarief dat mijn kleinkinderen en achterkleinkinderen 28 jaren later gaan betalen. Of ik dan ook geloofd wordt, is een andere zaak. Ik denk eerder dat ze elkaar veelbetekenend zullen aankijken met de gedachte dat ik nu toch echt niet meer weet wat ik zeg. Het lijkt ons duidelijk dat dit een fopspeen is, een "kwartje van Kok" tot de 28ste macht.

Hetzelfde geldt voor de afbouw van het aftrekpercentage van de hypotheekrente. Ook hiervoor worden voorstellen gedaan tot en met 2042. In de periode 2014 tot en met 2042 wordt het aftrekpercentage in de vierde schijf voor de hypotheekrente elk jaar afgebouwd met 0,5%, zodat uiteindelijk een aftrekpercentage van 38 resteert. Zou er ook maar één burger zijn die gelooft dat dit voorstel de allerlaatste ingreep in de hypotheekrenteaf trek zal zijn? Daarover komen we morgen nog verder te spreken bij de behandeling van de woningmarktvoorstellen.

Een andere vraag die we het kabinet graag willen voorleggen, is hoe het aankijkt tegen het zeer ingewikkelde complex aan heffingskortingen en toeslagen dat in de loop der tijd is ontstaan. De Ombudsman merkte in zijn verslag over 2012 het volgende op: "Het inkomen van een alleenstaande ouder met twee kinderen, van 9 en 16 jaar, met een deeltijdbaan en aanvullende bijstandsuitkering (WWB) met een huurwoning kan er als volgt uitzien: loon; WWB; voorlopige teruggave heffingskortingen; huurtoeslag; zorgtoeslag; kinderbijslag; kindgebonden budget; belastingteruggave naar aanleiding van aangifte; studiekosten; kwijtschelding; sportbijdrage en langdurigheidstoeslag." Volgens de Ombudsman ontvangt deze alleenstaande ouder twaalf inkomensbestanddelen, afkomstig van acht instanties. Per jaar gaat het om achttien digitale formulieren en tachtig betalingen. De Ombudsman concludeert dan ook dat de administratieve lasten voor iemand met een minimuminkomen enorm zijn. Wat is hierop het antwoord van het kabinet?

Behalve de ingewikkeldheid is ook de fraudegevoeligheid van dit systeem een groot probleem. De regering neigt er in dit kader naar om te regeren op basis van incidenten. Zo ook nu weer. Zijn de in dit belastingpakket naar aanleiding van de recente Bulgarenfraude voorgestelde

maatregelen en de aangekondigde huishoudentoeslag werkelijk structurele oplossingen voor dit probleem? Worden met deze maatregelen werkelijk alleen de fraudeurs gepakt of dreigen ondanks alle goede voornemens toch ook goedwillende burgers te worden gestraft omdat buiten hun schuld onvoldoende informatie beschikbaar is, of als zij buiten hun schuld niet tijdig een aanvraag hebben kunnen doen? Leidt de aangekondigde introductie van een huishoudentoeslag niet weer tot nieuwe misbruikmogelijkheden, al was het maar vanwege de problemen rondom de definitie van een huishouden en de moeilijkheden om dit in de praktijk te controleren? Wordt het niet hoog tijd om eens goed na te denken over het drastisch verminderen van het aantal toeslagen en heffingskortingen, zo vragen wij de regering. Hoe wil ze dit aanpakken?

Dan is er het serieuze probleem van de uit de hand gelopen instrumentalisering van het belastingrecht. Het belastingstelsel wordt sinds de crisisjaren dertig van de vorige eeuw allang niet meer uitsluitend gebruikt voor budgettaire doeleinden. Daar is op zich ook niets mis mee, maar het is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw wel helemaal uit de hand gelopen. Volgens bijlage 5 van de Miljoenennota 2014 bestaan er ongeveer 85 fiscale faciliteiten. Deze worden voor zeer uiteenlopende doeleinden ingezet, zoals het stimuleren van het ondernemerschap, het bevorderen van een schoon milieu, de bevordering van de arbeidsmobiliteit, energiebesparing, verbetering van het internationale vestigingsklimaat et cetera. Deze faciliteiten spreken elkaar soms tegen en staan vaak op gespannen voet met het voor het belastingrecht zo cruciale gelijkheidsbeginsel; ik verwijs naar de recente discussie over de bedrijfsopvolgingsfaciliteiten voor ondernemers. Bovenal dragen zij bij tot de ondoorzichtigheid en complexiteit van de fiscale regelgeving. Succesvolle faciliteiten vormen grote risico's voor de schatkist; vergelijk de regeling voor energiezuinige auto's. Bovendien is de effectiviteit van dergelijke maatregelen moeilijk te meten. Afschaffen van dergelijke regelingen stuit vaak op groot onbegrip van de betrokkenen, zoals we thans weer meemaken met de oldtimerrijders. Wat dat betreft wordt ook vaak de betrouwbaarheid van de overheid in de discussie betrokken. Dat is nu ook het geval bij de motorrijtuigenbelastingregeling van de oldtimerrijders. We vragen de staatssecretaris om nog een keer in te gaan op het mogelijk opgewekte wantrouwen bij deze categorie belastingplichtigen. Er zouden niet op zo'n korte termijn zo veel wijzigingen in de regeling moeten worden aangebracht.

Wat is de visie van het kabinet op de voortgaande instrumentalisering, over de 85 fiscale faciliteiten? Hoe denkt het kabinet daar in de toekomst invulling aan te geven? Wenst men een afbouw? Hoe passen de tijdelijk verruimde schenkvrijstelling en de begunstiging van lokaal duurzaam opgewekte energie in deze visie? In hoeverre streeft het kabinet ernaar om de thans bestaande lijst van 85 faciliteiten drastisch terug te

brengen, of moeten we het hoofd in de moede schoot leggen omdat fiscale speeltjes voor Haagse politici nu eenmaal onmisbaar zijn?

Uiteraard is dit probleem niet alleen aan dit kabinet te wijten. Daaraan hebben vele kabinetten van verschillende samenstelling bijgedragen, waaronder ook mijn partij. Maar dat neemt niet weg dat we van dit kabinet wel een visie mogen verwachten hoe we in de toekomst met de fiscale instrumentalisering moeten omgaan. Is het kabinet het met ons eens dat we op dit terrein te ver zijn doorgeslagen?

Een andere vraag gaat over het verder terugdringen van de belastingdruk op arbeid. Internationaal is men het erover eens dat de belastingen op arbeid echt moet worden teruggebracht. Wat gaat het kabinet daaraan extra doen in de komende jaren? Hoe ziet het de toekomstige verhouding tussen directe en indirecte belastingen in dit verband? Dezelfde vraag geldt ten aanzien van de verhouding tussen het lage en het algemene btw-tarief. Welke filosofie hanteert het kabinet bij het nastreven van de optimale belastingmix?

Wij gaan ervan uit dat de regering zich bij de beantwoording van deze vragen er niet van af zal willen maken door te verwijzen naar de over drie maanden aangekondigde reactie op het rapport van de commissie-Van Dijkhuizen. Dit zijn dermate principiële vragen dat de beantwoording daarvan niet kan afhangen van een periode van drie maanden extra bedenktijd. Hierop moet het kabinet dan ook nu reeds een antwoord kunnen formuleren, nemen wij aan.

Ook zijn we zeer geïnteresseerd in de opvatting van het kabinet over de belastingheffing van IB-ondernemers op langere termijn. Hoe zit het eigenlijk met de aangekondigde winstbox? Is deze al ten grave gedragen, of zit er nog iets aan te komen? Ook als deze er niet komt, willen we graag weten wat de redenen daarvoor zijn. Bovendien willen we weten of er iets anders voor de winstbox in de plaats komt. Wordt het niet tijd dat de in de praktijk bestaande rechtsonzekerheid als gevolg van de verwarrende jurisprudentie over onzakelijke leningen via wetgeving wordt weggenomen?

Ook willen we graag weten hoe het kabinet aankijkt tegen de problematiek van het pensioen in eigen beheer. Enerzijds zet het kabinet zwaar in op het stimuleren van dividenduitkeringen als gevolg van de tijdelijke verlaging van het box 2-tarief, maar anderzijds houdt het in de berekening van de daarmee samenhangende inverdieneffecten geen rekening met het feit dat vanwege de problemen met het fiscale pensioen in eigen beheer veel directeur-groотаandeelhouders helemaal geen dividend kunnen uitdelen vanwege het risico dat ze dan worden geconfronteerd met de stelling dat ze hun pensioen aan het afkopen zijn. De regels rondom pensioen in eigen beheer voor de directeur-groотаandeelhouder maken het in veel gevallen namelijk onmogelijk om dividend uit te keren.

Op basis van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving is het toegestaan dat kleine en middelgrote bv's de fiscale pensioenverplichting op de balans opnemen. Veelal zou op basis van deze

fiscale waardering dividend kunnen worden uitgekeerd, maar de Belastingdienst stelt dat op het moment van dividenduitkering feitelijk de toets moet worden toegepast of er commercieel wel voldoende vermogen is, dat wil zeggen of er voldoende vrije reserves zijn. Dat betekent dat rekening moet worden gehouden met de commerciële waarde van de pensioenvoorziening. Vanwege het verschil in marktrente en fiscale rekenrente is voor het bereiken van dezelfde pensioenaanspraak commercieel een hogere pensioenvoorziening nodig op de balans dan fiscaal. Het verschil kan bij de huidige rentestand wel factor 1,5 tot 2 zijn.

Als wordt geoordeeld dat er te weinig eigen vermogen is op de commerciële balans om dividend uit te keren, wordt er voor de loonbelasting van uitgegaan dat de pensioenvoorziening wordt uitgekeerd. Dat wordt gekwalificeerd als afkoop van het pensioen met een hoge fiscale afrekening als gevolg. In de recente brief die de staatssecretaris op ons verzoek heeft opgesteld over het pensioen in eigen beheer worden wel mogelijke oplossingsrichtingen geschetst, maar er worden helaas geen expliciete keuzes gemaakt. Wat gaat het kabinet nu concreet doen om deze problematiek op korte termijn op te lossen? Je kunt daarbij denken aan een soort stappenplan, een plan dat je komend jaar gaat implementeren in afwachting van een meer structurele oplossing van het probleem. Wat vindt het kabinet in dat kader van het door Register Belastingadviseurs gedane voorstel in reactie op de brief van de staatssecretaris?

Ten slotte vraag ik de visie van het kabinet op de rol van de belastingen binnen de EU en op mondiaal vlak. Is het kabinet bereid om op het punt van coördinatie en harmonisatie van nationale fiscale stelsels binnen de EU een voortrekkersrol te vervullen of doet het wel mee met de discussie, maar stelt het zich daarbij vooral defensief op? Hoe ziet het kabinet de toekomst van het CCCTB-project? Bestaat er nog een mogelijkheid dat Nederland gaat deelnemen aan de Financial Transaction Tax? En hoe ziet het kabinet de rol van Nederland in de op OECD-niveau gevoerde BEPS-discussie over grondslaguitholling en winstverschuiving? Hoe geeft het kabinet invulling aan de actieve rol die het zegt te willen spelen in dit proces?

Wat is de laatste stand van zaken inzake de slagingskansen van de aanpassing van de Spaartegoedenrichtlijn en het daaraan gekoppelde wegnemen van het bankgeheim? Hoe kijkt het kabinet aan tegen de tendensen dat er zich een door de G20 gedomineerde internationale fiscale rechtsorde aan het ontwikkelen is? Hoe verhouden de Nederlandse belangen zich tot deze ontwikkelingen? Is het Nederlandse parlement wel in voldoende mate betrokken bij deze ontwikkelingen? Bestaat er niet een reële kans dat we straks voor voldongen feiten worden gesteld? In dat geval dreigt het tekort aan democratische betrokkenheid afbreuk te doen aan de legitimiteit van de getroffen maatregelen. Ook de rechtsbescherming dreigt dan in het geding te komen.

In het onderhavige pakket wordt voorgesteld om de kennisgevingsprocedure bij internationale uitwisseling van informatie te schrappen. In de nota naar aanleiding van het verslag antwoordt de regering op een vraag van onze kant bij hoeveel gevallen de kennisgevingsprocedure bij uitwisseling van informatie tot vertraging heeft geleid. In 2010 ging het om negen gevallen, dus om 2,5% van het totaal aantal informatieverzoeken. Dit roept bij ons in de eerste plaats de vervolgvraag op in hoeveel van deze negen gevallen het bezwaar ook daadwerkelijk is toegekend. Veel belangrijker nog is de vraag of een dergelijk laag aantal het wel rechtvaardigt om een wezenlijk onderdeel van de rechtsbescherming, namelijk het recht van degene van wie de inlichtingen afkomstig is om bezwaar en beroep aan te tekenen, af te schaffen.

Wij wachten met belangstelling de beantwoording door de regering af.

*N

De heer **Van Strien** (PVV): Voorzitter. Aan de orde is het Belastingplan 2014 en een aantal daarmee samenhangende wetten. Laat ik beginnen met de staatssecretaris en zijn ambtelijke ondersteuning te bedanken voor de duidelijke beantwoording van de vragen van mijn fractie in de commissie Financiën. Dat is de afgelopen twee jaar wel eens anders geweest. Duidelijkheid wil natuurlijk niet altijd per se zeggen dat de beantwoording volledig correct is en nog minder dat wij het er altijd mee eens zijn, maar waarderen doen wij die duidelijkheid zeer beslist.

Duidelijkheid zou ik ook het thema willen noemen waaronder ik dit betoog wil scharen. Laten we in dat verband eens beginnen met de naam, Belastingplan 2014, wat een buitengewoon verhallende naam is. Beter zou zijn om het Belastingverhogingenplan 2014 te noemen, want dat is tenminste duidelijk. Vrijwel niets blijft hetzelfde. Vrijwel alle belastingen gaan omhoog, en er worden oude belastingen opnieuw ingevoerd of nieuwe bij verzonden, zoals belasting op water en belasting op afval.

Ik voorspel dat als dit kabinet lang genoeg blijft zitten het middeleeuwse windrecht weer wordt ingevoerd: betalen om van de wind gebruik te mogen maken. Al die windmolens zijn dan ban- of dwangmolens geworden, waarvan we verplicht onze elektriciteit moeten afnemen. Gelukkig zijn we net de periode van 200 jaar Koninkrijk ingegaan, zodat de regering ons zeker niet nu zal willen herinneren aan de tijd van de Bataafse Republiek waarin de meeste hedendaagse vrijheden tot stand zijn gekomen, zoals de afschaffing van het feodale windrecht. Tegen het einde van de feestelijkheden rond 200 jaar Koninkrijk in 2015 zullen we wel een nieuw kabinet hebben dat in plaats van terug te gaan naar de middeleeuwen, vooruit zal willen zien. Tegen die tijd zal dit kabinet ook blij zijn te mogen vertrekken, want behalve belastingverhogingen zitten er ook belastingverschuivingen in. Ik doel op verschuivingen van belastinginkomsten uit de toekomst naar nu. Dit kabinet trekt daarmee een

wissel op de toekomst. We hebben dat gezien met de kennelijk nog niet uitgekristalliseerde pensioenplannen en we zien dat nu ook met de door het kabinet beoogde vrijval van stamrechten, onder het gelijktijdige verbod om ze nog op te bouwen, de tijdelijke verlaging van het belastingtarief in box 2 en de tijdelijke vrijstellingen in de giftensfeer.

De PVV is voor structurele belastingverlaging, laat dat duidelijk zijn, maar dit hapsnap naar voren halen van belastinginkomsten, waarvan het overigens zeer de vraag is of dat wel zal lukken, komt op ons weinig constructief of gedegen over. Ik concludeer dat dit belastingverhogingenplan niet gedegen is en vind het zeer twijfelachtig of de opbrengst gehaald wordt.

Er zijn echter ook verheugende ontwikkelingen te signaleren. Ik las op bladzijde 9 van de memorie van antwoord dat uit de doorrekening van het Centraal Planbureau (CPB) van de verkiezingsprogramma's 2013-2017 van de politieke partijen, Keuzes in Kaart 2013-2017 ofwel KiK, blijkt dat het CPB bij zijn modelmatige voorspellingen rekening houdt met de risico's op kapitaalvlucht. Het kabinet volgt deze voorspellingen. Wij gaan daarmee de goede kant uit. Het kabinet houdt al rekening met kapitaalvlucht! Er ontstaat kennelijk een bewustwording ten aanzien van het risico van kapitaalvlucht. Misschien kan het kabinet ook nog eens kijken naar de doorrekening van het verkiezingsprogramma van de PVV en zien dat belastingverlaging beter is voor Nederland dan belastingverhoging. Dit kun je namelijk in datzelfde Keuzes in Kaart ook lezen.

Ik kom vervolgens bij een kernpunt in het belastingverhogingenplan, dat tevens één van onze grootste bezwaarpunten is. We hebben dit punt ook bij de financiële beschouwingen uitgebreid aan de orde gesteld. Ik herhaal even kort wat mijn fractie toen naar voren heeft gebracht. De combinatie van lastenverzwaringen, btw en accijnzen op brandstoffen, tabak, alcohol én frisdrank laat de totale consumptie en daarmee het nationaal inkomen krimpen en veroorzaakt daardoor in de grensstreek een extra vlucht naar het buitenland. Men gaat in de grensregio én tanken én tegelijkertijd boodschappen doen in het buitenland. Er is onvoldoende rekening gehouden met de weglekeffecten, met name veroorzaakt door het combinatie- of stapeleffect van al die lastenverzwaringen tezamen. In de memorie van antwoord las ik dat de accijnsverhoging op diesel en lpg voor 2014 voor een opbrengst van 280 miljoen is ingeboekt. Uitverdieneffecten zoals een verminderde opbrengst als gevolg van het grenstanken, zijn hierbij niet meegenomen.

Nu al krijg ik als Limburgs Kamerlid berichten van ondernemers in de grensstreek die failliet gaan en de handdoek in de ring moeten gooien. Dit hangt rechtstreeks samen met de nu al zeer hoge tarieven van onze accijnzen en het feit dat die tarieven per 1 januari aanstaande verder zullen worden verhoogd. Dit is funest voor ondernemersactiviteiten in de gehele grensregio.

Voor de bühne hebben het CDA en de Partij van de Arbeid tijdens de algemene financiële beschouwingen samen een motie ingediend om de ellende in de grensstreek maar eens te gaan monitoren. Dat was een totaal overbodige motie omdat de staatssecretaris in de Tweede Kamer dit monitoren al had toegezegd, als ik mij dit goed herinner. De staatssecretaris heeft dat nog herhaald op bladzijde 24 van de memorie van antwoord. Het was tevens een overbodige motie, omdat er geen consequenties aan verbonden werden. Dit was ons zwaarste kritiekpunt. Ik dien de volgende motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Van Strien, Reynaers, Frijters-Klijnen, Kok en Faber-van de Klashorst wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de Nederlandse grensstreken in de nog steeds voortdurende crisis extra getroffen zullen worden door het voorgenomen pakket accijnsverhogingen;

overwegende dat kennelijk niet iedereen van de ernst en verstrekkendheid van de gevolgen overtuigd is;

overwegende dat juist in de grensstreken de economie nu al het zwakst is en de werkloosheid het hoogst;

verzoekt de regering, de resultaten van de door haar voorgenomen monitoring van de effecten van de accijnsverhogingen uiterlijk 1 april 2014 met het parlement te bespreken en aan de resultaten van die monitoring, indien die negatief uitvalt, direct consequenties te verbinden die leiden tot een leefbaar ondernemersklimaat in de grensregio voor in het bijzonder pomphouders en winkeliers,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter H (33752).

**

De heer **Van Boxtel** (D66): Ik wil twee punten aan de orde stellen. De eerste heeft te maken met het feit -- ik begreep dat dit bij de algemene financiële beschouwingen al aan de orde is geweest -- dat de heer Van Strien vindt dat wij beter naar de prijzen van de landen ons om heen moeten kijken. Tegelijkertijd wil de heer Van Strien niet Europees harmoniseren. Ik zie daar iets ongerijmds in. Met de eerste overweging van de motie zegt de heer Van Strien dat inwoners van met name de grensstreek onevenredig worden getroffen. Ik vind dat heel raar. Als er al mensen onevenredig worden getroffen, zijn het mensen die niet in de grensstreek wonen, want degenen die dat voordeel

kunnen halen, kunnen even de grens over. Ik begrijp dat gewoon niet.

Het tweede punt is dat het dictum een heel open deur is. De heer Van Strien vraagt de staatssecretaris de effecten in beeld te brengen en dan ook de nodige maatregelen te nemen. Welke maatregelen dit dan moeten zijn, vult hij niet in.

De heer **Van Strien** (PVV): Ik spreek over de grensstreken die extra getroffen worden. In de grensstreken zie je nu dat pompen gesloten worden, winkeliers failliet gaan en er extra werkloosheid ontstaat. Als de heer Van Boxtel dat niet ziet als een extra treffen van de grensstreken, weet ik het verder niet. Het feit dat ik de motie nu indien, komt doordat ik inderdaad bij de algemene financiële beschouwingen dit punt al aan de orde heb gesteld. Ik beschouw dit als een soort derde termijn en dat zal ik hierna nog een keer doen.

In de schriftelijke voorbereiding heb ik vragen gesteld over accijnsverhoging op lpg, in casu propaan -- lpg is een mengsel van propaan en butaan, dat afhankelijk van het jaargetijde van wisselende samenstelling is: in de winter meer propaan dan butaan -- en dan met name voor de ca. 35.000 woonhuizen en agrarische bedrijven die niet op aardgas zijn aangesloten en lpg gebruiken voor verwarming en voor het drogen van gewassen. Zij worden nu dus extra getroffen door de accijnsverhoging.

Het antwoord van de staatssecretaris was even duidelijk als onthutsend. Dat propaan hoger wordt belast dan aardgas is volgens de staatssecretaris slechts een tijdelijke situatie. Aardgas zal de komende jaren in verschillende stappen zwaarder worden belast dan nu het geval is, onder meer door de SDE-plus. Hiermee wordt in ieder geval de omvang duidelijk van de financiële ramp die de Nederlandse gezinnen nog boven het hoofd hangt. Deze ramp wordt veroorzaakt door de zogenaamde duurzame energietransitie. In 2021 wordt aardgas volgens de staatssecretaris nog zwaarder belast dan lpg nu. Het punt van de zogenaamde transitie is op dit moment niet aan de orde, dus daar zal ik niet verder op ingaan. Wat blijft staan, is het punt dat die 35.000 gezinnen en boeren op het platteland ongenadig hard gepakt worden. Ik dien daarom de volgende motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Van Strien, Reynaers, Frijters-Klijnen, Kok en Faber-van de Klashorst wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de regering het accijnstarief op lpg per 1 januari 2014 fors gaat verhogen;

overwegende dat er ongeveer 35.000 gezinnen en boeren in Nederland zijn die voor de verwarming van hun huis of het drogen van landbouwgewassen afhankelijk zijn van propaangas, zijnde een vorm

van lpg, en door de accijnsverhoging op lpg plotseling geconfronteerd worden met een substantiële stijging van hun energiekosten;

constaterende dat door deze kabinetsmaatregel onredelijke verschillen in energieprijzen ontstaan;

verzoekt de regering, voor deze gezinnen en bedrijven een oplossing te bedenken die hen compenseert,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter I (33752).

**

De heer **Van Strien** (PVV): Dan nog iets over de begunstiging van lokaal duurzaam opgewekte energie. Mijn fractie heeft gevraagd of bij de zogenaamde duurzame opwekking van energie een totale energiebalans wordt opgemaakt. Wordt er bijvoorbeeld ook rekening gehouden met de indirecte energie die nodig is om de opwekinstallaties zelf te produceren en met de levensduur daarvan? Het antwoord was tamelijk onthutsend. Er wordt op basis van garanties van oorsprong vastgesteld dat het bij de netto hoeveelheid op het net ingevoerde energie gaat om hernieuwbare energie. Er wordt geen rekening gehouden met de indirecte energie die nodig is voor de productie van de opwekinstallaties zelf en met de levensduur ervan, aldus de staatssecretaris. Even verder wordt vermeld dat de eventuele uitstoot van CO₂ die op het conto komt van de productie van bedoelde installaties wel gemeten wordt en dat die meetgegevens wel meetellen voor het bepalen van de gerealiseerde CO₂-uitstoot en de reductie daarvan. Per saldo is sprake van netto vermeden CO₂-uitstoot.

Toen ik dat las, brak mijn klomp. De staatssecretaris weet niet wat het indirecte energieverbruik van die opwekinstallaties is, maar hij weet wel dat er CO₂ uitstoot vermeden wordt. Ik verzoek de staatssecretaris een poging te doen om dat aan ons uit te leggen. Voor mij komt het in ieder geval over als "Wat ligt verder weg, Moskou of Istanbul?" De staatssecretaris zegt dan: "ik heb geen idee wat die afstanden zijn, maar weet toch zeker dat Moskou verder weg ligt". Het is Istanbul dat verder weg ligt!

Ik wil graag met een voorbeeld duidelijk maken wat hier gebeurt. Als je van een auto het indirecte energieverbruik berekent, dus het energieverbruik dat nodig is voor de winning van staal, kunststoffen, de hele fabricage en dergelijke, kom je bij een moderne benzineauto op ongeveer een derde van het energieverbruik dat hij in zijn gehele leven aan brandstof verbruikt. Neem je nu een hybride auto, zoals een Toyota Prius, dan ligt die verhouding ongeveer andersom. Het zou best kunnen dat die Toyota Prius aan direct en indirect energieverbruik samen per kilometer net zo veel energie verbruikt en dus CO₂-uitstoot als een Hummer. Toch wordt de Prius fiscaal gestimuleerd, net als al die andere quasi duurzame energievormen. Wat uiteindelijk gestimuleerd

wordt, is niet een netto vermindering van de CO₂-uitstoot, maar technologische ontwikkelingen, want die zitten onmiskenbaar verwerkt in de Prius, in het buitenland. Hetzelfde geldt voor al die zonnecellen die uit het buitenland, in casu China, komen. En dat op kosten van de Nederlandse belastingbetaler.

Naast die 4 miljard ontwikkelingshulp heeft deze regering dus een fiscaal stimuleringsprogramma op touw gezet om op kosten van de Nederlandse belastingbetaler ontwikkeling van technologie in het buitenland te stimuleren. Ik zou dolgraag zien dat de staatssecretaris op deze principiële redenering reageert. Het gaat mij niet om dit autovoorgebeeld. Daar wordt de fiscale bevoordeling nu al weer afgebouwd. Het gaat mij om de principiële kwestie dat hap snap -- nu is het weer de elektriciteitsopwekking -- op kosten van de belastingbetaler met subsidiestromen wordt gestrooid om een volstrekt oncontroleerbaar en dus onhaalbaar en zinloos doel te bereiken, te weten de vermindering van CO₂-uitstoot.

Hiermee heb ik alle ingrediënten behandeld die ik nodig heb voor mijn laatste punt. De regering roept graag dat onze jeugd gestimuleerd moet worden om vooral bèta te kiezen. Als puntje bij paaltje komt en die krenen in daden moeten worden omgezet, zien wij dat ze telkens weer afhaken. Zo hebben wij een grote groep liefhebbers van techniek, die graag zelf aan hun auto sleutelen, en voor zover ze dat niet zelf doen een hele bedrijfstak in stand houden. Ik heb het over de oldtimerbezitters die een wezenlijk stuk cultureel erfgoed in stand houden. Ook deze groep wordt weer het slachtoffer van een zigzagbeleid. Ik denk dat de stortvloed aan brieven die ons op dit onderwerp bereikt heeft, vooral veroorzaakt is door dit weinig consequente zigzagbeleid. Iedereen is bereid om belasting te betalen, maar absurde onbegrijpelijke sprongen daarin worden gewoonweg niet gewaardeerd. Daarom dien ik op dit laatste punt een motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Van Strien, Reynaers, Kok, Frijters-Klijnen en Faber-Van de Klashorst wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de regering voornemens is de vrijstelling motorrijtuigenbelasting voor oldtimers per 1 januari 2014 alleen nog te verlenen voor voertuigen van 40 jaar en ouder;

overwegende dat alleen voor benzineauto's van 25 tot 40 jaar een "overgangsregeling" is getroffen, terwijl eigenaren van diesels en lpg-auto's direct het volle pond moeten gaan betalen;

overwegende dat de regering zich hierbij heeft laten leiden door de door haar ongewenste import van oldtimers;

overwegende dat door deze lastenverzwaring de oldtimerbranche grote schade wordt toegebracht, inclusief het verlies aan werkgelegenheid en het verlies aan rijdend cultureel erfgoed;

verzoekt de regering, voor oldtimers die rijden op diesel en lpg en aangeschaft zijn vóór 1 november 2013 eveneens een overgangsregeling te treffen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter J (33752).

**

De heer **Van Strien** (PVV): Omwille van de vergaderefficiëntie en omdat de onderwerpen die ik heb aangesneden ook al bij de algemene financiële beschouwingen aan de orde kwamen, heb ik mijn moties reeds in de eerste termijn, die dus eigenlijk een soort derde termijn was, ingediend.

Ik wacht de reactie van de staatssecretaris graag af.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Aan het einde van het jaar vraagt elke regering ten slotte toestemming aan de Eerste Kamer voor haar belastingplannen van het komend jaar. Het blijft wringen dat wij pas twee weken voor Nieuwjaar hier ja of nee moeten zeggen tegen de wijze waarop de regering haar activiteiten in het komende jaar wil financieren, met alle gevolgen die dat heeft voor de burgers en bedrijven in dit land. Ook wringt het dat wij voor twee rondes schriftelijke behandeling nauwelijks twee weken hebben. Dat leidt tot fouten. Zo produceerde ik in het verslag een ontspoorde grafiek 5, en het ministerie zat er in tabel 2 uit de memorie van toelichting 2,4 miljard naast. Hoeveel fouten wij samen niet ontdekten, weten wij niet. De SP-fractie is van oordeel dat niet alleen de uitgavenbegrotingen maar ook het Belastingplan eerder ingediend moeten worden bij de Tweede Kamer, zodat onze Kamer het geheel zorgvuldig kan behandelen. Graag een reactie.

Naar de inhoud dan. Dit Belastingplan is de facto de vertaling van een kabinetspolitiek die ons niet aanstaat. Niettemin is het goede nieuws voor veel mensen de belastingverlaging van 6 miljard in 2014. Het slechte nieuws is een belastingverhoging van 8,2 miljard. Samen beslaat dit Belastingplan 14,2 miljard aan belastingwijzigingen, met een saldo van 2,2 miljard belastingverhoging.

Bijna 70% van deze 14,2 miljard betreft inkomenspolitiek. Daarop zal ik mij vandaag concentreren. Ik doe daar de staatssecretaris een plezier mee. Bij de algemene financiële beschouwingen zei hij immers, en ik citeer: "Wij hebben net afgesproken dat wij het debat over de inkomensverdeling, de kwartielen en de belastingdruk verder zullen voeren bij de

behandeling van het Belastingplan. Ik verheug me daar nu al op." Is het effect van de politiek van dit kabinet inkomensnivellerend of inkomensdenivellerend? Daarmee betreden we het strijdtoneel van tegenstrijdige verkiezingsbeloftes binnen de kabinetscoalitie. Die tegenstrijdigheid, zo zal ik betogen, vindt een pendant bij de staatssecretaris van belastingzaken waar wij de denivellering vinden, en een pendant bij de minister van SZW waar wij de nivellering vinden. Maar hoe ligt het saldo? Ik beperk mij tot inkomens en lasten en laat daar de quasi huurheffing nog buiten. Onze koorddansende premier heeft voor dit conflict een mooie formule gevonden: nivellering is geen doel van de kabinetspolitiek, maar een middel. Hoe pakt dat middel dan uit?

Ik bespreek drie hoofdpunten. Allereerst het effect van de belastingpolitiek op de inkomensverdeling personen, vervolgens in twee fases de inkomensverdeling huishoudens en tot slot een blokje overige punten.

In het gebruikelijke discours ligt bij de inkomstenbelasting het accent op de marginale belastingdruk. Zo ook in de Tweede Kamer. Ik zie de minstens zo belangrijke gemiddelde nettobelastingdruk, te weten het belastingpercentage dat iemand over zijn totale inkomen betaalt. Die druk is relevant voor de inkomensverdeling. Voor de meeste mensen met een hoog inkomen, waaronder ikzelf, ligt deze druk niet op de vermaledijde 52%, doch op minder dan de helft daarvan. Ik kijk daarbij vandaag naar de hoofdlijn: de gemiddelde druk van de inkomstenbelasting gemeten naar kwartielgroepen van de inkomensverdeling personen als gevolg van het voorliggende belastingpakket 2014. In het kader van de kwartielgroepen zijn alle belastingbetalers of alle huishoudens onderverdeeld in vier gelijke groepen van 25%. Het gaat hier om het gecumuleerde effect van het belastingpakket t/m 2017 in vergelijking met het jaar 2013, op basis van de kabinetscijfers.

De gemiddelde druk van de inkomstenbelasting stijgt voor het laagste kwartiel met 1,8 procentpunt, maar daalt voor de overige drie kwartielen. Dat duidt ceteris paribus op denivellering. Het netto-inkomen (bruto-inkomen minus inkomstenbelasting) van de top 25% stijgt bovengemiddeld met 7,6% tegenover gemiddeld 7,3%, terwijl voor alle andere kwartielen de stijging benedengemiddeld is, met 5,7% voor het laagste kwartiel. Absoluut gezien ligt de stijging voor het hoogste kwartiel ruim tienmaal hoger dan die voor het laagste kwartiel. De conclusie is dat de belastingpolitiek van dit kabinet denivellerend werkt en die conclusie trok ik op hoofdlijnen al bij de algemene financiële beschouwingen. Daarmee is overigens niet alles kommer en kwel. Het is positief dat werknemers met een laag inkomen in box 1 minder belasting gaan betalen.

De heer **Van Strien** (PVV): Ik heb een vraag aan de heer Reuten over zijn berekening van de belastingdruk als gemiddelde van een kwartiel of van een deciel. Het is zeker buitengewoon interessante informatie. De vraag is echter welke

beslissingen een willekeurige Nederlander neemt op basis van de belastingdruk. Hij neemt beslissingen op basis van de marginale druk en niet op basis van de gemiddelde druk. Als iemand langer wil gaan werken, kijkt hij naar de marginale druk en die is altijd aanmerkelijk hoger dan de gemiddelde druk. Is de heer Reuten het met mij eens dat voor de individuele beslissingen van de homo economicus deze gemiddelde cijfers eigenlijk niet zo veel zeggen?

De heer **Reuten** (SP): Het zijn niet mijn cijfers maar van het ministerie van Financiën. Ik heb slechts een aantal tabellen omgezet in grafieken. Die bevatten exacte cijfers van het ministerie.

Ik heb niet gezegd dat marginale belastingdruk irrelevant is. Ik heb gezegd dat daarop het accent ligt in het gebruikelijke discours en dat ik wil kijken naar iets dat ook relevant is voor de inkomensverdeling, namelijk: hoe ligt de gemiddelde druk? Als iemand in het café tegen mij zegt dat hij 52% belasting betaalt, wijs ik hem erop dat hij aftrekposten enzovoorts heeft en dat het gemiddelde percentage waarschijnlijk op de helft of daaronder zit. Ik zeg niet dat de opmerking van de heer Van Strien irrelevant is, maar ik wil het discours iets verleggen naar een terrein dat ook relevant is, vooral voor de inkomensverdeling.

De heer **Van Strien** (PVV): Nogmaals, ik ben het eens met de heer Reuten dat dit interessante gegevens zijn, maar ik blijf erbij dat de beslissingen van de homo economicus vooral gebaseerd zijn op de marginale druk. In een stelsel waarin je in een hogere categorie steeds meer betaalt, wordt die marginale druk automatisch hoger. Op een gegeven moment is die te hoog om mensen verstandige beslissingen te laten nemen.

De heer **Reuten** (SP): Nogmaals, ik zeg niet dat de opmerking van de heer Van Strien irrelevant is, maar de meeste mensen komen niet aan de keuze of zij het 52%-tarief willen betalen. In feite heeft maar 7% die keuze.

De heer **Bröcker** (VVD): Ik dank de heer Reuten voor het goede huiswerk dat hij weer gedaan heeft. Ik heb met heel veel belangstelling de beantwoording gelezen van de vele vragen die door hem en zijn fractie zijn gesteld bij de voorbereiding op dit debat. Ik heb een heel praktische vraag. Kan de heer Reuten mij aangeven in hoeverre de toeslagen zijn meegenomen in deze plaatjes?

De heer **Reuten** (SP): Nee, die zitten niet in deze plaatjes. Daarop kom ik zo.

De heer **Bröcker** (VVD): Hebt u daar ook plaatjes van?

De heer **Reuten** (SP): Ja, ja. Wij doen alles met plaatjes. Ik sprak eerst over de belastingdruk en toen over de ontwikkeling van het netto-inkomen in de periode 2013-2017 op basis van de cijfers van het kabinet. Ik heb geconcludeerd dat er bij de

belastingpolitiek van dit kabinet sprake is van denivellering.

Het kabinet kan deze denivellering niet weerleggen anders dan door te stellen dat personen ook nog toeslagen en bijslagen ontvangen. Ik ontken uiteraard niet dat die toe- en bijslagen er zijn. De vraag is in welke mate die de denivellering door de belastingpolitiek compenseren bij de mensen. Maar die vraag kan of wil het kabinet niet kwantitatief beantwoorden.

Ik kom daarmee op mijn tweede punt. Het kabinet wenst de discussie over nivellering of denivellering, inclusief die over toeslagen- en bijslagen, te verleggen naar huishoudens. Bijna de helft van de mensen is overigens alleenstaand: 47%. Ook deze discussie wil ik voeren. Het spijt mij dan dat het kabinet selectief is in de informatie die het wenst te verschaffen. Ik vraag de staatssecretaris morgen per brief alsnog de door mij gevraagde informatie over tabel 6 uit het verslag te verstrekken. Alleen dan is op gedegen wijze de connectie te maken tussen belastingpolitiek en overige inkomensbepalende maatregelen. Uit de wel verstrekte informatie over het nominaal besteedbaar inkomen van huishoudens vanaf 2013 tot en met 2017 blijkt dat qua procentuele verandering de verhoudingen tussen het onderste en het bovenste kwartiel nagenoeg gelijk blijven (8% en 7,9%). De middeninkomens blijven ondertussen ruim onder de gemiddelde stijging steken. Absoluut gezien, slaat de totale toename van het besteedbaar inkomen voor meer dan de helft neer bij de top 25% van de inkomensverdeling. Eveneens absoluut gaat de top 25% er vier keer meer op vooruit dan de onderste 25%. Samenvattend blijkt dat er afgemeten aan de relatieve verdeling tussen het eerste en vierde kwartiel nagenoeg geen nivellering is. Meten we de top af aan het tweede en derde kwartiel dan wordt er ook volgens deze maatstaven gedenivelleerd.

Welke conclusies kunnen we hieruit trekken? Het beste is om dit vooralsnog af te meten aan de voornemens van de medestanders van het kabinet en het kabinet zelf. In de beruchte motie-Zijlstra/Samsom (33410, nr. 32) uit november 2012, heette het: "dat gezien de financiële opgave waar Nederland voor staat, de grootste bijdrage om de pijn van de noodzakelijke bezuinigingen om de overheidsfinanciën weer op orde te brengen, het beste gedragen kan worden door de hoogste inkomens". Het kabinet kiest kennelijk niet voor het beste. Het dictum van de motie was echter: "de gewenste verkleining tussen hoge en lage inkomens te bewerkstelligen". Dit is niet wat het kabinet doet. De staatssecretaris schrijft in de nota van afgelopen vrijdag dat het adagium "van hogere inkomens wordt een extra bijdrage gevraagd" een pijler in het inkomensbeleid van het kabinet is. Kan hij dit "extra" hier toelichten voor de inkomensverdeling tussen kwartielgroepen?

Senator Barth wees bij de algemene politieke beschouwingen op "het belang van kleine inkomensverschillen om een solidaire samenleving te creëren". Senator Postma zei bij de algemene financiële beschouwingen: "Voor de Partij van de Arbeid is het verkleinen van inkomensverschillen

een kernpunt van beleid.". Op mijn vraag of wij aan het eind van de kabinetsperiode het kabinet daarop wat de PvdA betreft kunnen afrekenen, zei hij volmondig: "Ik denk dat je daar altijd ja op moet zeggen. Op het moment dat iets zo belangrijk is, moet je daarvoor ook de verantwoordelijkheid nemen." Hoe moeten we daar, in het licht van de cijfers, nu over denken, zo vraag ik aan de PvdA-woordvoester van vandaag. De minister-president zei hier bij de algemene politieke beschouwingen op 29 oktober dat het verkleinen van inkomensverschillen in het geheel geen doel is van het kabinetsbeleid, maar wel een middel om te voorkomen dat de rekening onevenredig zwaar wordt neergelegd bij mensen met een kleine beurs of een kleine spaarrekening. Ik vraag de staatssecretaris, die hier het kabinet vertegenwoordigt, waarom het kabinet zijn oogmerk om de inkomensverschillen te verkleinen - zij het als doel of als middel -- niet omzet in daden.

Ik bestrijd niet het recht van het kabinet om de eigen woorden niet waar te maken. Ik vind het echter wel de plicht van het kabinet om dit eerlijk toe te geven. Ik krijg in de eerste termijn graag helderheid over het volgende. Klopt het dat door de thans voorliggende maatregelen de inkomensverschillen 2013-2017 niet kleiner worden?

De heer **Van Boxtel** (D66): Voorzitter. Ik voeg mij bij de woorden van de heer Bröcker wat betreft de complimenten voor de heer Reuten voor de degelijkheid van zijn analyses en de grafieken die hij laat zien. De heer Bröcker vroeg net of hij allerlei toeslagen heeft meegenomen. Ik zeg even vooraf dat ik hier geen pleidooi houd voor het ontzien van hogere inkomens. Daar gaat het mij niet om. De vraag is of het beeld compleet is. Ik ga goed luisteren naar de antwoorden van de staatssecretaris. Het gaat namelijk niet alleen om toeslagen -- de bijstand, de huurtoeslag, de zorgtoeslag -- maar ook om allerlei extra inkomensafhankelijke betalingen die mensen moeten doen. Als dat wordt gevoegd bij de internationale vergelijking van de belastingdruk in Nederland ten opzichte van andere landen, dan moet je op zijn minst die kanttekening maken. Ik vind het waardevol, maar ik hoop dat de heer Reuten onderschrijft dat het niet zo enkelvoudig is als hij nu presenteert.

De heer **Reuten** (SP): Mijn cijfers over het besteedbaar inkomen zijn gehaald uit tabel 4, Kamerstuk 33753, nr. F. Het komt uit de nota naar aanleiding van het verslag van afgelopen vrijdag. Het zijn cijfers van het ministerie. Dat is inclusief alle toeslagen. Dat is het niveau van het besteedbaar inkomen, inclusief alle toeslagen.

De heer **Van Strien** (PVV): Ik begrijp het toch niet helemaal. De heer Reuten heeft het stuk dat ik hier in mijn handen heb rond laten delen.

De heer **Reuten** (SP): Ja. Ik begin met de inkomstenbelasting en de druk van de inkomstenbelasting. De staatssecretaris zegt: dat is

exclusief toeslagen. Hij zegt dat hij het niet op het niveau van personen kan verstrekken. Dan gaan we naar het niveau huishoudens. Grafiek nummer 6 betreft het besteedbaar inkomen.

De heer **Van Strien** (PVV): Dan voel ik mij een beetje misleid in het betoog van de heer Reuten. Ik ben onder de indruk van deze tabel. Hij trekt echter niet zijn conclusies op basis van deze tabel. Ik vind het jammer dat ik niet de tabel heb op grond waarvan hij zijn conclusies trekt.

De heer **Reuten** (SP): De tabel staat in de nota naar aanleiding van het verslag. Daarin staan voor de vier kwartielen het besteedbaar inkomen 2013 en het besteedbaar inkomen 2017. Als je die naast elkaar zet, dan krijg je deze grafiek. Als je ze van elkaar aftrekt, dan krijg je de procentuele verschillen. Ik vraag de staatssecretaris om morgen te beamen -- of niet te beamen -- of de grafiek correct is, of die exact gelijk is aan de cijfers van het ministerie.

Als derde hoofdpunt keer ik terug naar de belastingdruk en wel de totale belastingdruk die het uitgangspunt voor dit kabinet is. Ik kijk daarbij naar het jaar 2010. Dat is het laatste jaar waarvan het CBS volledige cijfers heeft. Ik heb het kabinet gevraagd om cijfers te leveren voor 2013 tot en met 2017 -- ramingen -- maar die heb ik niet gekregen. Daarom baseer ik me op de cijfers uit 2010. Ik stel vast dat de progressie in de inkomstenbelasting grotendeels ongedaan wordt gemaakt, niet alleen door de indirecte belastingen maar ook door de ziektekostenpremies. Voor de vier kwartielen is deze totale druk op het bruto-inkomen -- inkomstenbelasting, indirecte belasting, lokale heffingen en premie ziektekosten -- achtereenvolgens 26%, 29%, 32% en 36%. Derhalve is er voor het hoogste kwartiel ten opzichte van het laagste kwartiel nog slechts een progressiefactor van 1,4. Dat spoort niet met solidariteit en niet met klaagzangen over het toptarief van de inkomstenbelasting.

Ik kom niet slechts met deze cijfers omdat ze informatief zijn. Ik leg de politieke vraag op tafel of wij -- ik bedoel de senaat -- een meer substantiële progressie in de collectieve lastendruk rechtvaardig achten: als doel, als middel of, zoals senator Barth het bij de algemene politieke beschouwingen uitdrukte, vanwege "het belang van kleine inkomensverschillen om een solidaire samenleving te creëren". Daarvoor komt de inkomstenbelasting zelf in aanmerking. Ook een inkomensafhankelijke kinderbijslag komt ervoor in aanmerking. In 2011 kwam 43% van de kinderbijslag, 1,4 miljard, terecht bij de top 25%. Maar -- daar is hij weer -- ook een inkomensafhankelijke ziektekostenpremie is kandidaat. De lastendruk daarvan is thans 4,3% bij het laagste kwartiel en 2,3% bij het hoogste kwartiel, begrijpelijk. Mij dunkt dat dertien maanden geleden het totale collectieve-lastenplaatje met de minieme drukprogressie onvoldoende voor het voetlicht is gebracht. De meeste mensen, inclusief de VVD-achterban, weten niet hoe het zit. Ik vraag de coalitiepartijen en het

kabinet om datgene waarmee zij de kabinetsperiode begonnen spoedig opnieuw op te pakken en dan met een hoger informatiegehalte. Graag hoor ik hun commentaar. Ik hoop dat de staatsecretaris ook dit als een verheugend onderdeel van onze discussie over de inkomensverdeling beschouwt. Deelt hij onze conclusie dat het schrappen van de inkomensafhankelijke ziektekostenpremie niet, althans niet volledig, gecompenseerd wordt door dit kabinet in andere maatregelen?

Omdat wij morgen stemmen en om de fracties ruim gelegenheid te geven tot overleg, dien ik al in mijn eerste termijn de volgende motie in over de inkomensverdeling.

De **voorzitter**: De Kamer, gehoord de beraadslaging. Mag ik even iets vragen aan de heer Reuten? Wat rood en doorgestreept is, hoeft ik toch niet te lezen?

**

De heer **Reuten** (SP): Dat hoeft u niet te lezen.

De **voorzitter**: Goed, dat lees ik niet voor. Ik begin opnieuw. De Kamer, gehoord de beraadslaging, overwegende dat, gezien de financiële opgave waar Nederland voor staat, de grootste bijdrage om de pijn van de noodzakelijke bezuinigingen om de overheidsfinanciën weer op orde te brengen, het beste gedragen kan worden door de hoogste inkomens en dat dit bewerkstelligd kan worden via aanpassingen van heffingskortingen ...

**

De heer **Reuten** (SP): U hebt het begin overgeslagen, de verwijzing naar de motie-Zijlstra/Samsom.

De **voorzitter**: O, maar dat was wel rood en niet doorgestreept. Ik heb een soortement begeleidend verklaring erbij nodig, want er is heel veel rood en doorgestreept. Er is ook rood en niet doorgestreept, blijkt nu.

**

*M

De **voorzitter**: Door de leden Reuten, Elzinga, Kox, Slagter-Roukema en Vliegenthart wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

refererende aan de motie-Zijlstra/Samsom van 13 november 2012 (33410, nr. 32);

overwegende dat gezien de financiële opgave waar Nederland voor staat, de grootste bijdrage om de pijn van de noodzakelijke bezuinigingen om de overheidsfinanciën weer op orde te brengen, het beste gedragen kan worden door de hoogste inkomens en dat dit bewerkstelligd kan worden via aanpassingen van heffingskortingen;

verzoekt de regering, de gewenste verkleining tussen hoge en lage inkomens te bewerkstelligen;

verzoekt de regering tevens, de Kamer over deze bewerkstelling te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter K (33752).

**

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik heb nog vier korte overige punten, ten eerste het nalaten van de inflatiecorrectie. Dit betreft een structurele belastingverhoging van jaarlijks bijna 1 miljard. Opgeteld bij de overeenkomstige verhoging in 2013 gaat het om structureel 2,2 miljard. Dit is tersluiks een vorm van belastingverhoging. Ik vraag het kabinet de inflatiecorrectie voortaan automatisch toe te passen.

Ten tweede sluit ik mij aan bij de kritische vragen van de PvdA-fractie over delegatie in de belastingwetgeving. Ik neem aan dat de woordvoerder er straks verder op ingaat, maar ik weet het niet zeker. In elk geval sluit ik mij aan bij de schriftelijke vragen van de PvdA-fractie.

Ten derde ging ik bij het Belastingplan 2012 beknopt in op de vermogensverdeling. Het is nog steeds zo dat in Nederland de onderste 60% 2% van het vermogen bezit, maar de top 10% 60% van het totaal. Afgaande op de schriftelijke uitwisseling sluit ik mij vandaag graag aan bij de vragen die ik nog van de PvdA-fractie over dit onderwerp verwacht.

Ten vierde en ten slotte wil ik iets zeggen over de term "evenwichtig". Het valt op dat, wanneer het kabinet op een of ander punt het spoor bijster is of als een maatregel niet inhoudelijk verdedigbaar is, het zich dan bedient van de term "evenwichtig". Dus wanneer de vraag is "waarom neemt het kabinet maatregel X", is het antwoord: de maatregel draagt bij aan, bijvoorbeeld, een evenwichtige verdeling van de lasten. Einde argument. Wij noemen deze stijlfiguur een stoplap. Op onze vraag of het soms ook maatregelen neemt die het onevenwichtig noemt, wilde het kabinet in de nota geen antwoord geven. Ik stel de vraag hierbij opnieuw.

Voorzitter. Hierbij laat ik het vandaag. Het mag duidelijk zijn: volgens mijn fractie doet dit Belastingplan niet wat eerder aan de burgers van dit land en aan de volksvertegenwoordiging werd beloofd. Het maakt verschillen niet kleiner maar groter en dat zint ons volstrekt niet. Niettemin zie ik uit naar de antwoorden van de staatssecretaris. Voor mij hoeven die antwoorden niet lang te zijn, maar graag wel helder, in deze dagen waarin al voldoende duisternis heerst.

*N

De heer **Ester** (ChristenUnie): Mevrouw de voorzitter. Het Belastingplan 2014 is de fiscale uitwerking van de Miljoenennota en het aanvullende begrotingsakkoord. Bij de algemene financiële beschouwingen gaf de ChristenUnie-fractie al aan,

zich te kunnen vinden in de voorstellen. Wij verwachten er geen wonderen van, maar ze bieden wel rust en stabiliteit. Het pakket aan maatregelen dat voorligt, is, zo stelde mijn fractie, redelijk in balans. Bovendien is sprake van een grondige herziening van eerdere kabinetsplannen. Dat geldt zeker voor kwesties die voor de ChristenUnie essentieel zijn: de verlaging van de belasting op arbeid, het niet verlagen van de zelfstandigenaftrek, het behoud van fiscale aftrek van zorgkosten voor chronisch zieken en gehandicapten, het lage btw-tarief voor de bouwsector en het fiscaal bevorderen van spaarzaam gebruik van energie en grondstoffen. Het koopkrachtplaatje voor 2014 ontziet de lagere inkomensgroepen en ook dat vinden wij wezenlijk. Het in stand houden van de kindregelingen steunen wij ten volle. Juist in deze tijd moeten wij gezinnen bijstaan. Ook in Nederland is gezinsarmoede niet langer een maatschappelijk marginaal fenomeen.

Niettemin heeft mijn fractie kritische vragen bij het Belastingplan 2014 die wij met de staatssecretaris willen delen. Maar voordat ik begin: veel dank aan de staatssecretaris en zijn ambtelijke staf voor het beantwoorden van de vragen. Dat waren er een heleboel. Alleen al in de Tweede Kamer werden maar liefst 1.400 vragen gesteld en ook dit huis liet zich niet onbetuigd. Ik zal mijn bijdrage daarom naar een wat hoger abstractieniveau tillen om zo wat meer door het Belastingplan heen te kijken. Ik kijk daarbij ook naar internationale ontwikkelingen. Dat komt de discussie, naar ik hoop, in deze fase ten goede.

Allereerst de vrijval van beklemd vermogen, de zogeheten stamrechten. Deze maatregel moet de fiscus in 2014 maar liefst 1,23 miljard euro opleveren. Mijn fractie wil hierover drie vragen stellen. Ten eerste. Hoe beoordeelt de staatssecretaris vanuit het perspectief van toekomstige kabinetten dat deze maatregel de facto langetermijnbelastinginkomsten van volgende regeringen naar voren haalt? Het snoeit hun belastingrevenue en daarmee hun beleidsmatige vrijheidsgraden in. Ten tweede. Op welke evidentie is de inschatting gebaseerd dat personen daadwerkelijk van deze fiscale regeling gebruik zullen maken en de middelen ook consumptief zullen aanwenden? Hoe robuust vindt de staatssecretaris deze evidentie? Ten derde. Stel dat het gebruik van deze keuzemogelijkheid tegenvalt - niet alle vermogen in stamrecht-bv's is immers liquide -- is er dan een plan B? Het gaat al met al om een aanmerkelijke inkomstenbron voor het kabinet in het komende jaar.

Het Belastingplan 2014 kent een aantal maatregelen die milieubelastend gedrag fiscaal befrijven en duurzaam opgewekte energie fiscaal faciliteren. Het gaat dan om de verhoging van accijnzen op autobrandstoffen, het aanscherpen van de CO₂-normen bpm, de verhoging van de leidingwaterbelasting, de herinvoering heffing afval storten, en het begunstigen van lokaal duurzaam opgewekte energie. Mijn fractie is voorstander van het vergroenen van ons fiscaal stelsel. Wij vinden dit goede maatregelen. Van ons mag het zelfs verder gaan. Het gaat immers om het zuinig

omgaan met schaarse grondstoffen, om het behoud van de aarde, om de schepping. Rentmeesterschap is voor ons bepalend. We horen deze staatssecretaris zelden over wat zijn visie is op de inzet van ons fiscaal stelsel om duurzame productie- en consumptiepatronen te bevorderen. Om onze economie daadwerkelijk te vergroenen. Mijn fractie zou graag van de staatssecretaris een korte reflectie horen op de vraag hoe hij dit kernthema benadert. Kan hij met de senaat delen wat zijn visie is op de relatie tussen fiscaliteit en duurzaamheid? Waar liggen zijn prioriteiten en hoe hoog legt hij de lat?

Net als lpg wordt ook propaan zwaarder belast. Dat heeft gevolgen voor burgers die niet zijn aangesloten op het gasnet, bijvoorbeeld omdat ze in de buitengebieden wonen. Zij hebben vaak een propaangastank op het erf om hun huis te verwarmen. Gevolg van de zwaardere belasting is dat hun woonlasten fors zullen stijgen. Het gaat om naar schatting 15.000 huishoudens. De discussie hierover in de Tweede Kamer leidde niet echt tot een bevredigende afronding. De ChristenUnie-fractie wil de staatssecretaris vragen hier nog eens apart naar te kijken. Kan er wat meer soelaas geboden worden? Deze groep burgers wordt onevenredig extra belast.

Mijn fractie erkent de accijnseffecten voor de middenstand in de grensstreken. Wij steunden de helaas verworpen motie-Terpstra over een grenseffecttoets ten volle. Kan de staatssecretaris hier nog eens publiekelijk herhalen dat hij deze accijnseffecten nauwgezet zal monitoren en zo nodig zal ingrijpen?

Dan het energiebelastingtarief voor lokaal duurzaam opgewekte elektriciteit. Leden van coöperaties komen in aanmerking indien de installatie zich in het midden van de postcodeeroos bevindt. Het is toch alleszins redelijk dat ook leden die zich aan de direct aangrenzende rand van dit postcodegebied bevinden, kunnen profiteren van dit duurzame aanbod? In het SER-energieakkoord, waarop de maatregel is gebaseerd, wordt in dit geval een meer rekkelijke definitie gehanteerd. Kan de staatssecretaris wat meer flexibiliteit betrachten? Dat zou dit mooie duurzaamheidsinitiatief zeer ten goede komen. De nota naar aanleiding van het verslag is op dit punt bepaald onbevredigend. Dat het hier om een majeur punt kan gaan, blijkt wel uit het feit dat de bouw van het grootste zonnepark van Nederland, in Gennep, geen doorgang vindt, omdat alleen direct omwonenden van de belastingvoordelen kunnen genieten. Daarmee is dit park van 19 megawatt met 75.000 zonnepanelen financieel niet haalbaar. Door een smalle fiscale interpretatie laat de staatssecretaris duurzaamheidskansen liggen. Wij begrijpen dat de fiscale facilitering van lokaal en duurzaam opgewekte energie na vier jaar geëvalueerd gaat worden. Mijn fractie wil om een integrale evaluatie vragen waarin zowel de financiële alsook de sociale, economische en ecologische aspecten van deze maatregel worden meegenomen. Het gaat hier immers om een belangrijk maatschappelijk initiatief dat een

Belastingplan te boven gaat. Kan de staatssecretaris dit toezeggen?

De noodzakelijke vergroening van onze economie behoeft een sterke innovatie-agenda. Duurzaamheid is daarbij de verbindende term. Het Belastingplan voorziet in een taakstelling fiscale innovatieregelingen van 168 miljoen in 2014. Het terugdringen volgend jaar van het budget van de regeling research and developmentaftrek (RDA) met 138 miljoen levert daaraan de grootste bijdrage. Mijn fractie begrijpt dat er in 2012 sprake was van onderuitputting. Tevens constateert mijn fractie, met instemming, dat de S&O-overdrachtsvermindering in de eerste schijf wordt verlengd van €200.000 naar €250.000. Dat is goed voor het mkb. De vraag die wij de staatssecretaris willen stellen is in hoeverre de RDA tot het "Mattheüs-effect" heeft geleid, ofwel tot het subsidiëren van innovatietrajecten die zonder de aftrek ook wel ondernomen zouden zijn. Zijn hiervoor aanwijzingen? Heeft dit meegespeeld in de taakstelling?

Het kabinet wil van Nederland een participatiesamenleving maken. Daar past ook in dat burgers initiatieven nemen om goede doelen te realiseren. Aftrekbaarheid van giften kunnen deze initiatieven helpen. De professionalisering van de anbi-belastingregels rond de aftrekbaarheid van giften aan goede doelen lijkt evenwel door te schieten. Veel kleinere burgerinitiatieven hebben moeite om aan deze nieuwe regels te voldoen en stoppen daarom. Nieuwe initiatieven komen om deze reden niet van de grond. De samenleving boet daardoor in aan sociaal kapitaal. Dat is geen goede zaak. De belastingregels rond de anbi-status lijken vooral ontworpen te zijn met de grotere goededoelenorganisaties in het achterhoofd. Mijn fractie bereikt signalen dat de Belastingdienst vraagtekens zet bij het algemeen belang van de activiteiten van kleinere kerkelijke en christelijke instellingen. Maar het geldt ook voor andere, seculiere kleinere goededoeleninitiatieven. Het begrip "algemeen belang" blijkt niet altijd eenduidig en deze instellingen en burgerinitiatieven hebben simpelweg niet de fiscale en juridische expertise om de Belastingdienst van repliek te dienen. Bovendien blijkt de grens tussen een anbi en een sociaal belang behartigende instelling (sbbi) in de praktijk vaak dun. Kan de staatssecretaris zijn beleid op dit punt nog eens helder uiteenzetten? Is hij het met de ChristenUnie-fractie eens dat de aftrekbaarheid van giften aan kleinere goede doelen niet gehinderd moet worden? Wij willen hem indringend vragen hier een gebaar te maken, bijvoorbeeld in het ondersteunen van kleinere goededoelenorganisaties om aftrekbaarheid te realiseren.

De ChristenUnie-fractie kan zich goed vinden in de voorgestelde aanpak van belastingfraude. Ik kom dadelijk nog op de internationale context ervan terug. In het wetsvoorstel aanpak fraudetoeslagen en fiscaliteit worden in de inleiding wat algemeenheden gedebiteerd over belastingfraude en fraudebestrijding. Mijn fractie wil de staatssecretaris om een korte bespiegeling vragen over de vraag hoe hij de belastingmoraal anno

2013 in Nederland evalueert, zowel wat personen als bedrijven betreft. Is hij van mening dat deze moraal de afgelopen tien jaar verbeterd of verslechterd is? Hoe staat ons land er qua belastingmoraal voor? Het is een kwestie die de gemoederen in Nederland hevig kan beroeren, onafhankelijk van ideologie of partij, en de vraag is of de staatssecretaris hierin enige klaarheid kan brengen.

Er is het afgelopen jaar veel gesproken over fiscale vluchtroutes voor multinationals en daaraan gekoppeld de vraag of Nederland een belastingparadijs is voor internationaal opererende bedrijven. Ik weet dat wij hierop volgend jaar plenair terugkomen, maar ik wil er nu reeds een paar opmerkingen over maken. Kleinere partijen moeten soms een beetje schipperen met de aandacht die ze kunnen geven aan concurrerende plenaire debatten. Het CPB concludeert dat Nederland geen belastingparadijs is maar wel een belangrijk doorsluisland voor het verleggen van investeringsstromen vanwege fiscale overwegingen. SEO Economisch Onderzoek heeft de activiteiten van brievenbusmaatschappijen en schaduwbankieren in Nederland in kaart gebracht. Deze organisatie schat het aantal brievenbusmaatschappijen, afhankelijk van de definitie, tussen de 9.000 en 12.000. Het gaat om bedrijven die nauwelijks commerciële of operationele activiteiten in Nederland verrichten, maar hier primair om fiscale redenen gevestigd zijn. Hun bijdrage aan de reële economie is vaak miniem. Ook internationaal is er veel aandacht voor deze kwestie. Via brievenbusmaatschappijen stromen vele miljarden naar landen die geen bronbelasting kennen op rente, royalty's en dividend. In Nederland ging het in 2010 om 153 miljard inkomend en 125 miljard uitgaand.

De Europese Commissie schat het gemis aan belastinginkomsten door fiscale fraude en belastingontwijking op 1 triljoen euro, een bijna niet te bevatten bedrag. Er gaat 150 miljard euro verloren door brievenbusconstructies. Multinationals als Apple, Google en Starbucks weten door slimme fiscale arrangementen hun belastingheffing te minimaliseren. Ontwikkelingslanden, zo stelt de OESO, derven door internationale fiscale sluiproutes meer belasting dan ze aan ontwikkelingshulp krijgen. Wereldwijd zou het om meer dan 100 miljard euro gaan, aldus de SOMO. SEO schat het bedrag dat ontwikkelingslanden minder aan bronbelasting innen als gevolg van belastingverdragen met Nederland, op ongeveer 145 miljoen in 2011.

Veel van deze sluiproutes zijn, zoals helaas moet worden vastgesteld, legaal. Ze zijn in de ogen van de ChristenUnie-fractie echter verre van rechtvaardig. Het is parasitair gedrag op grote schaal. Het kabinet heeft zich bij monde van de staatssecretaris steeds op het standpunt gesteld dat de aanpak van belastingontwijking door internationaal opererende bedrijven ook internationaal moet plaatsvinden. Nederland zou niet eenzijdig maatregelen moeten nemen omdat we ons dan als vestigingsland uit de markt zouden

prijzen. "Al te goed is buurmans gek", zo stelde hij in de Tweede Kamer eerder dit jaar.

Inmiddels is de staatssecretaris echter op zijn wenken bediend. De OESO en in haar kielzog de G20 -- die in totaal meer dan 40 landen vertegenwoordigen -- hebben vorige maand maar liefst 15 actieplannen gelanceerd om fiscale vluchtroutes door multinationals in te dammen. Deze moeten nieuwe fiscale normen opleveren waaraan landen zich committeren en die een eind maken aan de uitholling van de belastinggrondslag, misbruik van bilaterale fiscale verdragen bestrijden en brievenbusfirma's tegengaan. Dit alles moet de komende twee jaar zijn beslag krijgen. Vorige maand kwam ook de Europese Commissie met een aantal voorstellen om belastingfraude en belastingontwijking te bestrijden. De ChristenUnie-fractie vraagt de staatssecretaris om een korte reactie op deze actieplannen en voorstellen. Hoe waardeert hij deze plannen en wat zijn zijn eigen ambities? Gaat het kabinet een proactieve of een volgende rol spelen? Wil de staatssecretaris op dit dossier een zichtbare rol in de internationale fiscale arena gaan vervullen?

De ChristenUnie-fractie meent dat juist gezien de prominente rol van Nederland als doorsluisland en gelet op de fiscale samenwerking en harmonisatie die zich nu aftekenen op het internationale speelveld, Nederland zich een voortrekkersrol zou moeten toe-eigenen. Wat mogen we op dit punt concreet van de staatssecretaris verwachten?

Dan nog een opmerking over de bilaterale belastingverdragen die Nederland met ontwikkelingslanden heeft gesloten. Onderzoek van het International Bureau of Fiscal Documentation laat zien dat veel van deze verdragen geen antimisbruikbepalingen bevatten. Dit bemoeilijkt de bestrijding van treaty shopping ofwel het creëren van allerlei constructies om winsten op een andere manier te repatriëren dan direct van gastland naar herkomstland, waarbij Nederland als doorsluisland dient. Uit de kabinetsreactie van eerder dit jaar blijkt dat Nederland de 23 ontwikkelingslanden waarmee het een belastingverdrag heeft, zal aanbieden om dergelijke bepalingen alsnog op te nemen. Graag hoort mijn fractie wat hiervan geworden is en welke beleidsconclusies de staatssecretaris hieraan verbindt.

De heer **Van Boxtel** (D66): Ik heb er alle begrip voor dat kleinere fracties, zoals de heer Ester zelf al zei, niet altijd de tijd hebben om overal aan ieder debat mee te doen. Daar weet ik alles van. Hij heeft zojuist een punt geagendeerd waarvan we eigenlijk hebben afgesproken dat wij dat in januari apart met de staatssecretaris gaan bespreken. Ik respecteer het dat de heer Ester een paar vragen heeft, maar voor ons debat op dit moment over het Belastingplan wil ik graag markeren dat mijn fractie zich niet heeft voorbereid op een debat ten gronde over deze zaak. Ik zou de heer Ester dus willen vragen of hij ermee kan leven als de staatssecretaris op hoofdlijnen nog enige informatie verschaft, waarna we het debat na de jaarwisseling hernemen. Anders worden wij ertoe gedwongen om

zonder goede voorbereiding al heel diepgaand te praten over dit thema. Daar zou ik echt bezwaar tegen hebben.

De heer **Ester** (ChristenUnie): Ik heb daar volgens mij al op gepreludeerd door de staatssecretaris te vragen om een korte reactie.

De heer **Van Boxtel** (D66): Oké.

De heer **Ester** (ChristenUnie): Nu we toch op het internationale vlak zijn aanbeland, wil mijn fractie nog even stilstaan bij het Europese belastingdebat. Twee maanden geleden publiceerde de Europese Commissie het lijvige rapport Tax reforms in EU Member States. Dat is boeiende lectuur. Het geeft een breed overzicht van de belastinghervormingen die EU-lidstaten doorgevoerd hebben en biedt inzicht in fiscale uitdagingen die voorliggen. Het rapport is gebaseerd op uitgebreid landenvergelijkend onderzoek. Ik wil de staatssecretaris om een reactie vragen op een specifieke conclusie die ten aanzien van ons land getrokken wordt, namelijk dat Nederland een sterke "consolidation challenge" heeft, gelet op een ernstig fiscaal houdbaarheidsprobleem op de middellange en lange termijn. Hoe beoordeelt de staatssecretaris deze conclusie en welke beleidsconsequenties verbindt hij hieraan?

Er is internationaal meer aan de hand. Anderhalve week geleden sloot de World Trade Organization (WTO) haar eerste wereldwijde handelsverdrag. Dat is een historisch akkoord dat, naar de ChristenUnie-fractie hoopt, vooral ook de minder ontwikkelde landen ten goede zal komen. Vooral de douaneprocedures worden eenvoudiger. Kan de staatssecretaris in pennenstreken aangeven wat de fiscale consequenties van dit handelsakkoord voor Nederland zijn? Hoe waardeert hij dit handelsakkoord vanuit zijn beleidsverantwoordelijkheid?

Ik sluit af. De ChristenUnie-fractie steunt de hoofdlijnen van dit Belastingplan. We hebben evenwel een groot aantal kritische punten. Wij zouden liever een verdergaande verschuiving van belasting op arbeid naar belasting op consumptie zien. Ook moet worden opgemerkt dat door de vele akkoorden waarop het plan gebaseerd is en de fiscale bijstellingen en aanpassingen die daarvoor vereist zijn, het Belastingplan 2014 nogal wat noodverbanden kent die de fiscale rust niet altijd ten goede komen. Dat moet geen routine worden. We moeten voor langere tijd fiscale stabiliteit en voorspelbaarheid brengen. Ook slagen we er niet echt in om onze fiscale wetgeving vergaand te vereenvoudigen. Ook de Raad van State wijst hierop. Ook dit punt blijft knellen. Mijn fractie ziet dan ook uit naar de kabinetsreactie op het rapport van de commissie-Van Dijkhuizen, dat alweer een halfjaar geleden is gepubliceerd. De tijd dringt, zo lijkt ons.

Mijn fractie wacht de antwoorden van de staatssecretaris op onze vragen met belangstelling af.

*N

De heer **De Lange** (OSF): Mevrouw de voorzitter. Ik spreek deze bijdrage mede namens de Partij voor de Dieren uit.

Vandaag bespreken we het belastingplan 2014. Reeds bij de algemene financiële beschouwingen die we in de Eerste Kamer op 19 november 2013 mochten houden, zijn de hoofdlijnen van het financieel-economisch beleid uitgebreid aan de orde geweest. Zoals de Raad van State onomwonden stelt in zijn advies, vertegenwoordigt het Belastingplan een onsamenhangende verzameling van belastingmaatregelen die Nederland niet structureel vooruit helpt. Vernietigender kan het eigenlijk niet geformuleerd worden, zeker niet in een tijd waarin ons land al vele jaren worstelt met een diepe crisis en er heel wat meer nodig is dan viseloze acties met als enige doel de staatskas te spekken.

Het voorliggende Belastingplan dient twee doelen. Ten eerste gehoorzaamt Nederland, als dit plan tenminste wordt aangenomen, aan de oekaze van de Brusselse begrotingspaus Olli Rehn om in 2014 bovenop de enorme bezuinigingen in eerdere jaren nog eens 6 miljard euro extra te bezuinigen. Daar moeten we overigens niet alleen Olli Rehn op aankijken. Het feit dat een meerderheid van onze volksvertegenwoordiging dit soort maatregelen van een niet gekozen Brusselse bureaucratie over onszelf heeft afgeroepen, mag evenmin onvermeld blijven. Ten tweede heeft het pakket maatregelen niet alleen de steun van de regeringspartijen, maar ook van een evenmin samenhangende collectie van opportunistische gedoogpartijen. Na eindeloos onderhandelen waarmee alle tijd verspeeld is om met de broodnodige creativiteit naar de financieel-economische crisis te kijken, is het totaalpakket intact gebleven, maar heeft elke gedoogpartner van de "constructieve oppositie" -- hoe verzin je zo'n term -- wat smakelijke hapjes voor de eigen achterban bijeen gekruimeld. Dat is mooi, maar het maakt de uitkomst van het debat van vandaag wel enigszins voorspelbaar, en het debat daardoor niet bijzonder nuttig. Graag de reactie van de staatssecretaris.

Vanuit een oogpunt van democratische controle kan de gang van zaken niet bevredigend genoemd worden. Het bij elkaar sprokkelen van minimale meerderheden in eindeloos overleg in achterkamertjes heeft zo veel tijd gekost. dat het Belastingplan 2014 nu in razende galop door de volksvertegenwoordiging gejaast moet worden. Over de Tweede Kamer gaan we hier niet. Wel menen wij dat de Eerste Kamer zichzelf geen dienst bewijst door de huidige tijdsdruk te accepteren. Hierdoor heeft de Eerste Kamer zich ten onrechte in een rol laten manoeuvreren die een "chambre de réflexion" onwaardig is. Aan de positie van de Eerste Kamer in ons staatsbestel doet dit alleen maar afbreuk. Dat lijkt ons de bijvangst in de fuik waar de "constructieve oppositie" met open ogen in gezwommen is.

Dit kabinet van frustratie en stagnatie gaat door op de ingeslagen weg en komt met een breed pakket aan lastenverzwaringen, met als voornaamste doel de Rehnse bezuinigingsdoelstelling te halen. Omdat het

Belastingplan veel ongerelateerde elementen bevat, ontkomen we er niet aan om op details in te gaan. Omdat het in het bestek van een debat niet mogelijk is de schriftelijke voorbereiding nog eens dunnetjes over te doen, zullen onze fracties op een beperkt aantal plannen nader ingaan. Uiteraard betekent dat geen instemming met zaken die we nu niet verder van commentaar voorzien. Ik houd de volgorde aan die de regering heeft gekozen in de memorie van toelichting aan de Tweede Kamer van 17 september 2013.

Allereerst het inkomensbeleid. In algemene zin spreekt de regering voortdurend over een "evenwichtig" belastingpakket. Daar valt op af te dingen. Kennelijk moeten we accepteren dat opnieuw vrijwel iedereen er sterk in koopkracht op achteruit gaat, maar moeten wij verheugd zijn dat die achteruitgang iedereen in ongeveer gelijke mate zou treffen. De prealabele vraag is uiteraard waarom die cumulatieve achteruitgang onvermijdelijk zou zijn, of toch vooral een gevolg van het in de afgelopen jaren gevoerde regeringsbeleid. Met vele financiële deskundigen zijn onze fracties de laatste stelling toegedaan.

Als de regering poneert dat "werken moet lonen", is dat in zijn simpelheid natuurlijk een te onderschrijven stelling. Niettemin lijkt het onze fracties redelijk om in het verlengde van deze uitspraak daar logischerwijs aan toe te voegen dat ook "een leven lang gewerkt hebben moet lonen". Een eenzijdig focus op tegenwoordige arbeid onder veronachtzaming van vroegere arbeid kan mijn fractie onmogelijk als een evenwichtige benadering zien. Nadrukkelijk zij in dit verband vermeld dat de grote meerderheid van de drie miljoen gepensioneerden in Nederland wat betreft hun aanvullende pensioen al vele jaren geen indexatie hebben ontvangen, en in de afgelopen jaren ook aanzienlijke kortingen op hun nominale pensioen mochten verstouwen. De facto is de koopkracht van verreweg de meeste aanvullende pensioenen over een reeks van jaren met in elk geval 10% of soms veel meer teruggelopen. Aan die neerwaartse trend komt voorlopig geen einde. Gepensioneerden met AOW en een gemiddeld aanvullend pensioen moeten het van deze regering niet hebben, nu niet en in de toekomst niet. Ook bij de gedoogpartners krijgen gepensioneerden de handen niet op elkaar. Hoezo loont werken? In elk geval niet als je er wegens pensioen mee moest stoppen. Graag de reactie van de staatssecretaris.

In de belastingplannen worden technisch gecompliceerde wijzigingen aangebracht in de algemene heffingskorting en de arbeidskorting, en worden de tarieven van de eerste schijf aangepast. In de nota naar aanleiding van het verslag -- pas op vrijdag 13 december aangeboden aan de Eerste Kamer -- worden op pagina 9 weer de obligate koopkrachtplaatjes gepresenteerd. Deze schattingen, zoals gebruikelijk maar zeer ten onrechte niet voorzien van realistische foutenmarges, zien uitsluitend op de gevolgen van de belastingplannen 2014 en latere jaren. Zo worden lokale belastingen en heffingen, die ook nog eens van gemeente tot gemeente sterk kunnen verschillen, buiten beeld gehouden. Dergelijke

belastingen en heffingen zijn significant in vergelijking met de directe belastingheffing en kunnen niet straffeloos vergeten worden. Voor gepensioneerden komen daar nog diverse zaken bij die de koopkrachtpositie ongunstig beïnvloeden. In dit verband dient vermeld te worden dat aanvullende pensioenen maar in zeer beperkte mate gevoelig zijn voor overheidsbeleid. Niettemin heeft het jarenlang niet uitbetalen van indexatie en het korten van nominale pensioenen voor velen een desastreuze invloed op hun koopkracht.

Ook de zorgkosten voor ouderen vormen in toenemende mate een probleem. Basiszorgpakketten worden weliswaar goedkoper, maar ook steeds verder uitgedund en voorzien van een groeiend eigen risico. Aanvullende zorgverzekeringen kennen geen acceptatieplicht en stijgen voortdurend in prijs. Koopkracht, met name voor gepensioneerden, is heel wat meer dan uitsluitend het resultaat van directe belastingheffing. Graag de reactie van de staatssecretaris.

Dit kabinet zet zwaar in op accijnsverhogingen van alcoholhoudende producten, tabak, diesel, LPG en alcoholvrije dranken. Nederland is een klein land en heeft daardoor relatief lange grenzen met de aangrenzende landen. Voor consumenten en bedrijven wordt de verleiding wel erg groot om allerlei inkopen in het buitenland te doen. Het kost gezien het brede scala aan artikelen waarop in ons land de accijns verhoogd wordt, weinig moeite om tripjes te plannen die meer dan de moeite waard zijn. De bedrijven en winkels aan de Nederlandse kant van de grens hebben het nakijken. Is dit kabinet niet wat erg luchtig over de gevolgen voor winkels en bedrijven in eigen land die in belangrijke mate en ongevraagd deze problematiek op hun bord gedeponeerd krijgen? Hoeveel werkgelegenheid en belastinginkomsten gaat dat ons weer niet kosten? Onze fracties vinden het curieus dat de geschatte opbrengsten van deze accijnsverhogingen niet gesaldeerd worden met de te verwachten kosten van allerlei aard die dit beleid met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zal veroorzaken. Graag de reactie van de staatssecretaris.

Als er iets in de belastingplannen voor 2014 tot een enorme stroom reacties van de burgers heeft geleid, is dat zonder een schaduw van twijfel de voorgestelde heffing op oldtimers. De oldtimers zijn dit keer nu eens niet de ouderen zelf, maar gedateerde vervoermiddelen. De emoties van de burger variëren van woedend tot bedroefd, van gelaten tot verontwaardigd, en dat valt goed te begrijpen. De voorstellen komen namelijk zo maar uit de lucht vallen, en zijn financieel behoorlijk ingrijpend. De markt voor oldtimers is binnen de kortste keren ingestort, en veel burgers die te goeder trouw een leuke hobby hebben opgebouwd waarin ze jaren lang geïnvesteerd hebben, financieel en emotioneel, zien de waarde van hun gekoesterde bezit geheel onverwacht verdampen uitsluitend door onaangekondigd overheidsingrijpen. Betrouwbare overheid zei u?

Zeker niet in de visie van deze aanzienlijke groep gedreven eigenaren van oldtimers.

Dit kabinet haalt als motivering graag het milieuelement van stal. Maar hoe logisch is dat, als de milieueffecten niet zozeer bepaald worden door de leeftijd van de auto, maar veel meer door de staat van onderhoud van de motor? Ligt het niet veel meer voor de hand om belastingheffing dan direct te relateren aan de uitstoot die sowieso regelmatig bij apk-keuringen gemeten wordt? Een dergelijke maatregel is tenminste te begrijpen en zou de betrouwbaarheid en logica van het beleid zeer ten goede komen. Een dergelijke aanpak zou ook consistent zijn met de uitvoering van de motie-Koffeman c.s. (32504, letter I) over het meewegen van duurzaamheidseffecten van fiscale maatregelen. Graag de reactie van de staatssecretaris.

Het kabinet stelt voor de eis te laten vervallen dat alle op 1 januari 2014 bestaande stamrechten, die onder de stamrechtvrijstelling vallen, in periodieke termijnen moeten worden uitgekeerd. Deze regeling beoogt te stimuleren dat al langer bestaande stamrechten in het jaar 2014 in één keer worden afgekocht en besteed. Ter aanmoediging wordt slechts 80% van de heffing belast. Echter, er wordt geen verplichting opgelegd, maar betrokkenen wordt de vrije keus gelaten. Deze voorgestelde maatregel is een poging van de regering die past in een bredere aanpak om belastinginkomsten naar voren te halen en om consumptie aan te jagen. Het is dubieus of de kritische burger die zijn toekomstperspectieven op het gebied van werkgelegenheid, pensioen en koopkracht al jaren ziet vervliegen, zich naar die kabinetsplannen zal voegen. De voortekenen zijn niet positief. Wat ontbreekt in de toelichting is dat het naar voren halen van belastinginkomsten natuurlijk ten koste gaat van wellicht hogere belastinginkomsten in latere jaren. Wellicht hoger, omdat het kapitaal, zolang het beklemd blijft in de stamrechtconstructie, rendement accumuleert. In feite komt het voorstel dus neer op een versluierde vorm van potverteren. Graag de reactie van de staatssecretaris.

Ook op het gebied van pensioenen huldigt dit kabinet een vergelijkbare filosofie. Door het voorgestelde inperken van de Witteveenkaders bespaart de regering nu op de rijksuitgaven, maar ziet zij af van waarschijnlijk hogere belastinginkomsten in de toekomst. Het doet allemaal een beetje denken aan de welbekende eeuwenoude fabel van 'La cigale et la fourmi' van Jean de la Fontaine die kennelijk niets van zijn actualiteit verloren heeft.

Er komt in 2014 dus geen inflatiecorrectie op de inkomsten- en loonbelasting. Een ander heikel punt is het opnieuw niet-doorgaan van de inflatiecorrectie bij de belastingheffing. In schril contrast daarmee rekent de Belastingdienst wel met een heffings- en invorderingsrente die de huidige inflatie ver te boven gaat. Welbeschouwd zijn we met zijn allen op weg naar een situatie waarin het grootste deel van ieders inkomen in de hoogste schijf wordt belast. Het kabinet zal dat tegen die tijd ongetwijfeld presenteren als een indicatie van

hoe rijk onze samenleving is geworden, en als triomf van het gevoerde beleid. Onze fracties achten deze maatregel principieel onjuist en dus onwenselijk. Op deze wijze krijgt de overheid een pervers belang bij hoge inflatie. Gesteld wordt dat het niet-toepassen van de inflatiecorrectie onderdeel is van een pakket maatregelen dat in de ogen van het kabinet leidt tot een evenwichtige inkomensverdeling en verdeling van de lasten. Daar is dat "evenwichtig" weer. Het verband tussen genoemde zaken ontgaat onze fracties geheel. De maatregel dient simpelweg om op jaarbasis de belastinginkomsten met ruim 2 miljard te vergroten. De rest is irreële rationalisatie; misleiding in simpel Nederlands. Graag een reactie van de staatssecretaris.

Ten slotte de leidingwaterbelasting. In een vijfde nota van wijziging wordt voorgesteld om de leidingwaterbelasting te verdubbelen en de bovengrens van 300 m³ te laten vervallen. Hierdoor zal ook over het waterverbruik boven 300 m³ leidingwaterbelasting verschuldigd zijn. Het spaarzaam omgaan met leidingwater lijkt onze fracties een wenselijke doelstelling, maar helaas draagt dit wetsvoorstel daar niet aan bij. Wel wordt een enorm verschil in tarieven tussen groot- en kleinverbruikers geïntroduceerd. Het ligt naar onze mening voor de hand om de burger, voor wie schoon water een eerste levensbehoefte is, tot een bepaald niveau vrijstelling van leidingwaterbelasting te geven, en om voor grote en kleine industriële verbruikers dezelfde tarieven te hanteren. Graag een reactie van de staatssecretaris.

Ik kom tot een samenvatting en afronding van mijn eerste termijn. Onze fracties zijn ervan overtuigd dat het nu al jarenlang in ons land gevoerde bezuinigingsbeleid onder de omstandigheden van een financieel-economische-monetaire crisis volslagen contraproductief is. Economische krimp, gebrek aan vertrouwen, groeiende werkloosheid, frustratie en stagnatie zijn de treurige oogst van dit beleid. Het uitgangspunt van het Belastingplan 2014 is om 6 miljard euro extra te bezuinigen op een wijze die ook nog eens weinig coherentie vertoont en niet tot structurele verbeteringen leidt. Onze fracties kunnen een dergelijk beleid onmogelijk steunen. Niettemin wachten wij de reactie van de staatssecretaris, met name op de door ons aangeroerde punten, met belangstelling af.

*N

De heer **Bröcker** (VVD): Voorzitter. Daar staan we weer dit jaar, in de week voor het kerstreces. Ik geloof dat elk jaar wel dezelfde opmerkingen worden gemaakt over de timing: dat het allemaal misschien wel wat eerder had gekund. De heer De Lange verweet ons dat we het Herfstakkoord hebben gesloten, dat weer tot een vertraging zou hebben geleid. Maar het is zo langzamerhand een traditie dat we elk jaar een soort fiscale eindejaarsrally in deze Kamer hebben. Ik moet eerlijk zeggen dat ik mezelf daar eigenlijk al een beetje bij had neergelegd. Het is niet anders.

Laat ik vooropstellen dat mijn fractie begrip heeft voor de maatregelen in de diverse plannen. Uiteraard zijn wij ook kritisch, maar wij zien de budgettaire uitdagingen waar dit kabinet voor staat. Het op orde brengen van de schatkist is volgens ons van essentieel belang voor de toekomst van Nederland. Het is goed om te zien dat dit plan breed wordt gedragen, zoals ook blijkt uit het Herfstakkoord. Er is, naast in de coalitiepartijen, een brede politieke consensus. Deze heeft uiteindelijk geleid tot de aanpassing van het oorspronkelijke pakket. Het is goed dat we het pakket vandaag in zijn geheel kunnen behandelen.

Ik moet toegeven dat al die belastingplannen vrij doelgericht zijn, namelijk gericht op het op orde brengen van de schatkist. Zoals alle fracties moet ook de mijne constateren dat dit heeft geleid tot een groot aantal losse maatregelen, waarbij inderdaad de inhoudelijke samenhang soms ver te zoeken is. Dat maakt het voor mijn fractie een beetje lastig om een lijn in dit debat te kiezen. Voor de bijdrage aan dit debat wil ik terugvallen op de discussies die we twee jaar geleden voerden, toen ik hier voor het eerst het Belastingplan 2012 met de staatssecretaris mocht bespreken. Ik wil die lijn nu even oppakken, om daarna net zoals de CDA-fractie en andere fracties hebben gedaan, ertoe op te roepen om voor de toekomst een hele hoop elementen uit de fiscale agenda met de staatssecretaris op te pakken. Ik grijp in mijn betoog terug op de uitgangspunten waarvoor ik bij de behandeling van het Belastingplan 2012 aandacht heb gevraagd. Het gaat om drie belangrijke uitgangspunten bij het toetsen van fiscale wetgeving in dit huis: fiscale wetgeving moet eenvoudig zijn; met het gebruik van de fiscaliteit als beleidsinstrument moet terughoudend worden omgegaan; fiscale wetgeving moet bestendig zijn. Aan de hand van deze uitgangspunten wil ik opmerkingen maken bij een aantal maatregelen uit dit belastingpakket. Nogmaals, dit is ook gericht op onze toekomstige agenda. Vervolgens wil ik nog aandacht vragen voor een actueel thema: fraude in de sfeer van toeslagen en fiscaliteit. Ik sluit af met een reactie op de brief van de staatssecretaris over het pensioen in eigen beheer van de WGA's.

Laat ik beginnen met het eerste uitgangspunt: eenvoudige fiscale wetgeving. Het is al vaker gezegd in dit huis: burgers moeten in staat zijn om aan de hand van fiscale wetgeving op eenvoudige wijze vast te stellen wat hun belastingsschuld is. Uiteraard maakt eenvoud ook de uitvoering en handhaving door de Belastingdienst een stuk eenvoudiger en efficiënter. Laat ik een voorbeeld uit dit belastingpakket nemen. Wij steunen de eenmalig verhoogde vrijstelling in de schenkbelasting, waarbij deze fiscale faciliteit wordt ingezet als instrument om de woningmarkt te stimuleren en de hypotheekschulden te verminderen. Toch willen wij daar wat kanttekeningen bij maken. Bij de eenvoud van de schenk- en erfbelasting in het algemeen en dit soort eenmalige maatregelen in het bijzonder, kunnen in het kader van de fiscale agenda natuurlijk wel wat opmerkingen worden gemaakt.

De Successiewet is vrij recent nog herzien, maar toch zou deze wat mijn fractie betreft nóg eenvoudiger en rechtvaardiger kunnen worden hervormd. In plaats van de gebruikelijke jaarlijkse vrijgestelde schenkingen aan kinderen en anderen en de eenmalig verhoogde vrijstelling in verband met de eigen woning, kan in de wet ook gedacht worden aan één bedrag dat gedurende het leven mag worden geschonken. Zo hoeft men schenkingen niet expliciet te plannen en is het stelsel bovendien rechtvaardiger omdat het niet afhankelijk is van het moment waarop iemand al dan niet in de gelegenheid is om te schenken. Die opmerking is ook bij de behandeling in de Tweede Kamer gemaakt over het voorstel van de regering. Hoewel de tariefstructuur in de schenk- en erfbelasting aanmerkelijk is vereenvoudigd, kan zulks nog verder worden doorgevoerd door de progressie naar verwantschap als factor bij de bepaling van het tarief af te schaffen. Dat maakt het niet alleen eenvoudiger, maar ook rechtvaardiger. Hoe kijkt de staatssecretaris hiertegenaan?

Steeds meer burgers en bedrijven investeren in hernieuwbare energie en dat is een goede zaak. Dit gebeurt niet alleen door zogenoemde "groene" stroom af te nemen bij een energieleverancier, maar ook door investeringen in productiemiddelen te doen om zelf energie op te wekken. Het gebeurt op individueel niveau maar ook in collectieve vormen. Ook op dit terrein vindt mijn fractie de belastingheffing bepaald niet eenvoudig. Laten we kijken naar een individuele burger die zijn eigen energie thuis achter de meter heeft georganiseerd. Door een recente uitspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie zijn alle particulieren met zonnepanelen ondernemer voor de btw, met alle gevolgen van dien. Het Belastingplan dat we vandaag bespreken voegt daar in de ogen van mijn fractie complexiteit in de sfeer van de energiebelasting aan toe. Voor individueel opgewekte energie achter de meter bestaat een salderingsregeling in de Elektriciteitswet en daarbij is geen energiebelasting verschuldigd. Als dat collectief gebeurt is dat wel het geval. Met het onderhavige voorstel komt er een verlaagd tarief voor collectief lokaal opgewekte energie. Daarmee komen we terecht in de zogenaamde "postcoderozen", op zichzelf al buitengewoon complexe fenomenen. Ze doen mij een beetje denken aan de puntenwolkendiscussie die hier in Nederland weleens worden gevoerd. Maar goed, voor de lokaal opgewekte energie binnen de postcoderozen komt er een verlaagd tarief in de energiebelasting. Daarmee wordt het onderscheid tussen individueel achter de meter en collectief voor de meter opgewekte energie kleiner. Dat maakt het geheel er bepaald niet gemakkelijker op. Het verlaagde tarief is bovendien een voorbeeld van een belastinguitgave, dat aansluit bij het tweede uitgangspunt.

Het tweede uitgangspunt dat mijn fractie altijd toch probeert te hanteren bij het bespreken van fiscale wetgeving is beperking van fiscaal instrumentalisme: primair dient de heffing van belasting om de overheid te financieren. Met de

fiscaliteit als beleidsinstrument dient de overheid terughoudend om te gaan, zeker waar het regelingen betreft met een open einde. Bij dergelijke regelingen is het budgettaire effect vooraf niet goed in te schatten. Ook als de beoogde effecten van een fiscale sturingsmaatregel slecht meetbaar zijn, dient naar de mening van mijn fractie terughoudend te worden omgegaan met het gebruik van het fiscale instrument. Ik weet dat dit ook op de agenda van de staatssecretaris staat en ik onderken ook, zeker in deze tijd, de druk vanuit andere ministeries met andere maatregelen op het ministerie van Financiën en de staatssecretaris om dat fiscaal instrumentalisme zo veel mogelijk te beperken.

De heer **Van Strien** (PVV): Ik begrijp dat de VVD tegen het gebruik van, wat de heer Bröcker noemt, fiscaal instrumentalisme is. Ik zie daar echter weinig van terug in dit hele energiecircus. Er wordt een gigantisch ingewikkelde en voor de meeste mensen onbegrijpelijke fiscale stimulering opgezet die ten koste gaat van de kleinverbruiker. De kleinverbruiker die straks geen windmolentje in zijn achtertuin heeft staan, krijgt straks de rekening gepresenteerd. Die gaat straks twee keer zo veel betalen voor zijn energie. Waarom is daarbij de balans van het fiscaal instrumentalisme niet ten gunste van de consument uitgevallen?

De heer **Bröcker** (VVD): Ik weet niet wat de heer Van Strien bedoelt met zijn opmerking "ten gunste van de consument". Ik denk dat de inzet van de regeling is om prikkels te geven voor consumenten om groene energie af te nemen en die achter de meter ook zelf te ontwikkelen. Ik maak tevens terecht het punt van het fenomeen fiscaal instrumentalisme. Daar vraag ik aandacht voor. Mijn fractie praat ook over beperking van fiscaal instrumentalisme. Dat is een aspect waar ook door andere politieke partijen aandacht voor is en wordt gevraagd en dat over het algemeen ook vrij breed gedragen wordt. Daarbij moeten we uiteraard soms ook rekening houden met misschien heel valide doelstellingen waarbij de afweging wordt gemaakt dat een fiscale sturingsmaatregel wel het beoogde doel bereikt.

De heer **Van Strien** (PVV): Mijn conclusie is dat de VVD ergens wel voor terughoudendheid met dat fiscaal instrumentalisme is maar dat wanneer het er in de praktijk op aankomt, een onbegrijpelijk systeem wordt opgetuigd ten behoeve van een doel dat volstrekt niet gedefinieerd is en ook volstrekt oncontroleerbaar is. Het gaat over CO₂-vermindering, maar er is geen mens die kan controleren of dat daadwerkelijk ook gaat gebeuren.

De heer **Bröcker** (VVD): Daarover verschillen wij dan van mening. Het is ook niet de bedoeling om hier nu een CO₂-debat te voeren. Ik weet hoe de fractie van de heer Van Strien in dit dossier zit. Nogmaals, mijn fractie ondersteunt de vergroening in het belastingstelsel maar plaatst wel kanttekeningen bij de omvang en de structuur van

het fiscaal instrumentalisme dat de regering daarbij wil inzetten.

Met de verlaging van de energiebelasting wordt beoogd duurzame energie te stimuleren. Wel wordt nu al aangegeven dat bijvoorbeeld de salderingsregeling voor het gebruik door particulieren achter de meter voor de opwekking van groene energie zal worden herzien. Ook dit raakt aan de bestendigheid van fiscale regelgeving. Burgers en bedrijven maken immers hun keuze om te investeren, mede op basis van dit soort regelingen. Daarom zou het goed zijn om vooraf vast te leggen hoe lang een bepaalde belastinguitgave van kracht is. Bijvoorbeeld een periode van vijf of tien jaar, zodat iedereen hier vooraf rekening mee kan houden. In zijn algemeenheid vraag ik de staatssecretaris hoe hij aankijkt tegen horizonbepalingen bij belastinguitgaven. Welke rechtvaardiging -- daarmee kom ik ook op de systematiek van de stimulering van groene energie door particulieren -- bestaat er volgens de staatssecretaris voor het onderscheid tussen voor en achter de meter opgewekte energie? Welke rechtvaardiging bestaat er volgens de staatssecretaris voor het onderscheid tussen lokaal of meer op afstand opgewekte collectieve initiatieven voor de meter? Is het nog nodig een verlaagd tarief voor energiebelasting te introduceren om hernieuwbare energie rendabel te maken?

De heer **Reuten** (SP): Ik ben het helemaal eens met die uitgangspunten. Dus eenvoudig, terughoudend instrumenteel en bestendig. Het is natuurlijk wel zo dat er politieke keuzes mee samenhangen. Laten we de eenvoud nemen. Je kunt je een eenvoudiger inkomstenbelastingstelsel voorstellen waarbij het marginale tarief gelijk is aan het gemiddelde tarief. Dus je begint bij €1.000 en dan betaal je 0,5% belasting gemiddeld. Bij €2.000 betaal je 2% belasting gemiddeld enz. enz. Bij €100.000 kom je uit op 50% gemiddeld. Dat is eenvoudig. Ik weet niet of dat het soort eenvoud is waar de VVD-fractie voor is. Zo'n systeem is wel voor iedereen helder. Je hebt dan niets meer te maken met schijven. Het is meteen duidelijk wat je marginale en je gemiddelde tarief is. Het heeft nog een heleboel bijkomende voordelen, bijvoorbeeld dat je niet van die zwiepers hebt van de ene schijf naar de andere. Dus ik wil graag weten hoe de VVD denkt over zo'n gemiddeld oplopend tarief.

Dan het punt van de bestendigheid. Als dit kabinet zou kiezen voor een vlaktaks in de inkomstenbelasting -- het CDA wil daarnaartoe en volgens mij is de staatssecretaris er ook niet vies van -- zou je daarvan kunnen zeggen dat dit bestendig is en zou je het voor de komende tien jaar kunnen vastleggen. Maar ja, de volgende keer komt er toch echt een kabinet waar de SP in zit. Dus dan zou de SP voor tien jaar vastleggen ...

De heer **Bröcker** (VVD): We kunnen het in de Grondwet opnemen.

De **voorzitter**: Wat is uw vraag over dat punt van die bestendigheid, mijnheer Reuten?

**

De heer **Reuten** (SP): In beginsel ben ik voor die bestendigheid maar politiek gezien is het wat irrealistisch.

De heer **Bröcker** (VVD): Ik besef helemaal wat de heer Reuten aangeeft. In zijn algemeenheid definieert iedereen zijn eigen eenvoud, wellicht ook aan de hand van zijn eigen politieke doelstellingen. Het is de functie van mijn fractie en ook van deze Kamer om deze regering telkens weer te herinneren aan de principes van bestendigheid, eenvoud en beperking van het fiscaal instrumentalisme. Collega Essers heeft aangegeven dat er 85 fiscale faciliteiten zijn gecreëerd die in de loop der jaren door een groot aantal kabinetten zijn ingezet. Ik herinner ook aan zijn oproep op dit punt. Laten we nagaan of wat dat betreft vereenvoudigingen kunnen worden doorgevoerd en of wellicht op onderdelen het instrumentalisme in fiscale wetgeving verder gereduceerd kan worden. Daar zijn u en ik het altijd over eens. Dat kan gaan om verbreding van een belastinggrondslag. Waar we het dan nooit over eens zullen worden, zijn de hoogtes van de tarieven die bij die grondslag passen. Dat wisselen we namelijk elk jaar met elkaar.

De heer **Van Strien** (PVV): Ik begrijp dat het kabinet een standje krijgt van de heer Bröcker. Het systeem is nu toch wel wat ingewikkeld aan het worden. Heeft hij ook een grens, waarboven zijn fractie zegt: hier houdt het voor ons op? U weet dat het voor de PVV-fractie allang is opgehouden met die ingewikkeldheid, maar heeft de VVD ook zo'n grens, en zo ja, waar ligt die dan?

De heer **Bröcker** (VVD): Bij dit kabinet hebben wij geen grens, laten wij dat vooropstellen. Als wij ooit een kabinet hebben met andere partijen in de oppositie -- de heer Reuten gaf zojuist een voorbeeld -- dan kan ik mij voorstellen dat er wel grenzen zijn, op dezelfde manier waarop u blijkbaar uw grenzen stelt. Ik vind het heel fundamenteel om jaarlijks bij de evaluatie van het Belastingplan hiervoor telkens weer aandacht te vragen. Ik vind ook dat dit bij de rol van deze Kamer past. Ik heb al aangegeven dat mijn fractie de maatregelen van de belastingwetten ondersteunt. Ik begrijp dat wij daarbij te maken hebben met soms uitzonderlijke omstandigheden, zoals wij die op dit moment kennen in ons land, of misschien ook soms met bepaalde politieke keuzes die worden gemaakt. Maar nogmaals, het is het inzet van mijn fractie om hiervoor elke keer weer aandacht te vragen.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik heb mij de afgelopen dagen ook beziggehouden met de voorbereiding van het debat over de verhuurderheffing, dat wij morgen zullen voeren. In dat verband triggerde de opmerking van de heer Bröcker mij wel over het fiscaal instrumentalisme. Mijn vraag is: zou het in dat kader vanuit het oogpunt van de VVD niet veel beter zijn om te pleiten voor een meer algemene bezitsbelasting dan

voor een verhuurderheffing, waaraan nog allerlei instrumentele doelen worden verbonden?

De heer **Bröcker** (VVD): Ik zal niet antwoorden door mij te verschuilen achter het argument dat wij hier niet over een belasting praten, maar over een heffing. Ik geloof dat de discussie in dit huis ook wel eens langs die lijnen is gevoerd. Mevrouw De Boer maakt op zich een terecht punt. Mijn fractie heeft ten aanzien van de verhuurderheffing de volgende afweging gemaakt, die morgen door mijn collega Schouwenaar ook zal worden ingebracht. Gelet op de samenhang van de maatregelen voor een heel specifieke sector in ons bestel, en de combinatie met inkomensafhankelijke huurverhogingen, is het volstrekt redelijk dat er een heffing in past, gericht op die sector. Die balans acht mijn fractie acceptabel. Uw argument is dat dit weer typisch een vorm van instrumentalisme is, in plaats van een heffing op al het onroerend goed in Nederland, om het maar even zo te zeggen. Ik geef toe dat de uitvoering van die heffing ongetwijfeld zijn complexiteit zal hebben, maar als ik het geheel overzie, vind ik dat de samenhang van de maatregelen die de regering heeft ingebracht, gesteund door de partijen van het Herfstakkoord, acceptabel. Maar nogmaals, mijn collega Schouwenaar zal het ongetwijfeld morgen ook zo inbrengen.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik constateer bij dezen dat het antwoord op de vraag of instrumentele inzet van de fiscaliteit al dan niet is geoorloofd, ook afhankelijk is van de politieke wegging van het voorstel.

De heer **Bröcker** (VVD): Dat heb ik ook aangegeven, al voordat u de vraag stelde. Het is altijd zo dat de politieke keuzes invloed kunnen hebben op fiscaal instrumentalisme. Ik geloof dat ook de heer Reuten dat terecht zo heeft opgemerkt. Ik ontken dat ook niet, maar ik pleit er vandaag in mijn betoog alleen maar voor om dat zo veel mogelijk te beperken. Ik zal u zo direct nog een paar voorbeelden geven.

Een mooi voorbeeld is de vrijstelling van de motorrijtuigenbelasting. Dat is duidelijk weer zo'n voorbeeld waarbij fiscaliteit is ingezet als beleidsinstrument. Dat is in het verre verleden gebeurd. Het uitgangspunt van motorrijtuigenbelasting moet natuurlijk zijn dat deze is gebaseerd op het profijtbeginzel: wie gebruikmaakt van de weg moet daarvoor belasting betalen. De vrijstelling voor oldtimers zoals die ooit is geconcipeerd, is dan ook een belastinguitgave. De Raad van State merkt hierover op dat hiermee terughoudend moet worden omgegaan en mijn fractie onderschrijft dat. Er kan bijvoorbeeld een cadeaueffect optreden als niet duidelijk is of het doel van deze vrijstelling, het behouden van historisch mobiel erfgoed, wordt behaald met handhaving van de vrijstelling. Mijn fractie kan alleen maar constateren dat de hele faciliteit een beetje uit de hand is gelopen, als je kijkt naar het type auto's dat onder de oude regeling gebruikmaakte van de vrijstelling. Ik moet zeggen

dat dit een beetje is bevestigd door alle auto's, alle oldtimers, die ik vandaag op het Malieveld zag staan. Wij kunnen ook constateren dat deze vrijstelling op een bepaalde manier gewoon een beetje uit de hand is gelopen, met de import van grote aantallen "oldtimers". Misschien kan de staatssecretaris daar iets over zeggen. Het enige wat ik daarover hier wil inbrengen is dat dit een vorm van fiscaal instrumentalisme is, terugkijkend naar het verleden, die niet direct het beoogde effect heeft, namelijk het behouden van mobiel historisch erfgoed.

Het precieze effect van afschaffing is daarom evenmin duidelijk. Wat mijn fractie betreft zou bij vergelijkbare maatregelen in de toekomst steeds vóóraf de vraag moeten worden gesteld of de fiscaliteit het juiste instrument is om het beleidsdoel te bereiken.

In het kader van de afschaffing van de vrijstelling van de motorrijtuigenbelasting speelt uiteraard ook het punt van bestendigheid van wetgeving. Dat is door andere fracties ingebracht. Dit is het derde en laatste uitgangspunt dat ik hier vandaag aan de orde wil stellen. Burgers en bedrijven moeten in redelijke mate kunnen vertrouwen op het fiscale beleid van de overheid. Als de overheid voortdurend van fiscale koers wijzigt, draagt dat niet bij aan een betrouwbare overheid voor de burgers. Particulieren hebben in het verleden mede op grond van deze vrijstelling een keuze gemaakt om een oldtimer te kopen en hebben daarbij niet de verwachting dat deze vrijstelling plotseling zal worden afgeschaft. Het argument is gehanteerd dat de oldtimers in Nederland die door de maatregelen worden getroffen, daardoor in waarde kunnen dalen en waarschijnlijk zouden enkele particulieren hebben afgezien van de aanschaf van een oldtimer als zij hadden kunnen voorzien dat de vrijstelling zou worden afgeschaft. De overheid moet bestendig beleid voeren, zodat burgers en bedrijven de overheid als betrouwbaar ervaren. Dat is mijn punt hier. Ik denk dat het gebruik van horizonbepalingen bij dit soort maatregelen van uitermate groot belang is.

De heer **Reuten** (SP): Begrijp ik dan dat senator Bröcker pleit voor een langere overgangsregeling?

De heer **Bröcker** (VVD): Daar pleit ik niet voor. Ongetwijfeld zal de staatssecretaris opnieuw reageren op de vele opmerkingen die zijn gemaakt. Wij steunen de maatregelen van de regering zoals die voor ons liggen, maar ook in dit specifieke geval pleit ik voor beperking van fiscaal instrumentalisme. Wees helder over je doelen en als je het hanteert, gebruik dan een horizonbepaling.

De heer **De Lange** (OSF): Ik heb met tot dusverre met belangstelling naar collega Bröcker geluisterd. Wat hij beschrijft, is een ideaal belastingstelsel in het jaar X, waarin de redelijkheid en de fiscale instrumentaliteit enzovoort aan grenzen gebonden worden. Maar ik dacht dat wij vandaag een debat hadden over het Belastingplan 2014 en naar mijn

stellige overtuiging, en ook op basis van de voorbeelden die de heer Bröcker zelf aanhaalt, zou je toch mogen concluderen dat het huidige Belastingplan niet of nauwelijks voldoet aan al die prachtige eisen die de heer Bröcker formuleert voor een Belastingplan in het jaar X. Kan de heer Bröcker ingaan op de discrepantie tussen zijn ideaal aan de ene kant en de realiteit van 2014 aan de andere kant?

De heer **Bröcker** (VVD): Ik ben mijn bijdrage begonnen met te zeggen dat mijn fractie begrip heeft voor de maatregelen die in deze belastingwetten worden genomen en deze ook zal steunen, "gelet op de uitzonderlijke uitdagingen waar dit kabinet voor staat". Ik citeer mijzelf nu. Die steun geeft mijn fractie ten volle. Tegelijkertijd heb ik ook geconstateerd dat ik hier namens mijn fractie een bijdrage wil leveren om ook vooruit te kijken naar de fiscale agenda van de staatssecretaris en deze regering. Aan de hand van een aantal maatregelen die nu zijn genomen, wil ik een paar opmerkingen maken. Nogmaals, ik heb geen utopie voor jaar X, maar ik denk wel dat we elkaar in Nederland scherp moeten houden. We moeten elkaar constant blijven herinneren aan de drie uitgangspunten die ik net heb benoemd.

Mijn fractie wil nog een opmerking maken over de eenmalige crisishoofing in de loonbelasting. Die had wel een "horizonbepaling" van één jaar, maar later bleek dat er toch sprake was van een verlenging. Nogmaals, gezien de budgettaire uitdagingen voor het kabinet kan mijn fractie daar op zich wel begrip voor opbrengen. Toch is dit met het oog op bestendigheid en vertrouwen van burgers en bedrijven een punt dat ik hier zou willen maken.

Ook de leidingwaterbelasting is een goed voorbeeld van redelijk onbestendige fiscale wetgeving. In de fiscale agenda van de staatssecretaris was aangekondigd dat de leidingwaterbelasting, als een van de kleine rijksbelastingen, zou moeten worden afgeschaft, terwijl nu het tarief weer is verhoogd en een degressieve tariefstructuur is geïntroduceerd. De staatssecretaris heeft opgemerkt dat hij het eerste halfjaar van 2014 zal gebruiken om de precieze effecten van de leidingwaterbelasting te onderzoeken. Zou de staatssecretaris een rapportage naar aanleiding van dat onderzoek naar de Kamer kunnen sturen?

De **voorzitter**: Nog een laatste korte interruptie van de heer Van Strien.

**

De heer **Van Strien** (PVV): Ik kan heel kort zijn, want volgens mij is het gehele betoog van de heer Bröcker samen te vatten als "we zijn het nergens mee eens, het is te ingewikkeld, de belastingen zijn te hoog, maar we steunen alles."

De heer **Bröcker** (VVD): De woorden "te hoog" heb ik niet gebruikt in mijn bijdrage vandaag. Ik herhaal wat ik ook de heer De Lange als antwoord heb gegeven: mijn fractie ondersteunt het pakket

aan maatregelen dat de regering en de herfstakkoordpartijen op tafel hebben gelegd. Dat ondersteunen wij. Maar nogmaals, ik zie het als een taak dat wij aan de hand van concrete voorstellen die hier worden gedaan ook onze kanttekeningen maken en een oproep doen aan de regering om de fiscale agenda die een paar jaar geleden door de heer Weekers is gearticuleerd opnieuw op te pakken.

Goed. Ik sla even een stukje over, want ik heb al een aantal zaken behandeld. Zoals gezegd zijn deze maatregelen op zichzelf te begrijpen tegen de achtergrond van de huidige economische situatie en de begrotingsafspraken 2014, maar mijn fractie blijft propageren dat een structurele vereenvoudiging zou bijdragen aan de soliditeit van het belastingstelsel. De staatssecretaris heeft in zijn fiscale agenda ook de lijn van grondslagverbreding en tariefsverlaging ingezet. Ziet de staatssecretaris nog mogelijkheden om de komende periode vorm te geven aan deze meer fundamentele hervorming, hetzij aan de hand van de fiscale agenda, hetzij aan de hand van de vele suggesties van de rapporten van de commissie-van Dijkhuizen of de commissie-Van Weeghel?

Ook wil ik nog enkele opmerkingen maken over het wetsvoorstel fraudebestrijding in de sfeer van de toeslagen. Mijn fractie is de staatssecretaris erkentelijk voor zijn toezegging in de schriftelijke beantwoording dat boetes voor het doen plegen en medeplegen middels beleid centraal worden gecoördineerd, zodat de praktijk ook concreet weet wat deze aanpassing gaat betekenen.

We hebben de afgelopen tijd gezien dat met regelmaat misbruik wordt gemaakt van toeslagen of voorlopige teruggaaf van belastingen. Zo was er enkele maanden geleden ruime aandacht en terechte opwinding voor Bulgarenfraude, en vorige week verschenen berichten in de media dat er massaal wordt gefraudeerd met toeslagen, onder meer door opzettelijk onjuiste inschrijvingen van woonadressen in de gemeentelijke basisadministratie. Mijn fractie is van oordeel, en volgens mij is dat Kamerbreed, dat fraude in de sfeer van toeslagen en fiscaliteit effectief moet kunnen worden aangepakt. Een van de wetsvoorstellen in het belastingpakket zet goede stappen in de richting van meer fraudebestendigheid in ons stelsel. Dat is ook een van de uitgangspunten van de fiscale agenda.

Ik wil er een wat meer algemeen punt van maken. De berichten die de laatste tijd met enige regelmaat naar buiten komen, suggereren vrij indringend dat fraude in de sfeer van toeslagen met grote regelmaat voorkomt. Toch lijkt niet duidelijk wat de schaal van deze fraude is en hoe systematisch dat gebeurt. Het is opmerkelijk dat het kabinet aan de voorkant miljarden probeert te bezuinigen, terwijl er misschien wel miljarden aan de achterkant weglekken door een combinatie van handige fraudeurs en een overheid die soms wat onhandig en onafhankelijk opereert. Geluiden over de fraude en het gemak om het te plegen lijken zo structureel en veelomvattend dat ze de continuïteit van de sociale voorzieningen aantast en de solidariteit in het stelsel ondergraaft.

Mijn fractie begrijpt dat bewindspersonen, zeker ook deze bewindspersoon, zich inspannen om fraude aan te pakken en de handhaving vorm te geven vanuit hun eigen verantwoordelijkheid. Maar hoezeer dit ook gewaardeerd wordt, de samenwerking tussen verschillende overheden en overheidsdiensten lijkt soms te ontbreken. Uit het veld krijgt mijn fractie signalen dat opsporingsdiensten en overheidsdiensten soms beperkt bereid zijn om informatie te delen, nog los van privacyoverwegingen. De pakkans is over het algemeen klein en de sancties zijn te beperkt. Bovendien wijzen de verschillende overheidsdiensten over en weer naar elkaar. Mijn fractie pleit er dan ook voor dat overheden actiever informatie met elkaar uitwisselen en dat bewindspersonen hun verantwoordelijkheid afstemmen. Deelt de staatssecretaris de visie van mijn fractie en is hij bereid om samen met de bewindspersonen bij Justitie, Binnenlandse Zaken en Sociale Zaken tot een gezamenlijke definiëring en aanpak van het probleem te komen? Hoe denkt de staatssecretaris de pakkans bij fraude met bijvoorbeeld toeslagen te vergroten of de sancties uit te breiden?

Tot slot wil ik nog enkele opmerkingen maken over pensioen in eigen beheer. Het probleem als zodanig is al goed geduid door collega Essers. Vorig jaar bevatte het Belastingplan de mogelijkheid tot het onder omstandigheden afstempelen van eigenbeheerpensioenen. Die oplossing bood helaas slechts soelaas voor een kleine groep belastingplichtigen. Mijn fractie heeft hier vorig jaar ook aandacht voor gevraagd. Ook bij andere fracties, in de Tweede Kamer en in diverse media, heeft dit onderwerp de afgelopen tijd in de belangstelling gestaan. Het probleem dat de dividendreserves van een vennootschap worden beklemd vanwege een verschil tussen de commerciële en fiscale waardering van de pensioenverplichting, wordt door de staatssecretaris onderkend. Mijn fractie wil de staatssecretaris dan ook bedanken voor zijn brief naar aanleiding van de vorig jaar gedane toezegging. Deze brief beschrijft de problematiek helder en geeft een aantal oplossingsrichtingen aan voor dit probleem.

De eerste oplossing die de staatssecretaris suggereert, is om de fiscale waardering te laten aansluiten bij de commerciële waardering. Dat betekent in de praktijk een waardering met een factor 1,5 tot 2 omhoog. Uiteraard deelt mijn fractie de mening van de staatssecretaris dat de budgettaire gevolgen daarvan die hij beraamt op ongeveer 10 miljard euro, absoluut onwenselijk zijn. Overigens roept dat wel de vraag op naar de omvang van de beklemd vermogens die samenhangen met het pensioen in eigen beheer. Heeft de staatssecretaris een beeld bij de omvang van de beklemd dividendreserves bij de vele duizenden directeuren-grootaandeelhouders met een pensioen in eigen beheer?

De tweede oplossing die de staatssecretaris suggereert, is het nauwer laten aansluiten van de commerciële waardering bij de fiscale waardering. Deze waarderingsgrondslagen moeten veel dichter naar elkaar toe worden gebracht. Vanuit de praktijk

zijn daarvoor heel veel handreikingen gedaan door allerlei geleerde actuarissen. In dat geval treden de budgettaire nadelen van de eerste oplossing die ik net noemde, niet op. Dit is ook op hoofdlijnen het pleidooi van velen uit de praktijk. Het biedt een oplossing voor de korte termijn en lijkt bovendien redelijk eenvoudig.

De derde oplossing die de staatssecretaris suggereert, is meer een oplossing voor de lange termijn. Een verkenning naar verschillende toekomstige varianten van oudedagsvoorzieningen bij directeur-grootaandeelhouders heeft uiteraard de steun van mijn fractie. Wederom zijn in het veld verschillende oplossingsrichtingen gesuggereerd. In elk geval zullen de meeste directeuren-grootaandeelhouders op dit moment er niet meer voor kiezen om pensioen in eigen beheer op te bouwen op basis van een beschikbare premieregeling in plaats van een middelloon- of eindloonregeling. Wij wachten de verkenning van de staatssecretaris met belangstelling af, maar pleiten er ook voor dat op korte termijn maatregelen worden genomen in de sfeer van de waarderingen zoals ik ze al aangaf onder de door de staatssecretaris geschetste optie 2.

Een belangrijke maatregel -- de heer Essers heeft hier ook op gewezen -- uit de begrotingsafspraken is de tijdelijke verlaging van het box 2-tarief van 25% naar 22%. Gelet op de beoogde budgettaire opbrengst van deze maatregel is een oplossing van de dga-pensioenproblematiek en het ontklemmen van vermogen van groter belang geworden. Bovendien lijkt me dit ook in lijn met het huidige beleid om beklemd vermogens vrij te spelen, zoals ook is gebeurd met de stamrechtvrijstelling en in het verleden ook met faciliteiten zoals de levensloopregeling.

Gezien de tijd is dit mijn bijdrage en ik kijk met belangstelling uit naar de antwoorden van de staatssecretaris.

*N

De heer **Nagel** (50PLUS): Mevrouw de voorzitter. De fractie van 50PLUS wil ingaan op enkele punten van de kabinetsplannen. Dat de koopkracht van bepaalde groepen mensen -- wij bedoelen dan met name de ouderen -- onevenredig extra daalt, is voor ons hoofdzaak. Daarbij komt dat, als de voortekenen ons niet bedriegen, er plannen op stapel staan die dat in de nabije toekomst op een weliswaar indirecte, maar daarom niet minder voelbare manier zullen verergeren.

Het is een bekend verschijnsel in de sportwereld dat als de directie van een club nadrukkelijk het vertrouwen in de coach uitspreekt, je er bijna trefzeker van kunt uitgaan dat het ontslag nabij is. Als het kabinet te pas en te onpas wil etaleren dat het streeft naar een evenwichtige inkomensverdeling en een evenwichtige verdeling van de lasten, overkomt je eenzelfde gevoel van wantrouwen. De feiten staven dat.

Omdat de aangehaalde evenwichtige inkomensverdeling en evenwichtige lastenverdeling meermaals in de memorie van antwoord aan de orde komen, willen wij dit niet onweersproken

laten. Bij de algemene financiële beschouwingen heeft de 50PLUS-fractie al verwezen naar de brief van de minister van Financiën aan de Tweede Kamer van 11 oktober 2013 over de begrotingsafspraken 2014. Uit het staatje op bladzijde 14 van deze brief blijkt dat er geen groep is die er de komende jaren zo hard in koopkracht op achteruitgaat als de mensen met een AOW plus een beperkt pensioen. Afhankelijk van het feit of men er alleen voor staat of dat het geluk met zijn tweeën mag worden gedeeld, worden er koopkrachtachteruitgangen voorspeld van 4,25% en 4,5%. Dergelijke ontwikkelingen zien we bij geen enkele andere groep. Kan in dit verband nog eens uitgelegd worden wat bedoeld wordt met evenwichtige inkomensverdeling en evenwichtige lastenverdeling?

Op 12 december, enkele dagen geleden, ontvingen de Eerste Kamerleden met het oog op de behandeling van het Belastingplan 2014, een brief van de Unie KBO waarin zij nog eens wijst op het koopkrachtrapport 2014 van het Nibud. Ik citeer: uit de koopkrachtberekeningen blijkt dat de koopkracht van bijna alle ouderen in 2014 zal dalen. De koopkrachtdaling van ouderen met zorgkosten varieert van 1,8% tot 6,1%. Wij praten dan niet, zoals in sommige sprookjes, over rijke ouderen maar bijvoorbeeld over een alleenstaande met hoge zorgkosten, die naast de AOW een klein aanvullend pensioen van ongeveer €400 per maand ontvangt. Deze alleenstaande heeft 6,1% minder te besteden, wat neerkomt op bijna €100 per maand. Die forse koopkrachtdaling van deze ouderen wordt onder andere veroorzaakt doordat verschillende compensatiemaatregelen voor zorgkosten afgeschaft worden. Wij herhalen onze vraag: wat bedoelt het kabinet nu eigenlijk met een evenwichtige inkomensverdeling en lastenverdeling? Laat het kabinet dit gebeuren of gaat er nog iets gebeuren als de levensomstandigheden voor deze groepen onaanvaardbaar verslechteren?

In de memorie van antwoord schrijft het kabinet open te staan voor een discussie over het verschuiven van de directe belasting op arbeid naar de indirecte belasting op consumptie. Dit gaat dus over btw-verhogingen. Erkent het kabinet dat deze wijze van denken in het nadeel van de lagere inkomensgroepen kan uitpakken, gelet op het feit dat de noodzakelijke levensbehoeften hieronder zullen vallen? Het kabinet heeft gezegd dat het voor 1 april 2014 zal komen met een reactie op de Commissie inkomstenbelasting en toeslagen. Dat is wel heel erg lang: een periode van bijna een jaar. Waarom heeft het kabinet niet ten minste één aanbeveling overgenomen? Ik doel daarmee op het verlagen van het rendementspercentage. Op dit moment is dit 4% terwijl alle burgers dit als niet reëel en onrechtvaardig beschouwen. De afgelopen 5 jaar was dit rendement gemiddeld 2,4%. Waarom heeft het kabinet niet een eerste stap gezet door het per 1 januari 2014 tot bijvoorbeeld 3% te verlagen? Waarom worden de burgers niet wat eerlijker behandeld? Bij de rekenrente die pensioenfondsen moeten hanteren, komt men toch ook niet tot eenzelfde percentage van 4? Kan het

kabinet eens uitleggen waarom men van twee verschillende wallen eet en waaruit dit verschil verklaard kan worden?

Er zijn meer maatregelen die de lagere inkomens en de ouderen treffen. Soms lijken het kleine maatregelen, maar de gevolgen zijn wel degelijk groot. In 2013 en 2014 wordt de inflatiecorrectie niet toegepast. De opbrengst van deze door de burgers op te brengen lastenverzwaring is ruim 2,2 miljard. Hogere inkomens zullen dit misschien nauwelijks voelen, maar aan de onderkant doet het wel degelijk pijn. Datzelfde geldt voor het belasten van schoon leidingwater, de belasting op leidingwater. Toen ik de afkorting ervan, bol, voor het eerst zag staan, dacht ik: dat moet een drukfout zijn, men is de s vergeten. Deze maatregel is echter serieus en staat haaks op milieu- en verduurzamingsdoelen. Bovendien schrijft Vewin, de Vereniging van waterbedrijven in Nederland, dat het besluit in zeer korte tijd en onder hoge druk is genomen en dat het zal leiden tot een verdere verhoging van de administratieve lasten voor de Belastingdienst en voor de drinkwaterbedrijven. Door de geheel nieuwe vorm van de bol worden deze lasten zowel éénmalig, door de benodigde investering in de aanpassing van ICT en in voorlichting, als structureel fors verhoogd. De tariefstructuur is nu complexer dan de veel omvangrijkere energiebelasting. Deze belastingmaatregel is een gedrocht. Er waren alternatieven mogelijk zoals het belasten van vervuilende stoffen die het watermilieu aantasten. Ik vraag het kabinet, maar ook de voormalige groene partij D66, waarom dit zo ondoordacht is gebeurd en of het niet teruggedraaid moet worden.

De huidige coalitie met zijn hulptroepen is erop uit om hoe dan ook de financiën rond te krijgen en is weinig geïnteresseerd in wat dit voor individuele burgers betekent. De afgelopen weken zijn de Eerste Kamerleden overstelpt met brieven van bezitters van de zogenaamde oldtimers. Het zijn vaak ontroerende brieven met als harde kern: ons was vrijstelling beloofd, dit is geen betrouwbare overheid. De oude schichten worden bovendien onverkoopbaar. Is het juist dat de vrijstellingsgrens voor oldtimers in de meeste Europese landen niet zoals in Nederland op 30 jaar is gesteld, maar op 40 jaar? Als deze vraag bevestigend wordt beantwoord, ben ik benieuwd hoe dit dan in het Europese denken past.

Tot slot nog een enkele opmerking over de verhoging van een aantal accijnzen en de gevolgen in de grensgebieden. Ook op dit punt zijn de Eerste Kamerleden bedolven onder vele brieven. De 50PLUS-fractie vindt dat het kabinet er wel heel luchtig overheen walst als het in de memorie van antwoord zegt dat een enkel individueel geval getroffen kan worden, maar dat het kabinet niet verwacht dat over het geheel genomen er een substantiële derving als gevolg van grenseffecten zal plaatsvinden.

Wij hebben gesproken met de mensen die diep getroffen zijn. Er zijn bedrijven waar de omzet met 50% tot 60% daalde, waar het aantal medewerkers terugliep van 10 naar 2, waar de

omzet van de bijproducten zoals levensmiddelen en koffie daalde, met alle gevolgen voor de toeleveringsbedrijven. Mensen begrijpen niet hoe Den Haag hen letterlijk in de kou laat staan. Daarom een simpele vraag: zijn de bewindslieden bereid eens een werkbezoek aan de getroffen pomphouders te brengen? Ik vraag hierop een nadrukkelijk antwoord.

50PLUS denkt dat het kabinet de gevolgen van de voortdurende maatregelen nogal onderschat. Wat te doen als het kabinet ongelijk heeft? Het kabinet heeft toegezegd dat het de ontwikkelingen in de accijnsinkomsten zal monitoren. Kan het kabinet bij benadering aangeven wanneer dit zal plaatsvinden en of de beide Kamers van het resultaat direct op de hoogte worden gebracht? Het is voor ons onbegrijpelijk hoe weinig dit kabinet aanvoelt hoe de situatie in bepaalde grensgebieden is en hoe hardwerkende mensen de opgedrongen problematiek ervaren.

De 50PLUS-fractie is heel kritisch en kan zich niet vinden in het Belastingplan 2014. Toch willen wij eindigen met een compliment. Het siert het kabinet dat het dit Belastingplan 2014 niet voorzien heeft van de leus "makkelijker kunnen wij het niet maken".

*N

De heer **Van Boxtel** (D66): Dit belastingplan voor 2014 kent een aparte voorgeschiedenis. Het aanvankelijke plan naar aanleiding van Prinsjesdag was er een met wel heel erg veel zuur en weinig zoet. Een belastingplan met verdere lastenverzwaringen, meer nivellering en minder vergroening, maar zonder het beoogde draagvlak in beide Kamers.

Met dank aan het begrotingsakkoord ligt hier nu een belastingplan zonder dat alles, maar met minder nivellering, meer vergroening en bovenal het nodige politieke draagvlak. En juist dat is in deze economisch onzekere tijden onontbeerlijk. Juist nu de economie heel voorzichtig en geleidelijk de weg omhoog lijkt te zoeken, zijn zekerheid, duidelijkheid en voorspelbaarheid onmisbare ingrediënten. En dan gaat het nog vaak van "au". Bedrijven, instanties en burgers moeten weten waar zij aan toe zijn. Een helder en duidelijk fiscaal beleid is daarbij een goed begin.

Uiteraard zijn niet al onze wensen vervuld. Zo wordt er nog steeds meer genivelleerd dan D66 lief is, blijft verdere vergroening mogelijk en zouden verdere hervormingen ruimte bieden voor lastenverlagingen en vergroting van de werkgelegenheid. Maar het totaalpakket stemt wel tot tevredenheid. Ik stel namens mijn fractie de vraag: is dit ons verkiezingsprogramma? Nee! Is dit onze tegenbegroting? Nee! Maar wij kunnen leven met de uitkomsten.

De **voorzitter**: Mijnheer Reuten, ik geef u zo het woord. Ik verzoek iedereen om zeer beperkt te interrumperen, want wij lopen enorm uit de tijd en hebben hierna nog een heel debat over Veiligheid en Justitie.

**

De heer **Van Boxtel** (D66): Ik wil de heer Reuten onmiddellijk tegemoetkomen. Ik vind de vragen die hij heeft gesteld buitengewoon interessant. Ik ga er nu nog geen oordeel over geven. Ik ga straks eerst naar de antwoorden van de staatssecretaris luisteren op de vragen over de afwezigheid van denivellering. Dat helpt de heer Reuten misschien bij de interruptie.

Ik spreek graag mijn dank uit aan de staatssecretaris, maar zeker ook aan zijn ambtenaren, voor de vele inspanningen die zij hebben geleverd om alle begrotingsafspraken om te zetten in wetgeving en om deze Kamer tot het laatste moment zo goed mogelijk te informeren.

Ik ga in op de langetermijnvisie van het fiscale beleid en heb een aantal technische vragen over de schenkbelasting, de stamrechtvrijstelling, de keuze voor accijnsverhoging en tot slot de vermeende formaliteit van dit debat.

D66 gaat in haar fiscale beleid uit van vijf uitgangspunten: werk moet lonen, de vervuiler betaalt, een evenwichtige inkomensverdeling, een robuust en fraudebestendig systeem en een zo eenvoudig mogelijk stelsel. Op een aantal van deze gebieden lijkt het vernieuwde belastingplan tegemoet te komen: minder belasting en meer koopkracht, minder nivellering en meer vergroening. Dat is goed voor de werkgelegenheid, de economie en een duurzaam Nederland.

Met betrekking tot het laatste punt, een zo eenvoudig mogelijk stelsel, lijkt de winst echter gering. Vorig jaar al tijdens de bespreking van het Belastingplan 2013 sprak ik in deze zaal over de bevindingen van de commissie-Van Dijkhuizen en probeerde ik de regering ervan te overtuigen verdere hervormingen in het belastingstelsel niet te schromen. De adviezen van de commissie bieden per slot van rekening interessante mogelijkheden en tonen aan dat belastinghervorming de werkgelegenheid kan stimuleren. Volgens het CPB leveren de voorstellen van de commissie-Van Dijkhuizen zelfs 140.000 structurele banen op.

Uitstellen en het boven de markt laten hangen van besluiten leidt juist tot onzekerheid en werkt daarom averechts in economisch fragiele tijden. Eenieder weet dat het huidige systeem als zodanig onhoudbaar is. Dan is het beter om snel duidelijkheid te bieden. Inmiddels is er een jaar voorbij en is het nog steeds wachten, wachten op een reactie van het kabinet op het rapport van de commissie-Van Dijkhuizen en hopen op een ambitieuze agenda zonder taboes. Mijn fractie zal daarom met bovengemiddelde interesse uitkijken naar de reactie van de regering die voor 1 april 2014 gepland staat. In dit licht vernemen wij graag de langetermijnvisie en ambitie van de staatssecretaris en vragen wij hem toe te zeggen dat zijn reactie op de commissie-Van Dijkhuizen een fundamentele hervorming van het belastingstelsel kan bewerkstelligen.

In de memorie van antwoord bevestigt de staatssecretaris dat er bij de tijdelijke verruiming van de vrijstelling van schenkbelasting voor de eigen woning naar €100.000 geen maximum is gesteld aan het aantal schenkingen dat een

schenker mag schenken of een ontvanger mag ontvangen. Tevens stelt de staatssecretaris dat het kabinet dit niet in overweging heeft gehad. Gezien het feit dat de relatie tussen schenker en ontvanger ook niet langer van belang is, vraag ik de staatssecretaris of dit niet erg fraudegevoelig kan zijn en dus mogelijk onwenselijk. Graag een inhoudelijke reactie op dit punt.

Dan de stamrechtvrijstelling. Volgens het voorliggende plan zal per 1 januari 2014 de vrijstelling in de loonheffing voor loondervingsstamrechten komen te vervallen. Mijn fractie heeft geen principiële bezwaren tegen de keuze van de staatssecretaris op dit punt, maar wij zien wat problemen met de wetsuitleg. In de praktijk blijkt er onder zowel financieel adviseurs als werknemers onduidelijkheid te zijn over de overgangsregeling en de daarbij behorende termijnen. In een uitleg aan de Tweede Kamer stelt de staatssecretaris dat de ontslagdatum voor 31 december 2013 bekend moet zijn, maar dat het ontslag zelf wel in de eerste helft van 2014 mag plaatsvinden om in aanmerking te komen voor vrijstelling. Zo veel is duidelijk.

De verwarring ontstaat bij de wettelijke termijn van maximaal zes maanden waarbinnen het ontslag dient plaats te vinden. Terwijl de Belastingdienst dit interpreteert als zes maanden tellend vanaf dagtekening van de vaststellingsovereenkomst, is er door velen rekening gehouden met zes maanden vanaf de daadwerkelijke ontslagdatum, die uiterlijk zes maanden na 1 januari 2014 moet liggen. Kan de staatssecretaris met het oog op de wetsuitleg nog eens verduidelijken wat de voorwaarden zijn om in aanmerking te komen voor deze overgangsregeling? Zou hij hierbij expliciet kunnen ingaan op de wettelijke termijn van zes maanden en het moment waarop deze ingaat?

Aan de accijnsverhoging hebben andere sprekers ook al woorden gewijd. De staatssecretaris is van plan om de accijns op lpg-brandstof, autogas en propaan, met €0,07 per liter te verhogen. Mijn fractie vraagt zich af waarom juist deze minder milieubelastende vorm van gas een verhoging tegemoet mag zien. Autogas stoot 10% tot 15% minder CO₂ uit dan benzine, terwijl de uitstoot van diesel nog vele malen hoger ligt die van lpg. Daarnaast is de uitstoot van roetdeeltjes van lpg bijna nihil. Vooral dit laatste is belangrijk, gezien recente onderzoeken die aantonen dat fijnstof nog dodelijker is dan werd gedacht. Dit werd de afgelopen week bericht door onder andere een groot Nederlands dagblad. Kan de staatssecretaris onderbouwen waarom hij juist deze accijnsverhoging nodig acht en of de recente bevindingen omtrent de schadelijkheid van fijnstof hier wellicht verandering in brengen?

Tot slot vraag ik de staatssecretaris of hij de behandeling van zijn belastingplan in deze Kamer als een formaliteit beschouwt. Ik hoop en verwacht dat het antwoord van de minister op deze vraag ontkennend zal zijn. Echter, als de staatssecretaris deze Kamer, haar leden en deze verhandelingen op waarde schat, waarom ontvingen dan de eigenaren van oldtimers keurig

een brief met een aangekondigde verhoging onder het beslag van goedkeuring door de Eerste Kamer, en kregen gashandelaren op 6 december jongsleden al de nieuwe accijnstarieven zonder de mededeling dat deze nog niet zijn goedgekeurd door de beide Kamers van de Staten-Generaal? Uiteraard is 1 januari 2014 erg nabij en doet de Belastingdienst er verstandig aan verhogingen tijdig te communiceren. Desondanks was een vermelding dat deze verhoging onder voorbehoud is totdat de Eerste Kamer die ook heeft goedgekeurd, wel op haar plaats geweest.

Mijn fractie is op hoofdlijnen tevreden met het voorliggende Belastingplan, gegeven ook onze steun aan het Herfstakkoord. Het is van groot belang voor Nederland dat er een fiscaal beleid gevoerd wordt met parlementair draagvlak in beide huizen. Met de begrotingsafspraken zijn deze herfst inhoudelijk stappen gezet in de juiste richting, maar ik benadruk hier dat er nog steeds ruimte voor verbetering is. Belastinghervorming biedt een opgelegde kans voor méér welvaart, méér werkgelegenheid en ook méér eenvoud voor burgers. Ik zal de staatssecretaris ook voortdurend blijven aansporen om ons zo spoedig mogelijk een reactie te geven op Van Dijkhuizen.

*N

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Voorzitter. Ik zal u blij maken, ik ga mijn spreektijd niet helemaal gebruiken.

Ik wil mij graag aansluiten bij de oproep van collega Reuten om voortaan wat meer tijd te nemen voor de behandeling van het Belastingplan; vanwege de zorgvuldigheid van die behandeling en met het oog op de duidelijkheid voor de burgers.

De kritiek van GroenLinks op het Belastingplan komt eigenlijk ieder jaar op hetzelfde neer: het kan socialer en het kan groener. Dit jaar is dat niet anders. De eerlijkheid gebiedt mij echter wel te vermelden dat het Belastingplan 2014 diverse maatregelen bevat die de belastingen eerlijker en socialer maken en ook maatregelen die milieubelasting belasten. Mede omdat wij ons kunnen vinden in veel van de maatregelen van het Belastingplan, hebben wij ervoor gekozen dit jaar geen schriftelijke inbreng te leveren maar onze prioriteit te leggen bij de verhuurderheffing en de fiscale maatregelen woningmarkt, waarover wij morgen nog uitgebreid met deze staatssecretaris zullen spreken.

Ook mijn bijdrage in dit plenaire debat zal ik kort houden. Ik zal niet ingaan op alle onderdelen van het wederom omvangrijke wetgevingspakket, maar mij beperken tot de eerder genoemde kernpunten: sociaal en groen. Ik begin met de sociale aspecten van het Belastingplan. In de toelichting op het Belastingplan geeft het kabinet aan dat zijn uitgangspunten zijn "een evenwichtige inkomensverdeling" en "werk moet lonen". Dat zijn mooie uitgangspunten waar niemand tegen kan zijn, maar wat betekenen ze precies? Wat is een evenwichtige inkomensverdeling? Kan het kabinet dit begrip kwantificeren? Wanneer zou er in de ogen van het kabinet sprake zijn van een onevenwichtige

inkomensverdeling? Kent ons land nu eigenlijk een evenwichtige inkomensverdeling?

Ook het uitgangspunt "werk moet lonen" is weinig SMART geformuleerd. Welk werk moet lonen en hoeveel? Gaat het bij dit punt vooral om het voorkomen van de armoedeval, of hebben we het hier ook over de beruchte marginale belastingdruk van de topinkomens? De vraag is ook welke boodschap het kabinet wil uitzenden met het uitgangspunt "werk moet lonen". De lijn tussen het behartigenswaardige "werk moet lonen" en het hardvochtige "wie niet werkt, zal ook niet eten" is maar dun. En de volgende stap, "eigen schuld dikke bult", is dan gauw gemaakt. Wat bedoelt het kabinet nu precies?

"Werk moet lonen" is een mooi uitgangspunt als er werk is. Met de huidige hoge werkeloosheid kun je mensen financieel prikkelen wat je wilt, maar dat zal hen niet aan het werk brengen als de banen er simpelweg niet zijn. Naar onze overtuiging zou het uitgangspunt "werk moet lonen" er alleen toe mogen of moeten leiden dat de koopkracht van werkenden met minimumloon toeneemt, maar mag er niet toe leiden dat degenen die ongewild zonder werk zitten financieel gestraft worden met een forse koopkrachtdaling.

In dit verband zijn wij nogal geschrokken van de koopkrachtcijfers in de nota naar aanleiding van het verslag. Daaruit blijkt dat de koopkrachtontwikkeling voor de sociale minima tot 2017 negatief blijft; voor alleenstaande ouders zelfs min 3,5%. Een dergelijke koopkrachtdaling zal betekenen dat de armoede waarin steeds meer kinderen in Nederland opgroeien, nog verder toe zal nemen. Kan de staatssecretaris aangeven of het kabinet deze koopkrachtontwikkeling en de bijbehorende toenemende armoede acceptabel vindt? Bij alleenstaande ouders lijkt overigens het effect van het adagium "werk moet lonen" het grootst. De alleenstaande ouder met minimumloon gaat er tot 2017 maar liefst 7,75% aan koopkracht op vooruit; een verschil van 10% met de niet werkende alleenstaand ouder die er, zoals gezegd, 3,5% op achteruitgaat. Door welke specifieke maatregelen wordt dit grote verschil veroorzaakt? Acht het kabinet een zo groot verschil gerechtvaardigd? Met welke maatregelen zou de koopkracht van de niet werkende minima op peil kunnen blijven? En is de staatssecretaris bereid deze optie uit te werken voor het Belastingplan 2015?

Waar in Nederland de inkomensverdeling wellicht nog evenwichtig genoemd zou kunnen worden, is dat zeker niet het geval voor de vermogensverdeling. De vermogensongelijkheid in Nederland is groot en vermogen wordt hier nauwelijks belast. Waarom heeft de regering er niet voor gekozen om naast een evenwichtige inkomensverdeling ook een evenwichtiger vermogensverdeling als uitgangspunt te nemen? En waarom kiest het kabinet er niet voor om de belasting op arbeid deels te vervangen door een belasting op vermogen?

Kijkend naar de maatregelen die deel uitmaken van het Belastingplan, staan wij positief tegenover zowel de verhoging van de algemene

heffingskorting en de arbeidskorting als de afbouw ervan voor hogere inkomens, maar de beperking van de afbouw voor de hoogste inkomens betreuren wij. Ook diverse andere maatregelen, waaronder de verlaging van het tarief voor de eerste schijf, de lastenverlichting voor bedrijven en de verlenging van de crisisheffing, waarderen wij positief. Kijkend naar de verwachte koopkrachtontwikkeling van met name de minima, kunnen we echter niet tevreden zijn met het resultaat van de getroffen maatregelen. Waar de armen armer worden, wordt de inkomensverdeling er immers niet evenwichtiger op. Het zijn misschien niet direct de maatregelen uit het Belastingplan zelf die deze koopkrachtdaling tot gevolg hebben, hoewel wij uit de grafieken van collega Reuten begrijpen dat de belastingdruk ook toeneemt voor deze groep. Nu het Belastingplan echter ook wil bijdragen aan een evenwichtige inkomensverdeling, kun je wel zeggen dat er blijkbaar onvoldoende compenserende fiscale maatregelen zijn genomen om die evenwichtige verdeling te bereiken. Wij hebben hierop graag een reactie van de staatssecretaris.

Het Belastingplan kan niet alleen socialer, het kan ook groener. Met de ChristenUnie zijn wij benieuwd naar de reflectie, zoals de heer Ester dat zo mooi noemde, van de staatssecretaris op de mogelijkheid de vergroening van de economie verder fiscaal te faciliteren.

Wij zien het wederom als een gemiste kans dat echt grote stappen, zoals een reële belasting van het energiegebruik door grootverbruikers, niet worden gezet. De fractie van GroenLinks is blij met de kleinere stappen die wel worden gezet, zoals de herintroductie van de heffing op het storten van afval, de belasting van het grootverbruik van leidingwater en de begunstiging van de lokaal opgewekte energie. Over de postcoderoos is al veel gezegd en geschreven; dat zal ik niet overdoen. Op één punt wil ik graag een bevestiging van de staatssecretaris. Ik heb begrepen dat het, als toepassing van de postcoderoos tot een onredelijke uitkomst leidt die onvoldoende recht doet aan het begrip nabijheid, mogelijk zal zijn om aan de inspecteur van de belastingen dispensatie te vragen en in overleg met de belastingen te komen tot een andere begrenzing. Kan de staatssecretaris dit bevestigen?

Ik sluit af. Hoewel het zeker socialer en groener kan, worden in dit belastingplan goede stappen gezet. Ik verwacht dan ook dat mijn fractie, na een adequate beantwoording van onze vragen, zal kunnen instemmen met het belastingplan en de overige fiscale wetgeving.

Over de belastingpolitiek in den brede praten wij graag op een later moment verder met de staatssecretaris. In januari spreken wij over het beleid inzake het fiscaal verdrag. Wij zouden het bovendien op prijs stellen als wij ook in deze Kamer nog voor de zomer met de staatssecretaris kunnen spreken over de kabinetsreactie op het rapport van de commissie-Van Dijkhuizen.

*N

Mevrouw **Sent** (PvdA): Voorzitter. Het voorliggende pakket Belastingplan 2014 staat voor een groot deel in het teken van het uitvoering geven aan diverse fiscale maatregelen uit het regeerakkoord met een voorziene inwerkingtreding op 1 januari 2014. Tevens zijn in dit pakket Belastingplan 2014 de fiscale maatregelen opgenomen die volgen uit het zogenoemde "aanvullend pakket" met een voorziene inwerkingtreding per 1 januari 2014. Mijn fractie heeft begrip voor de noodzaak van het nemen van maatregelen als in het voorliggende Belastingplan 2014 en dankt de partijen die met ons bereid waren de begrotingsafspraken 2014 te maken voor het nemen van hun verantwoordelijkheid. Volgens de komiek Will Rogers is het enige verschil tussen de dood en de belastingen dat de dood niet erger wordt telkens als het Amerikaanse congres bijeenkomt. Van harte hoop ik dat de belastingen beter worden als de Nederlandse senaat bijeenkomt. Daartoe breng ik graag een drietal bredere onderwerpen onder de aandacht van de staatssecretaris.

Graag vraagt mijn fractie allereerst aandacht voor de belastingmix in het algemeen. In het fiscale beleid kunnen de fundamenteën voor de arbeidsmarkt verder worden versterkt, in het belang van structurele versterking van de economie. Een groot deel van de belastingopbrengsten drukt op de factor arbeid. De onaanvaardbaar hoge werkloosheid van nu en de reële dreiging van structurele uitstoot van arbeid in de toekomst maken het noodzakelijk om te bezien hoe een radicale verlaging van belasting op arbeid zou kunnen worden bereikt. Hoezeer ook in dit verband netto lastenverlichting zou helpen, een structurele verandering van betekenis vereist allereerst te bezien op welke manier lastenverlichting op arbeid zou kunnen worden gefinancierd door middel van lastenverschuiving naar categorieën die, om redenen van maatschappelijk belang, zwaarder zouden moeten worden aangeslagen. Is de staatssecretaris bereid om in deze richting te bewegen?

Mogelijk vraagt hij zich af hoe dit gefinancierd kan of moet worden. Het beste zou natuurlijk zijn: in de vorm van lastenverlichting uit economische groei. Die groei is nu echter juist het probleem. Er zijn belangrijke financieringsbronnen die vanuit diverse oogpunten -- economisch, ecologisch, rechtvaardigheid en efficiëntie -- het bredere maatschappelijke belang zouden kunnen dienen en samen de grondslag voor een zeer forse arbeidsimpuls zouden kunnen leveren. Samen met andere initiatieven zou deze impuls een zodanige groei van inkomsten kunnen genereren, dat de neerwaartse spiraal van afnemende groei en toenemende schuld kan worden omgezet in duurzame groei en inkomsten. Zo ontstaat er ook ruimte voor schuldvermindering en lastenverlichting.

Op de korte termijn is er laaghangend fruit te plukken. Dat zou moeten leiden tot een vermindering van werkgeverslasten door een steiler oplopende lastenstructuur die het tarief voor het in dienst nemen van laaggekwalificeerde werknemers bij voorkeur op of net boven nul zou stellen. Dit kan

in eerste instantie gebeuren door de grondslag voor de vennootschapsbelasting te verbreden -- minder aftrekposten -- en daarmee samenhangend de franchise -- vaste korting per werknemer -- in de grondslag voor werkgeverslasten te verhogen zodat bedrijven met meer werknemers een relatief voordeel genieten ten opzichte van kapitaalintensieve bedrijven. Hoe beoordeelt de staatssecretaris deze mogelijkheid?

Met het oog op de middellange termijn bepleit de PvdA een verkenning van een zevental mogelijkheden die ieder afzonderlijk, maar zeker bij elkaar opgeteld, een aanzienlijke ruimte zouden kunnen scheppen voor een breed gespreide lastenverlichting op arbeid.

Ten eerste: maximalisering van de opbrengsten uit heffingen op milieuwaardengebruik. Ik kom daar later op terug.

Ten tweede: geleidelijke verschuiving naar en versimpeling van belasting op consumptie, hoewel dit vanuit sociaaldemocratisch denken een lastige optie is. Mocht deze weg worden opgegaan, dan zou Nederland, ter mitigering van grenseffecten die al eerder onder de aandacht zijn gebracht, er goed aan doen om breder draagvlak te zoeken bij de buurlanden en in EU-verband in termen van beleidsrichting en bandbreedtes.

Ten derde: herziening en verbreding van vermogensbelasting. Ook daarop kom ik zo dadelijk terug.

Ten vierde: financiële transacties belasten.

Ten vijfde: herziening van aftrekposten. Met het oog op de gewenste verschuiving van lastendruk op arbeid naar andere categorieën, is het zinvol belangrijke aftrekposten regelmatig tegen het licht te houden. Meer in het algemeen bepleit mijn fractie dat aftrekposten zo veel mogelijk worden omgezet in voor iedereen gelijke heffingskortingen. Ook leidt de ongelijke behandeling van eigen en vreemd vermogen -- rente aftrekbaar, winsten belast -- tot allerlei fiscale constructies en tot overmatige schuldfinanciering. Een gelijke aftrek voor zowel eigen als vreemd vermogen haalt die perverse prikkel weg.

Ten zesde: arbeidsmarkt versturende regels herzien om, bijvoorbeeld, grotere arbeidsparticipatie van vrouwen financieel aantrekkelijker te maken.

Tot slot: internationale coördinatie voor rechtvaardige belastingheffing en voorkoming van belastingontwijking versterken. Over dit laatste punt komen we binnenkort met de staatssecretaris te spreken. Ik vraag de staatssecretaris om de overige punten separaat te voorzien van een schriftelijke reactie voor 1 april 2014, dan wel deze mee te nemen in de kabinetsreactie op het rapport van de commissie inkomstenbelasting en toeslagen, de commissie-Van Dijkhuizen.

De heer **Reuten** (SP): Zeven punten, middellange termijn. Het kabinet verstaat onder middellange termijn vier jaar. Ik weet niet wat mevrouw Sent daaronder verstaat. Ik vind al die punten interessant. Het enige punt dat mij verbaast, is het tweede: meer btw. Dat is degressief, dus denivellerend. Maar wat gebeurt er als de coalitie

zegt: dit ene punt doen wij wel -- de staatssecretaris is daar voorstander van -- maar die andere punten niet?

Mevrouw **Sent** (PvdA): Voor ons zijn er twee redenen voor ons punt van de aanpak van belasting op consumptie. Ten eerste: vanwege de effecten op de lange termijn duurzaamheid. Ten tweede: vanwege de effecten op lange termijn werkgelegenheid en groei. Wij zullen die afwegen tegen de effecten op de inkomens. Er moet een internationale vergelijking worden gemaakt; zo is ons hoge tarief relatief laag vergeleken met Scandinavische landen. Ik ken een aantal landen die niet twee btw-tarieven hanteren. Daarbij blijken vooral de hogere inkomens te profiteren van het lagere belastingtarief. Al dat soort zaken zouden wij terug willen zien in de evaluatie en de overweging.

De **voorzitter**: Mevrouw De Boer, een korte vraag. Kijk naar de tijd.
**

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik merk dat mevrouw Sent een deel van de vraag van de heer Reuten beantwoordt, maar niet het politiek-strategische deel. De voorstellen zijn heel interessant en het pakket is ook heel interessant. Wat is evenwel de inschatting van mevrouw Sent wat betreft het rondbreien hiervan met de huidige coalitiepartner?

Mevrouw **Sent** (PvdA): Ik wacht het af. Wij leggen deze voorstellen voor en wachten af wat het kabinet ervan vindt. Ik hoor graag hoe een en ander in samenhang bekeken kan worden en wat de samenhangende effecten zijn op groei, werkgelegenheid, arbeid, wat zo belangrijk is voor mijn partij, en een gelijke inkomensverdeling.

In het bijzonder vraag ik graag aandacht voor de scheefgroei die de laatste jaren is ontstaan in de belastingheffing op werknemers ten opzichte van zelfstandigen. Dit grote verschil in belasting- en premiedruk -- dat bij vergelijkbare netto inkomens kan oplopen tot meer dan de helft van de totale arbeidskosten -- leidt ertoe dat steeds meer bedrijven werknemers in loondienst ontslaan en vervolgens zelfstandigen tegen bodemtarieven inhuren. Er is een negatieve spiraal in beweging: een krimpend aantal mensen in loondienst moet een steeds groter deel van de belastingen opbrengen waardoor ze nog duurder worden vergeleken met zelfstandigen. Werknemers financieren zo de uitholling van hun eigen positie en ook de uitholling van het draagvlak onder de sociale verzekeringen. Acht de staatssecretaris dit wenselijk? De PvdA staat voor een eerlijke en evenwichtige fiscale behandeling van werknemers ten opzichte van zelfstandigen. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de risico's die ondernemers lopen en met de kosten van verzekering voor ziekte en ouderdom. Anderzijds dient schijnzelfstandigheid te worden tegengegaan en moet worden voorkomen dat louter fiscaal gedreven "ondernemerschap" het draagvlak onder onze sociale zekerheid uitholt. De keuze tussen

loondienst of zelfstandigheid dient een reële keuze te zijn. Welke rol ziet de staatssecretaris daarin voor zichzelf?

Na deze algemene opmerkingen over de belastingmix vraag ik graag specifiek aandacht voor de vermogensbelasting. In Nederland is de Gini-coëfficiënt voor de verdeling van het private vermogen meer dan 0,8. Dit is gebaseerd op CBS-cijfers. De onderste 60% van de Nederlandse huishoudens bezit in totaal 1% van het vermogen en de rijkste 2% een derde van het totale vermogen. Daarmee bestaat er een opvallende discrepantie tussen een vrij lage inkomensongelijkheid en een hoge vermogensongelijkheid. De vermogensongelijkheid in Nederland ligt hoger dan gemiddeld: hoger dan in de meeste Europese landen, hoger dan in het Verenigd Koninkrijk en op een even hoog niveau als in de Verenigde Staten. Daarbij zijn er aanwijzingen dat er de laatste jaren juist een verdere stijging is. Zo is sinds 2009 het vermogensaandeel van de top 10% met 4 procentpunt toegenomen.

De heer **Reuten** (SP): Mevrouw Sent heeft groot gelijk over de vermogensongelijkheid, maar zij brengt ook de premisse dat Nederland een vrij lage inkomensongelijkheid kent. Uit de Gini-coëfficiënt die de OECD publiceert, blijkt dat 40% van de landen meer inkomensongelijkheid kent dan Nederland. De vraag is of je de inkomensongelijkheid in Nederland laag kunt noemen.

Mevrouw **Sent** (PvdA): Ik probeer in mijn inbreng aan te geven dat vooral de hoge vermogensongelijkheid ons zorgen baart en dat wij het gevoel hebben dat die toeneemt, terwijl de inkomensongelijkheid relatief gelijk is gebleven in de afgelopen jaren.

Tegelijkertijd is door een veelheid aan ingrepen de belasting op vermogen in Nederland in de afgelopen periode steeds verder verlaagd. Zoals uit de cijfers van de OECD blijkt, was de totale omvang van de verschillende belastingen op vermogen, vermogenswinst en vermogensoverdracht al niet hoog, met een niveau van 2% van het bruto binnenlands product in 2004 ongeveer op het gemiddelde van de OECD-landen. Sindsdien is de vermogensbelasting substantieel gereduceerd. Nu ligt zij op 1,5%, duidelijk onder het gemiddelde van de OECD-landen. Ter vergelijking, de vermogensbelasting ligt in de VS op ruim 3% van het bbp en in het Verenigd Koninkrijk op ruim 4%, dus ruim twee keer zo hoog als in Nederland.

De heer **Van Boxtel** (D66): Ik vind het prima dat mevrouw Sent dit inhoudelijke punt maakt, maar de vergelijking met de Verenigde Staten en Engeland past op dit moment echt niet. Dan moet je naar het hele complex kijken, ook naar de inkomstenbelasting. Die ligt daar echt vele malen lager dan in Nederland met een toptarief van 52% en tijdelijk zelfs meer. Je kunt dat niet enkelvoudig vragen, maar je moet het in het hele complex zien.

Mevrouw **Sent** (PvdA): Het gaat om het gemiddelde. Ik licht deze twee landen eruit, maar ten opzichte van het gemiddelde heeft Nederland nog steeds een lage vermogensbelasting.

Het totale vermogen van de Nederlandse particulieren bedraagt na aftrek van (hypotheek)schulden ongeveer 2.500 miljard, oftewel vier keer het bbp. Toch levert de vermogenswinstbelasting in box 3 minder dan 4 miljard op; dat is 0,16%. Daarnaast wordt de heffing van 1,2% in box 3 steeds meer als onrechtvaardig ervaren, omdat "kleine" spaarders de veronderstelde 4% rendement in de praktijk bij lange na niet halen.

De heer **Essers** (CDA): Het verbaast mij dat mevrouw Sent de heffing in box 3 een vermogenswinstbelasting noemt. Het is een vermogensbelasting die is vormgegeven in de vorm van een inkomstenbelasting. Die is destijds zo ingevoerd door staatssecretaris Vermeend, omdat men bang was voor kapitaalvlucht naar het buitenland. Als je vermogens te zwaar gaat belasten vergeleken met andere inkomensbestanddelen, dan gaat heel flexibel kapitaal naar het buitenland. Is mevrouw Sent daar niet meer bevreesd voor met een verhoging van die tarieven?

Mevrouw **Sent** (PvdA): Het is interessant dat wij juist een relatief lage vermogensbelasting hebben. Het argument dat een verhoging van het tarief zou leiden tot vermogensvlucht is niet valide, als wij onder het gemiddelde zitten met onze belasting.

De heer **Essers** (CDA): Dat geldt voor vastgoed, maar ik vrees dat dat niet opgaat voor effecten en andere heel flexibele mobiele vermogensfactoren.

Mevrouw **Sent** (PvdA): Het is natuurlijk de vraag hoe je "vermogensbelasting" definieert. Als je het tarief van 1,5% beschouwt, is dat inderdaad niet alleen belasting op onroerend goed, maar ook belasting op vermogen, successierecht, schenkingsrecht, belasting op vermogenswinst en belasting op financiële en vermogenstransacties.

De kleine spaarders halen de 4% rendement niet. Met andere woorden, het effectieve tarief is te hoog en de grondslag te smal. Een ander punt betreft de belastingtarieven op erfenissen. De steeds schevere vermogensverhoudingen rechtvaardigen deze te verzwaren, onder gelijktijdige verhoging van de vrijstellingen aan de voet.

Er is in meer algemene zin volgens de PvdA-fractie alle reden om een project herziening vermogens- en vermogenswinstbelasting te starten. Dit zou ook een, enigszins, bevredigend antwoord kunnen zijn op de schrijnende ongelijkheid die zich voor, tijdens en na de crisis heeft gemanifesteerd. Juist omdat er vanuit het belang van werkgelegenheid grenzen zijn in de mate waarin onderscheid kan worden gemaakt tussen hogere en lagere inkomens, zal een "fairer deal" moeten worden toegespitst op vermogens die in Nederland meer dan elders worden ontzien.

Voorname bevindingen roepen bij de PvdA dan ook twee vragen voor de staatssecretaris op. Ten eerste, acht hij het wenselijk dat de vermogensongelijkheid in Nederland hoger ligt dan gemiddeld? Ten tweede, acht hij het wenselijk dat de vermogensbelasting in Nederland lager ligt dan gemiddeld? Welke consequenties verbindt hij vervolgens aan zijn antwoorden op deze vragen?

De **voorzitter**: Mijnheer Reuten, dit is uw derde korte vraag.

De heer **Reuten** (SP): De visie van de PvdA op de vermogensbelasting is interessant. Mevrouw Sent stelde net twee vragen aan de staatssecretaris. Ik ben benieuwd naar het antwoord, net als zij. Ik wil ook van haar graag weten hoe de PvdA-fractie de vragen over die twee wenselijkheden beantwoordt. Vindt zij het wenselijk dat de vermogensongelijkheid is zoals die is en vindt zij een vermogensbelasting wenselijk?

Mevrouw **Sent** (PvdA): De vragen zijn uiteraard enigszins retorisch. Wij vinden het niet wenselijk dat de vermogensongelijkheid in Nederland hoger ligt dan gemiddeld. De wenselijkheid van het verhogen van de vermogensbelasting moet in een breder perspectief van de belastingmix en van internationale tarieven worden gezien, maar wij neigen richting een positief oordeel daarover.

Tot groot genoegen van mijn fractie bevatten de voorliggende wetsvoorstellen een aantal vergroeningsmaatregelen, deels voortvloeiend uit het energieakkoord en deels samenhangend met de begrotingsafspraken 2014. Graag roepen wij in herinnering dat wij ons twee jaar geleden fel hebben verzet tegen het voornemen om de kleine rijksbelastingen af te schaffen. Mijn fractie vond het in de toenmalige economische en financiële omstandigheden buitengewoon onverantwoord dat het vorige kabinet ervoor koos om voor bijna 1 miljard aan belastingopbrengsten op jaarbasis weg te geven door een aantal kleinere belastingen af te schaffen. Ook uitten wij toen zorgen over de reeks aan ontgroeningsmaatregelen die wij helaas moesten opmerken in het Belastingplan 2012.

Dat neemt niet weg dat wij niet onverdeeld enthousiast zijn over de vormgeving van een aantal van deze vergroeningsmaatregelen in het voorliggende Belastingplan 2014. Vragen van mijn fractie over de inhoudelijke en cijfermatige onderbouwing van de specifieke keuzen die gemaakt zijn betreffende de belastingen op leidingwater en de afvalstoffenbelasting werden afgedaan met een verwijzing naar de begrotingsafspraken 2014. Bij de begunstiging van lokaal duurzaam opgewekte energie werd verwezen naar het SER-energieakkoord. Bij onze vraag naar zijn oordeel over een mogelijke herinvoering van de grondwaterbelasting volstaat de staatssecretaris met een verwijzing naar het feit dat deze geen onderdeel uitmaakt van de begrotingsafspraken. Mag mijn fractie hieruit concluderen dat de

staatssecretaris hierover zelf geen onderbouwde mening heeft?

De staatssecretaris kondigt voorts expliciet nader onderzoek aan in verband met de relatief snelle invoering van deze maatregelen. Zo worden mogelijke knelpunten bij de wijzigingen van de leidingwaterbelasting, alsmede de vormgeving van de herinvoering van de afvalstoffenbelasting nog nader onderzocht. Ook zal nader onderzoek mogelijkheden tot ontwijking van de afvalstoffenbelasting in kaart brengen. En er zal in overleg met de betrokken partijen en instanties gezocht worden naar een breed gedragen alternatieve opzet. Voorts zal onderzocht worden of het nodig en mogelijk is de belastingkorting betreffende lokaal duurzaam opgewekte energie uit te breiden naar zakelijke kleinverbruikers en huurders. Afhankelijk van de uitkomst van deze onderzoeken kan er sprake zijn van bijstelling van voornoemde belastingen. Is de staatssecretaris het met de PvdA eens dat de onzekerheid samenhangend met dergelijke bijstellingen, gecombineerd met het eerdere voornemen om de kleine rijksbelastingen juist af te schaffen, hoogst onwenselijk is? Andere fracties hebben hiervoor ook al aandacht gevraagd. Stel dat hij dit onwenselijk acht, welke consequenties verbindt hij daar dan aan?

Voorts brengt mijn fractie graag een aantal aanvullende fiscale vergroeningsmogelijkheden onder de aandacht van de staatssecretaris. Daarbij zien wij twee pijlers, te weten het uitbouwen van het belastinggebied van milieuwaarden binnen Nederland, alsmede een Europese vergroeningsagenda. Mogelijkheden onder de eerste pijler zijn, bijvoorbeeld, een aanzienlijke vermindering van de scheefgroei in energiebelasting, die veel zwaarder drukt op huishoudens en andere kleinverbruikers dan op grootverbruikers. Uiteraard zijn we ons bewust van de economische en werkgelegenheidsbelangen van de industrie en de landbouw, die hierop hun concurrentiepositie hebben gebaseerd. Een nationale verhoging zou in eerste instantie kunnen bestaan uit een verhoging van het marginale tarief in combinatie met een vrijstelling, waarvan een stimulans zou kunnen uitgaan op het nemen van energiebesparingsmaatregelen met inachtneming van de concurrentiepositie. Vervolgens is een combinatieplan nodig waarin over een termijn van meerdere jaren wordt voorzien in een geleidelijke verhoging van energietarieven, in combinatie met en afhankelijk van parallelle voortgang in Europees verband. Voorts vergt het afspraken met de veel verbruikende sectoren over reductiemaatregelen om structureel onder de benchmark te presteren. Daarmee wordt een innovatieve groene agenda gestimuleerd en het concurrentieverlies gemitigeerd. Een out of the boxgedachte ligt achter de mogelijke verkenning van een systematische belasting op het gebruik van ruimte in Nederland omdat dit een stabiele belastinggrondslag zou opleveren.

De Europese agenda, als tweede pijler onder de verschuiving naar heffing op gebruik van milieuwaarden, kan in belang toenemen als

brandstofaccijnzen voor luchtvaart, zeevaart en binnenvaart en vooral een belasting op CO₂-uitstoot consequent verder worden geharmoniseerd. Een interessante optie ter verdere verkenning is de invoering van Europese "inputbelastingen". Te denken valt aan hout, veevoeders, vismeel, zeldzame metalen, uranium etc. Door deze grondstoffen te belasten kan niet-duurzame productie worden teruggedrongen zonder in aanvaring te komen met internationale verdragen over vrijhandel. Wij stellen voor dat Nederland de Europese Commissie vraagt dit idee verder te laten bestuderen, dan wel zelf hiertoe een voorzet geeft. Voorts vragen wij de staatssecretaris of hij bereid is voornoemde fiscale vergroeningsmogelijkheden te voorzien van een schriftelijke reactie voor 1 april 2014 dan wel deze mee te nemen in de kabinetsreactie op het rapport van de commissie Inkomstenbelasting en toeslagen, de commissie-Van Dijkhuizen.

Ook middels andere maatregelen poogt de staatssecretaris invloed uit te oefenen op milieu en duurzaamheid. Denk aan het stimuleren van lokaal opgewekte duurzame energie en het dagelijks gebruik van oldtimers. Tijdens de schriftelijke behandeling hebben wij het laatste punt herhaaldelijk onder de aandacht van de staatssecretaris gebracht. Wij danken hem voor de bevredigende antwoorden hierop. Nu vraag ik aandacht voor de constatering -- dit is ook opgemerkt door de Raad van State -- dat fiscale prikkels zelden het beoogde effect hebben. Tegelijkertijd draagt de gedragseconomie andere, goedkopere middelen aan om gedragsveranderingen op het gebied van milieu en duurzaamheid te kunnen bewerkstelligen. Met een combinatie van economische en psychologische inzichten kan het natuur- en milieubeleid worden verbeterd, bijvoorbeeld door in te spelen op status-quo-effecten, ongeduld, affect, sociale factoren en "nudging". Graag verneemt mijn fractie van de staatssecretaris of het kabinet bereid is om deze mogelijkheden te onderzoeken en te overwegen.

Ik sluit af met de hoop dat Will Rogers gerustgesteld zou zijn over de Nederlandse senaat, met dank aan de staatssecretaris en zijn ambtenaren voor de uitvoerige beantwoording van onze schriftelijke vragen en met interesse in hun antwoorden op de vragen die wij tijdens deze plenaire behandeling onder de aandacht hebben gebracht.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Ik schors de vergadering in afwachting van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Wijziging Boek 1 BW!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens in verband met het wijzigen van de voorwaarden voor en de bevoegdheid ter zake van wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte (33351).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Staatssecretaris **Teeven**: Voorzitter. Allereerst dank ik alle woordvoerders voor hun inbreng met betrekking tot dit wetsvoorstel. Ik ben heel blij dat wij dit wetsvoorstel over transgenders vandaag kunnen behandelen. Sommige woordvoerders hebben zorgen uitgesproken over de consequenties en de werking van dit wetsvoorstel in de praktijk, in het bijzonder ten aanzien van adolescenten. In het debat zal ik proberen om die zorgen, voor zover die bestaan, weg te nemen.

De heer Holdijk herinnerde ons eraan dat Nederland in de jaren tachtig van de vorige eeuw als een van de eerste landen een regeling voor transgenders heeft getroffen. Op basis van die regeling kan een transgender de rechter verzoeken om een wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte. Het voorstel dat wij vandaag bespreken, wijzigt die regeling op een aantal belangrijke punten. De eis van de fysieke aanpassing aan het verlangde geslacht wordt geschrapt, evenals de voorwaarde dat de transgender niet langer in staat is om een kind voort te brengen. Tot slot wordt voorzien in een procedure buiten de rechter om, waarover enkele woordvoerders opmerkingen hebben gemaakt.

Toch is dit alles minder revolutionair dan het lijkt, want ook nu is de rol van de rechter in wezen beperkt tot het vaststellen dat aan alle formele vereisten is voldaan. Niet voor niets maakte mevrouw Quik melding van een vaak schriftelijke procedure en stelde mevrouw Scholten terecht vast dat rechters heel vaak alleen een papieren zitting hebben.

De **voorzitter**: Mevrouw Quik, u krijgt het woord, maar ik vraag alle woordvoerders wel of zij vanwege het late tijdstip het aantal interrupties zo veel mogelijk willen beperken.

**

Staatssecretaris **Teeven**: Voorzitter, ik zal in het vervolg van mijn inbreng niet meer uitlokken.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik houd er niet van om zo snel te interrumperen, maar ik wil toch ernstig bezwaar maken tegen de opmerking dat de rechter niets anders doet dan een stempel zetten. De rechter is ervoor opgeleid om berichten van deskundigen op hun inhoud te toetsen. Dat doen wij ook, ook al zien wij de betrokkene misschien niet. Hij hoeft niet te verschijnen, maar wij kijken

naar dat deskundigenadvies om te beoordelen of het er betrouwbaar uitziet en goed onderbouwd is.

Staatssecretaris **Teeven**: Daarom zei ik -- dat roep ik bij de senator nog even in herinnering -- dat de rol van de rechter ook nu in wezen beperkt is tot het vaststellen dat aan alle formele vereisten is voldaan. Volgens mij staan wij dus niet zo heel ver van elkaar af. De senator zoekt een beetje de verschillen, maar die zijn niet heel groot.

Centraal staat de duurzame overtuiging van de transgender en de desbetreffende verklaring van de deskundige. Vaak zal de transgender in een of meer gesprekken zijn wens aangeven om duurzaam tot het andere geslacht te behoren. Hij zal vervolgens door de deskundige worden geïnformeerd over de sociale en maatschappelijke gevolgen van de wijziging van de geslachtsaanduiding. Als de transgender ook na die voorlichting bij zijn of haar wens blijft en als de deskundige geen gegronde reden heeft om aan de gegrondheid van de bedoelde overtuiging te twijfelen, geeft de deskundige de verklaring af. Bij zijn oordeel gebruikt de deskundige een protocol, waarover ik later nog een aantal opmerkingen zal maken. Naar mijn oordeel is deze procedure helder en zorgvuldig.

Voor transgenders is dit wetsvoorstel heel erg belangrijk. Ook de woordvoerders in deze Kamer hebben vandaag vrijwel allemaal benadrukt dat de wet geen lichamelijke aanpassing meer zou moeten eisen; dat is simpelweg niet meer van deze tijd. Daar wil ik mij ook ten volle, voor 100%, voor inzetten.

Er staat deze week een bijzonder artikel in Vrij Nederland. Ik bedoel niet het artikel over de voorkeuren van rechters; dat artikel heb ik uiteraard ook gelezen, maar ik bedoel een ander artikel in Vrij Nederland van deze week, namelijk het artikel over Maximiliaan Februari, een transman die vertelt hoe het hem als transgender is vergaan. Dat is een zeer indrukwekkend artikel. Ik sprak daar voorafgaand aan deze behandeling nog even over met senator Duthler. Ook op mij heeft dat artikel veel indruk gemaakt.

Ik heb een paar opmerkingen over de huidige praktijk met betrekking tot adolescenten. Alle woordvoerders hebben vandaag vragen gesteld over de gekozen leeftijdsgrens van 16 jaar. Ik zal die afzonderlijke vragen beantwoorden, maar ik wil vooraf laten weten hoe de praktijk nu werkt, want het is belangrijk en goed om daarmee de verschillende door de woordvoerders voorgestelde alternatieven te kunnen beoordelen en wegen. Om de vragen goed te kunnen beantwoorden, heb ik nogmaals bij het VUmc nagevraagd -- ook vanavond nog -- hoe de werkwijze bij adolescenten er op dit moment uitziet. Waarom heb ik dat vanavond nog gedaan? Omdat er toch nog enkele opmerkingen zijn gemaakt die dat nodig maakten. Ik merk wel op dat er een klein feestje werd gevierd omdat vandaag de nieuwe genderpoli is geopend. Ook vanuit hier mijn felicitaties daarvoor. Wellicht zijn de mensen die daarbij betrokken zijn, later op de avond telefonisch minder goed bereikbaar; dat zou zomaar kunnen.

Op dit moment zijn het in vrijwel alle gevallen de ouders die hun kinderen aanmelden bij de polikliniek. Ouders hebben van dichtbij het proces meegemaakt en ondersteunen hun kinderen daarbij. Dat is de meest gebruikelijke gang van zaken. Vanzelfsprekend betreffen die betrokkenheid en ondersteuning ook de periode daarna. Er zijn ook gevallen bekend -- maar die zijn uitzonderlijk -- waarin adolescenten zich alleen melden. Dan gaat het meestal om kinderen met een kinderbeschermingsverleden. De ouders zijn dan uit beeld, om welke reden dan ook, maar ook die kinderen hebben in de praktijk bijna altijd een volwassen vertrouwenspersoon aan hun zijde. In nagenoeg geen enkel geval is sprake van een soloactie.

Alle woordvoerders, mevrouw Scholten het nadrukkelijkst, hebben gevraagd of de evaluatie niet sneller kan plaatsvinden. Ik heb eerst over een langere periode gesproken. Dat is in de Tweede Kamer ook onderwerp van bespreking geweest. De eerste evaluatie zou na vijf jaar plaatsvinden. De vraag is gesteld of de evaluatie na drie jaar kan plaatsvinden. Ik wil graag toezeggen dat er na drie jaar een evaluatie plaatsvindt. Daarbij zal ook zonder meer aandacht worden besteed aan de ervaringen van minderjarigen en hun ouders in relatie tot de leeftijdsgrens. Sommige sprekers hebben immers aarzelingen over de grens van 16 jaar en zouden liever een grens van 18 jaar zien -- daar heeft mevrouw Duthler over gesproken -- terwijl anderen juist verwezen naar de ook in de Tweede Kamer gevoerde discussie over een lagere grens en de betrokkenheid van ouders. Naar mijn mening moet dat in de evaluatie aan de orde komen, maar ook de vraag of er voldoende deskundigen zijn aangewezen -- zodat er dus geen wachtlijsten ontstaan -- zou in de evaluatie aan de orde moeten komen. Er is op dit moment geen enkele reden om dat te veronderstellen, want wij denken dat er in Groningen, Leiden en Amsterdam voldoende capaciteit is. Tegen mevrouw Quik zeg ik dat het TNN vanzelfsprekend zal worden betrokken bij die evaluatie.

Ik kom nu, ook kijkend naar de klok, bij de beantwoording van de individuele vragen. Mevrouw Lokin en mevrouw Quik hebben gevraagd waarom er is gekozen voor de procedure bij de ambtenaar van de burgerlijke stand. Verscheidene sprekers hebben daarover gesproken, maar mevrouw Lokin en mevrouw Quik hebben dat het meest expliciet gedaan. Zij hebben gevraagd waarom ik ervoor heb gekozen om de procedure bij de rechter af te schaffen. Zij hebben er ook op gewezen -- mevrouw Quik deed dat heel pregnant -- dat die wijziging tot stand is gekomen na de consultatieronde. Dat is juist, want je zou kunnen zeggen dat die wijziging eigenlijk juist het gevolg is geweest van reacties in de consultatieronde. Die reacties hebben bij mij in ieder geval het inzicht verdiept dat het bij betrokkenen primair om een niet-lichamelijk verschijnsel gaat. Het belangrijkste criterium is in dat verband dan ook de zelfdiagnose van de betrokkene. Er is wel een belangrijke plaats ingeruimd voor de schriftelijke verklaring van de deskundige. Als de deskundige heeft kunnen

vaststellen dat het gaat om een overtuiging van iemand die goed is voorgelicht over wat het betekent om in een andere gender te leven, als die overtuiging ook duurzaam is en als de deskundige ook geen andere reden heeft om aan de gegrondheid van die overtuiging te twifelen, zou de rechterlijke inbreng geen inhoudelijke elementen meer hebben. Het is immers de overtuiging die dan nogmaals moet worden getoetst. De criteria daarvoor zijn geen andere dan de criteria die de deskundige al hanteert.

Het is overigens niet zo dat uitsluitend op basis van de beslissing van de rechter wijzigingen in de burgerlijke stand tot stand kunnen komen. Mevrouw Quik sprak daarover. Ik denk bijvoorbeeld aan artikel 24a van Boek 1 volgens hetwelk kennelijke misslagen in akten kunnen worden verbeterd door ambtenaren van de burgerlijke stand met toestemming, niet van de rechter, maar van de officier van Justitie. Ik heb dat zelf een keer mogen meemaken. Ook kennelijke schrijf- of spelfouten kunnen ambtshalve door de ambtenaar van de burgerlijke stand worden verbeterd. Het is dus niet in alle gevallen alleen maar aan de rechter.

Mevrouw Lokin heeft gevraagd wat er gebeurt als de ambtenaar van de burgerlijke stand de verzochte voornaam weigert in te schrijven. Hij is daartoe alleen bevoegd als de naam ongepast is of overeenstemt met een bestaande geslachtsnaam tenzij die geslachtsnaam tevens een gebruikelijke voornaam is. Ik verwijs daarvoor naar artikel 4 van Boek 1. Ambtshalve een voornaam geven door een ambtenaar van de burgerlijke stand als ook andere door de transgender voorgestelde namen ongepast blijken, is hier niet aan de orde. De transgender heeft immers, anders dan een pasgeborene, al een voornaam. Ook in de schriftelijke voorbereiding is gewisseld dat bij een besluit tot weigering ook hier een beroep op de rechtbank open op grond van artikel 27 van Boek 1. Dit betreft dus geen beroep bij de bestuursrechter, maar een beroep op de civiele rechter.

Mevrouw Lokin heeft gevraagd waarom er niet voor is gekozen om een bepaalde periode in acht te nemen gedurende welke in het gewenste geslacht is geleefd. Die factor is niet in de wet genoemd, maar dat wil niet zeggen dat die geen relevante factor meer zou zijn. Misschien is het zelfs wel een van de belangrijkste factoren. Om die zekerheid te kunnen inbouwen, zal ik bevorderen dat in het protocol wordt opgenomen dat geleefd hebben in het andere geslacht ook een zeer belangrijke factor is bij de vaststelling of de overtuiging duurzaam is. Dit wordt dus opgenomen in het protocol dat de deskundigen zullen gaan hanteren.

Mevrouw Lokin heeft ook nog gevraagd of het mogelijk is dat betrokkene voor de reallife test reeds als zodanig wordt ingeschreven in de GBA. Nee, want de GBA volgt de burgerlijke stand, die is leidend. De GBA volgt de vermelding van het geslacht op de geboorteakte en dus moet eerst de geboorteakte zijn gewijzigd.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Momenteel staat in de wet dat men gedurende een bepaalde periode -- die periode is niet nader omschreven -- de reallife test moet doen. Die wordt er nu uitgehaald. Waarom blijft die niet gewoon in de wet staan?

Staatssecretaris **Teeven**: Ik ben van mening dat dit niet in de wet moet staan, want ik kan mij voorstellen dat er nog andere factoren zijn. Daarom verwoord ik het zo als ik heb gedaan en wil ik het ook op die manier in het protocol opnemen. Er kunnen ook andere factoren zijn die leiden tot een duurzame overtuiging, anders dan de factor dat iemand gedurende een bepaalde periode geleefd heeft in het andere geslacht.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Betekent dit dan dat ook een wijziging van de vermelding van het geslacht zou kunnen plaatsvinden zonder dat iemand een reallife test heeft ondergaan?

Staatssecretaris **Teeven**: Ik kan mij voorstellen dat er ook andere factoren zijn dan het feit dat iemand gedurende een bepaalde periode in het andere geslacht heeft geleefd, op grond waarvan de deskundigen de overtuiging hebben dat het duurzaam zal zijn. Dit is een van de zaken die ik in het protocol wil opnemen. Daarom is dit protocol ook belangrijk, want het geeft tegelijkertijd aan hoe de deskundigen tot hun meningsvorming komen.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Kan de staatssecretaris dan aangeven welke die andere factoren zouden kunnen zijn?

Staatssecretaris **Teeven**: Het zou kunnen zijn dat mensen in schrifturen al verschillende keren hebben aangegeven dit echt graag te willen, wellicht ook in het openbaar gepubliceerd, daarom verwees ik bijvoorbeeld naar iemand die daarover heeft geschreven in de column. Dit zou een reden kunnen zijn om te zeggen dat zo'n reallife test niet noodzakelijk is gedurende een periode van bijvoorbeeld twee jaar, zoals nu vaak wordt gehanteerd.

Mevrouw Lokin heeft geopperd dat het voor de ambtenaar van de burgerlijke stand soms lastig zou zijn om te bepalen dat hij te maken heeft met een man of vrouw die van geslacht is veranderd. Er wordt steeds uitgegaan van het nieuwe, uit de GBA kenbare geslacht. Dat is alleen maar anders in de situatie dat een transman een kind baart. Daarvoor geldt de transman juridisch als de moeder. Zou nu de transman dit kind willen aangeven als de vader -- die situatie kan men zich voorstellen -- dan wordt aanstonds duidelijk dat hij dat niet is, want hij moet ook opgeven wie de moeder is. Met de aanduiding "onbekend" komt de transman niet weg, want dan zal een onderzoek volgen en daaruit zal snel blijken dat hij de moeder is die aangifte komt doen. Die situatie is ook niet voorstelbaar.

Mevrouw Lokin heeft gezegd dat ik een beetje de weg kwijt was op pagina 13 van de memorie van antwoord. Daar is inderdaad een vergissing gemaakt. Daar staat: " ... een vrouw geworden man toch een kind baart ...". Daar moet

natuurlijk staan: "... de man geworden vrouw ...", want alleen een transman kan een kind baren en alleen een transvrouw kan verwekker zijn van een kind. Dat is juist. Ik was niet zozeer de weg kwijt, maar de manier waarop dit op pagina 13 van de memorie van antwoord is verwoord, is inderdaad een vergissing.

Mevrouw Lokin heeft gevraagd naar het van rechtswege vervallen van de geslachtswijziging als een niet fysiek aangepast persoon toch een kind verwekt of baart. Een dergelijke consequentie trekken zou betekenen dat je moet aannemen dat die overtuiging niet meer aanwezig is. Daarvoor bestaat geen wetenschappelijk bewijs. In het wetsvoorstel wordt slechts een situatie geregeld die zich kan voordoen als de eis van fysieke aanpassing niet meer geldt, dus als dit nieuwe wetsvoorstel geldt. Daarbij sluiten wij aan bij de overige mogelijkheden die Boek 1 biedt, waaronder bijvoorbeeld het geval dat het kind ter wereld komt in een relatie tussen twee vrouwen. Die situatie hebben wij enkele weken geleden besproken toen wij spraken over het lesbisch ouderschap.

Mevrouw Lokin heeft gevraagd of zij het goed heeft begrepen dat de transman wel als moeder wordt geregistreerd, maar verder als man geregistreerd blijft -- dat klopt, dat kan ik bevestigen -- en dat de transvrouw nooit als vader kan worden ingeschreven maar slechts als vrouw het kind kan erkennen. In alle gevallen dient de transvrouw en tevens de verwekker, het kind te erkennen. Dit geldt voor een binnen het huwelijk geboren kind, een lesbisch huwelijk met een bekende donor, maar ook als zij samenwonen. In alle situaties moet het kind dus worden erkend. Als een transvrouw die de verwekker is van een kind, als vader stond ingeschreven, was hij van rechtswege ouder geworden. Nu hij als vrouw staat ingeschreven, moet hij erkennen. Hij zal dan op die manier in de geboortakte als ouder worden vermeld.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Even voor de duidelijkheid. De staatssecretaris zegt dat de transvrouw in alle gevallen zal moeten erkennen. Als zij gehuwd is met een andere vrouw die gedurende dat huwelijk of het geregistreerd partnerschap een kind krijgt, is zij dan toch van rechtswege ouder ingevolge de pas aangenomen wet met betrekking tot het lesbisch ouderschap?

Staatssecretaris **Teeven**: Jazeker, maar dan is zij niet de verwekker van het kind waar ik nu over spreek. Het kan niet zo zijn dat de transvrouw verwekker is van een kind in een relatie, een huwelijk of een samenwoningsrelatie, waarbij zij als verwekker wordt geregistreerd. Zij moet dan eerst erkennen en dan komt zij als ouder op de geboortakte te staan.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Zij kan niet als verwekker erkennen, maar zij kan wel feitelijk de verwekker zijn en van rechtswege moeder worden.

Staatssecretaris **Teeven**: Zij is biologisch de vader, maar moet het kind erkennen om de tweede moeder te worden.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Volgens mij niet als het kind tijdens het huwelijk wordt geboren. Zij kan als biologische man het kind verwekken, maar als zij getrouwd is met de biologische moeder wordt zij van rechtswege moeder zonder erkenning.

Staatssecretaris **Teeven**: Nee, dat is niet zo.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Jawel. Mijn punt is eerlijk gezegd dat de transvrouw niet als vader kan worden ingeschreven. Dat vind ik een groot probleem. Ik ben het echter eens met mevrouw De Boer. Als de transvrouw gehuwd is met de biologische moeder, wordt die transvrouw van rechtswege volgens dit voorstel meemoeder. Mijn punt is nu juist dat ik het onterecht vind en ook een ongelijke, ongerechtvaardigde behandeling, dus discriminatie, dat de transvrouw-verwekker niet als vader kan worden ingeschreven.

Staatssecretaris **Teeven**: Dat kan natuurlijk niet. Dat kan alleen in de situatie waarin iemand in zijn eigen geboorteakte niet inmiddels als vrouw wordt aangemerkt. Als je ervoor hebt gekozen om als vrouw verder te gaan en je dus een transvrouw bent, kun je niet als vader worden ingeschreven in die akte. Dat kan echt niet, dat zou echt inconsequent zijn.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Nee, ik vind het juist heel onnatuurlijk dat dit niet kan. U staat het namelijk wel toe bij de transman. De moeder die het kind baart, laat u wel inschrijven als moeder van het kind, hoewel zij is ingeschreven als man. U doet datzelfde niet voor de verwekker.

Staatssecretaris **Teeven**: Dat is geen ongelijkheid, want een kind heeft altijd een moeder uit wie het is geboren. Dat is altijd zo. We hebben met elkaar uitgewisseld dat er altijd een moeder is waaruit een kind is geboren. Die komt in de geboorteakte te staan, ook als het een transman betreft die het kind heeft gebaard. Die situatie verandert dus niet. Bij de transvrouw is dit anders: dat is de verwekker en in die situatie moet die persoon door erkenning ouder worden.

De **voorzitter**: Mevrouw Lokin wil nog één laatste opmerking maken.

**

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ja, een heel korte. Een kind heeft niet alleen een biologische moeder maar ook altijd een biologische vader, ook al is deze niet altijd bekend. Sommige biologische moeders zijn ook niet bekend.

Staatssecretaris **Teeven**: Ik denk dat er nu wat misverstand bestaat in de Kamer. Als de transvrouw binnen het huwelijk de verwekker is van het kind, is zij een bekende donor en kan zij nooit van rechtswege ouder worden. Een aantal weken

geleden hebben we bij het wetsvoorstel al uitgewisseld dat men alleen bij een onbekende donor van rechtswege ouder kan worden. Als er sprake is van een bekende donor, kan men niet van rechtswege ouder worden, maar moet men door erkenning ouder worden. Dat betekent dat ook een transvrouw die zelf de verwekker van het kind is alleen door erkenning daadwerkelijk de ouder kan worden. Het is inderdaad ingewikkeld, maar zo is het wel.

Mevrouw Lokin vroeg of dit geen ongewenst en ongeoorloofd onderscheid is. Het gaat om verschillende situaties. Ik zie dan ook geen ongewenst en ongeoorloofd onderscheid. Je maakt alleen ongewenst en ongeoorloofd onderscheid als je gelijke situaties ongelijk wilt behandelen. Als je ongelijke situaties ongelijk behandelt, is dat niet ongewenst en ongeoorloofd.

Mevrouw Lokin vroeg verder of de deskundigen niet alleen bij AMvB maar ook krachtens AMvB kunnen worden aangewezen. De deskundigen worden bij AMvB aangewezen. Ik wil toezeggen dat ik dit niet bij ministeriële regeling zal doen. Dat is ook niet noodzakelijk. De enige reden waarom dit was opgenomen was omdat ik toentertijd, toen we dit opschreven bij de totstandkoming en de uitwisseling van de stukken, niet uitsloot dat we snel zouden moeten handelen in verband met wachtlijsten. Ik heb daar net al een opmerking over gemaakt. Die wachtlijsten worden op dit moment helemaal niet voorzien. Ik denk dus dat we al die deskundigen gewoon bij AMvB kunnen aanwijzen.

Mevrouw Quik vroeg of het Genderteam in Gent ook kan worden aangewezen als deskundige. Ik denk dat dit op dit moment niet nodig is, want ik denk dat de artsen en psychologen die zijn verbonden aan de genderteams van het VUmc en die uit Groningen en Leiden die taak aankunnen. Als er een reële noodzaak bestaat, kan die lijst uiteraard worden aangevuld. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn als er gedurende een lange tijd een niet-aanvaardbare wachtlijst ontstaat. Daarbij zal natuurlijk wel goed in het oog moeten worden gehouden dat er blijvend wordt gewerkt met het protocol waaraan ook deze Kamer hecht.

Mevrouw Quik vroeg verder of ik wil overwegen om, in afwachting van de resultaten van het onderzoek naar het vraagstuk van mensen die zich noch man, noch vrouw voelen, de afschaffing van de geslachtsvermelding in de identiteitspapieren in te voeren. Het lijkt me echt beter om die uitkomsten van het onderzoek van de Universiteit Utrecht af te wachten. Ik denk dat die uitkomsten in de zomer van volgend jaar, dus in 2014, bekend zijn. Dan zal kunnen blijken dat de nationale en vooral ook internationale redenen voor "M" of "V" in het paspoort werkelijk klemmend zijn. Ik herken het probleem met betrekking tot het onbekende geslacht. Er zijn landen die dat hebben geregeld. Wij hebben nu dat onderzoek laten doen. Ik heb dat toen aan de Tweede Kamer toegezegd. Ik denk dat we in de zomer van 2014 daarover duidelijkheid hebben. Ik zal dan ook maatregelen overwegen.

Mevrouw Quik vroeg voorts of het mij bekend is dat artsen baby's van wie bij de geboorte niet duidelijk is tot welk geslacht zij behoren, standaard opereren om van hen toch maar een eenduidig jongetje of meisje te maken. Ik kan daarover zeggen dat opereren in ieder geval niet nodig is. De wet bevat in artikel 19d van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek een regeling voor de gevallen waarin het geslacht van de pasgeborene twijfelachtig is. Als dat het geval is, wordt een geboorteakte opgemaakt waarin wordt vermeld dat men het geslacht van het kind niet heeft kunnen vaststellen. Als dat na drie maanden nog steeds niet het geval is, vermeldt de definitieve geboorteakte dat men het geslacht niet heeft kunnen vaststellen. Artsen zullen dus niet zomaar opereren; zij zijn immers ook aan professionele standaarden gebonden. Bijvoorbeeld via dna-onderzoek zal duidelijk moeten worden dat het kind tot het ene dan wel het andere geslacht moet worden gerekend. Wellicht kan het onderzoek van de Universiteit Utrecht, dat zich ook daarop richt, straks aanvullende informatie bieden, zodat we dit op een andere wijze kunnen regelen.

Mevrouw Quik vroeg ook nog uit welke andere omstandigheden dan de reallife test de overtuiging tot het andere geslacht te behoren, kan worden afgeleid. Mevrouw Lokin stelde dit ook aan de orde. Dit is niet het enige. Ik noemde al het voorbeeld van iemand die dit schriftelijk gedurende een bepaalde periode kenbaar heeft gemaakt. Ik zou bijvoorbeeld kunnen denken aan een persoon die aan medische behandelingen was begonnen, maar daarmee is gestopt in verband met de nieuwe wet. Die persoon heeft dan wellicht nog geen reallife test meegemaakt. Het kan echter ook zijn dat de transgender het nog niet heeft aangedurfd om voor zijn omgeving in de kleding van de andere gender te verschijnen. In zo'n geval zal het ook op andere omstandigheden aankomen, zoals met name de verklaring van de transgender en wellicht ook wat gezinsleden van de transgender hierover zeggen. Ook dat zijn omstandigheden die zouden kunnen meewegen.

Ik heb al geduid en ben al ingegaan op hoe het zit als een kind is geboren in het huwelijk van de moeder en een transvrouw. Mevrouw De Boer vroeg wanneer het wetsvoorstel in werking gaat treden. Als deze Kamer het wetsvoorstel aanvaardt, zal het op 1 juli 2014 in werking kunnen treden. Dat halfjaar hebben we nog nodig voor een aantal zaken: de totstandkoming van de Algemene Maatregel van Bestuur met betrekking tot de aanwijzing van deskundigen; het verder overleg naar aanleiding van wat vandaag is opgemerkt, onder meer over de vaststelling van het protocol; de training van deskundigen door het VUmc; de bekendmaking en de voorbereiding van de ambtenaren van de burgerlijke stand. In het licht van de opmerkingen uit de Kamer in eerste termijn wil ik zelf nog opmerken dat ik, als ik gedurende het eerste halfjaar van 2014 op enig moment gevorderd ben met de totstandkoming van het protocol, dit ter kennis zal geven van beide Kamers der Staten-Generaal, zodat u weet hoe het zich ontwikkelt en ervan op de hoogte bent. Dat geldt

uiteeraard ook voor de AMvB die zal worden opgesteld.

De heer Reynaers vroeg mij naar het onderscheid tussen gender en genderidentiteit. Zoals hij opmerkte, kan er inderdaad een incongruentie zijn tussen de werkelijkheid van de gender en de werkelijkheid van de genderidentiteit. In een aantal gevallen is zelfs op dna-niveau niet vast te stellen of iemand man of vrouw is; ook dat kan dus nog voorkomen. Er zijn dna-profielen waarvan ook artsen niet objectief kunnen vaststellen of de desbetreffende persoon man of vrouw is. De werkelijkheid is dus heel divers. Met dit wetsvoorstel kan ook het door de PVV gesignaleerde onderscheid weer worden weggenomen. Niet als er niets aan de hand is, want er is juist wel wat aan de hand. De gegevens in de geboorteakte werken nu eenmaal in allerlei documenten door en al die documenten zijn niet in overeenstemming met de identiteit van de betrokkene. Daarom dit voorstel waarmee een transgender zijn of haar geslacht kan doen wijzigen zodat gender en genderidentiteit ook daadwerkelijk gaan samenvallen.

De heer Reynaers heeft verder gevraagd of hetgeen de transgender verklaart doorslaggevend is. Nee, de deskundige moet zelf tot het oordeel komen dat het bij de transgender om een duurzame overtuiging gaat. Daarom is dit ook niet zomaar een zaak van willekeurig welke deskundige. Die moet ook daadwerkelijk worden getraind; dat is ook wat we het komende halfjaar gaan doen. De deskundige kan dus ook weigeren de verklaring af te geven als hij niet overtuigd is van een duurzame overtuiging. Voor die situatie zal in het protocol dan ook voorzien worden in de mogelijkheid van een second opinion.

Dan kom ik op de opmerkingen en vragen van mevrouw Duthler van de VVD-fractie. Zij vroeg waarom niet is aangesloten bij de leeftijd van de meerderjarige en welke andere overwegingen het kabinet meegewogen heeft. Er is aangesloten bij de leeftijd zoals die geldt onder de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst. Minderjarigen van 16 jaar en ouder mogen zelf bepalen of zij een geneeskundige behandelingsovereenkomst aangaan of niet. Voorts is meegewogen dat het juist minderjarigen zijn die in veel gevallen en in de dagelijkse situaties worden geconfronteerd met de genderidentiteit die ze juist afwijzen. Ze hebben baantjes waarvoor ze een paspoort moeten tonen. Ze verkrijgen diploma's die ze dan bij sollicitaties moeten laten zien. In al die situaties worden ze in feite ook belemmerd om zich overeenkomstig de beleefde genderidentiteit te presenteren. Al die argumenten tezamen, dus niet alleen de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst maar ook de andere zaken die ik noem, hebben ertoe geleid dat er niet is aangesloten bij de meerderjarigheidsgrens maar dat er ook niet is doorgeschoten -- die argumenten heb ik ook in de schriftelijke stukken al gewisseld met uw Kamer -- naar de leeftijd van 12 jaar, zoals sommigen in uw Kamer bepleiten.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik zou de staatssecretaris graag willen vragen of hij nog kennis heeft genomen van de werkwijze van het VUmc dat een onderscheid maakt tussen de categorieën kinderen, adolescenten en volwassenen, waarbij het bij de werkwijze ten aanzien van adolescenten van 12 tot en met 18 jaar altijd de ouder betreft. De Wgbo is van toepassing als er sprake is van medische behandelingen. We zijn eigenlijk met z'n allen blij dat die niet meer nodig zijn en dat het hierbij juist niet gaat om een medische behandeling. Bovendien gaat de werkwijze van de deskundigen zelf ook tot 18 jaar. Heeft de staatssecretaris daar nog aandacht aan besteed?

Staatssecretaris **Teeven**: Jazeker. Daarom heb ik ook gezegd dat de deskundigen in alle situaties zullen proberen de ouders erbij te betrekken. In veel situaties lukt dat ook in de praktijk. Veel kinderen komen ook met hun ouders om tot uitdrukking te brengen dat de wens duurzaam is. Ouders doen daar ook vaak mededelingen over. Er zijn echter ook situaties denkbaar waarin kinderen zonder ouders komen, bijvoorbeeld omdat er een kinderschermingsmaatregel is getroffen waarbij anderen verantwoordelijk zijn voor de kinderen, anderen die dan ook meekomen met die kinderen. Ik wijs er verder op dat de helft van de kinderen voor zijn of haar 10de niet weet dat hij of zij in het verkeerde lichaam is geboren. In het geval de duurzame overtuiging ontbreekt, mag en zal de deskundigenverklaring niet worden afgegeven. In die gevallen zal één gesprek niet voldoende zijn. Dat blijkt ook uit de praktijk, bijvoorbeeld bij het LUMC waar dat ook gebeurt. Een gesprek om de duurzame overtuiging vast te stellen, is alleen mogelijk als het LUMC de adolescent bijvoorbeeld al kent en die al in behandeling is of gaat. In de overige gevallen zal die duurzame overtuiging nooit kunnen worden vastgesteld in één gesprek.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Als het niet bij één gesprek kan blijven, waaraan moet ik dan denken? Een tweede gesprek, een aanvullende test of wordt het dan uitgewerkt in het protocol?

Staatssecretaris **Teeven**: Dan zijn er in de praktijk al meer gesprekken. Ook in het geval dat minderjarige kinderen zonder hun ouders komen, zullen we nadrukkelijk in het protocol uitwerken wat dan de werkwijze zal moeten zijn.

Mevrouw **Duthler** (VVD): U hebt daar nog geen concrete ideeën over?

Staatssecretaris **Teeven**: Ja. U hebt nog meer vragen op dit punt gesteld. Ik zal u daarover dus informeren.

Het is voor mij natuurlijk wel een beetje lastig om op de stoel van de deskundige te gaan zitten. Het oordeel is echt aan artsen en psychologen. Daar is niet voor niets voor gekozen. Artsen en psychologen hebben de kennis van de sociale, de medische en de maatschappelijke kanten van de problemen van transgenders. Er kan sprake zijn van een psychiatrische stoornis waaruit

die wens voortkomt, bijvoorbeeld autisme. Als die situatie zich voordoet, is het belangrijk te wegen waar dat dan vandaan komt en hoe die stoornis zich verhoudt tot de wens van de betrokkene. De duurzame overtuiging kan ook blijken uit de sociale rol die een transgender of een minderjarige transgender in het werkelijke leven heeft aangenomen. Als een betrokkene bijvoorbeeld op dat gebied nog geen enkele stap heeft gezet, zal minimaal de vraag volgen wanneer hij of zij dat wel van plan is te gaan doen. Als het verhaal dan zeer ambigu is, kan getwijfeld worden aan de duurzame overtuiging.

Enkele leden hebben gesproken over de spijtoptanten. Het is niet uit te sluiten dat er spijtoptanten zullen zijn, ook bij minderjarigen, maar ik weet niet of die groep groter zal zijn onder de adolescenten. Het is voor adolescenten een grote stap om hun geslacht te laten wijzigen. Dat betekent namelijk nogal wat. Misschien is bij die groep juist de overtuiging wel groter dan onder volwassenen. Het is gewoon lastig te voorspellen hoe dat precies zal gaan. Ook met een protocol blijft het lastig te voorspellen. In de evaluatie waarvan hier terecht is gevraagd om die na drie jaar te doen, zullen we dat aspect nadrukkelijk meewegen.

Verder is gevraagd waar het protocol over gaat. Het is de beroepsgroep die natuurlijk het protocol vaststelt. Het zal uiteraard gaan over de kwaliteiten die de deskundige moet bezitten en de training die hij of zij daartoe nodig heeft. Het zal dan gaan om een BIG-geregistreerd arts of psycholoog. Daarnaast zal de deskundige een gedegen werkervaring moeten hebben van enkele jaren in de transgenderzorg. Om de wens tot wijziging van het geslacht in de geboortakte goed te kunnen inschatten, is voorwaarde dat die deskundige ook ruime ervaring en kennis heeft van de genderdysforie. Zonder deze ervaring is het niet mogelijk om goede voorlichting te geven over de volle reikwijdte en de consequenties van de geslachtswijziging. Die ervaring mag ook niet gedateerd zijn. Het moet dus iemand zijn die ook daadwerkelijk werkzaam is in een poli. Die ervaring moet bovendien niet in het verleden zijn opgedaan. De kennis moet ook zijn bijgehouden. Dat moet ook nadrukkelijk wel blijken. Ten slotte moet uit dat protocol ook blijken dat die wens niet voortkomt uit een psychiatrische stoornis of dat er anderszins irreële verwachtingen aan ten grondslag liggen. Dat betekent ook dat een deskundige in staat moet zijn om psychiatrische beelden te herkennen en wilsbekwaamheid te beoordelen. Dat is heel erg belangrijk. Voor personen van 16 en 17 jaar naar wie mevrouw Duthler speciaal heeft gevraagd, zal dat het deskundigenteam van het LUMC zijn, omdat alleen het LUMC de specifieke kennis voor kinderen en adolescenten bezit.

Gevraagd is of ik bereid ben om extra waarborgen in te bouwen. Het is van groot belang dat die deskundigenverklaring na een zorgvuldig proces tot stand komt. De vele vragen die op dat punt zijn gesteld door de Kamer illustreren dat ook heel duidelijk. De verklaring is aangeduid als informed consent, maar dat wil zeker niet zeggen

dat een deskundige zomaar de verklaring afgeeft als iemand daarom verzoekt. Met die term zou ik ook willen benadrukken dat het niet gaat om de vaststelling van een medische diagnose. Wat gebeurt er nou wel? Een verklaring mag door de deskundige niet worden afgegeven indien naar zijn mening de duurzame overtuiging van betrokkene ontbreekt. Voor de adolescenten zijn er extra waarborgen. De ouders worden altijd betrokken tenzij duidelijk blijkt dat de ouders niet willen. Een gesprek is niet voldoende tenzij het LUMC de adolescent al kent omdat die persoon al in behandeling is of in behandeling gaat. Een verklaring voor adolescenten kan alleen worden afgegeven na multidisciplinair overleg. Dat betekent standaard een second opinion. Zo'n overleg is ook gebruikelijk voor artsen en psychologen bij dergelijke ingewikkelde of complexe vragen.

Is het beschikbaar zijn van het protocol een voorwaarde voor inwerkingtreding van de wet? Ja, want zonder protocol kunnen de deskundigen hun werk niet doen en zal het wetsvoorstel ook niet in werking treden. Vandaar ook het halfjaar dat wij daarvoor nodig hebben.

Mevrouw Duthler heeft mij nog gevraagd of ik heb gedacht aan identiteitsfraude en of deskundigen kunnen worden gemanipuleerd. Daarmee is rekening gehouden. De wijziging van de vermelding van het geslacht en van de voornaam van de betreffende persoon blijft na een veroordeling steeds gekoppeld aan de veroordeelde, dus het primaire en unieke identificerende gegeven, het burgerservicenummer, blijft ongewijzigd, waardoor het steeds wordt gekoppeld aan, bijvoorbeeld, een veroordeelde. Ik wijs in dat verband ook op artikel 22b, juncto artikel 6, eerste lid van het Besluit justitiële gegevens. Het persoonsidentificerende nummer, het bsn-nummer, wordt als justitieel gegeven verstrekt door de minister van Veiligheid en Justitie aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ter beoordeling van de VOG die is aangevraagd, bijvoorbeeld voor het werkzaam zijn in de kinderopvang of in het peuterspeelzaalwerk. Wellicht is het mogelijk een deskundige te manipuleren, maar dat zal niet veel uithalen omdat het burgerservicenummer altijd is gekoppeld aan de persoon zelf, welk geslacht ook is vermeld.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Is de aanduiding man/vrouw niet een van de methoden om te identificeren? Het burgerservicenummer is niet voldoende, je hebt meer kenmerken om vast te stellen dat iemand daadwerkelijk is wie hij zegt dat hij is. Als dat niet zo was, zou dat ervoor pleiten om überhaupt de aanduiding man of vrouw in een paspoort niet op te nemen. Dus ik neem aan dat het niet alleen gaat om een bsn maar ook om andere kenmerken ...

Staatssecretaris **Teeven**: Zeker.

Mevrouw **Duthler** (VVD): ... zoals man/vrouw. Ik kan mij vanuit dat opzicht wel voorstellen dat het lucratief kan zijn om te zeggen: ik ben voortaan

vrouw of man, ik neem een andere genderidentiteit aan en ik voorkom daarmee een boel ellende.

Staatssecretaris **Teeven**: Dat zie ik niet helemaal. Stel dat je transman bent, dus een mannelijke identiteit hebt aangenomen terwijl je in het eerdere leven vrouw was. Dan volgt alles wat rondom jou bekend is en wat gekoppeld is aan het burgerservicenummer bij de wijziging van het geslacht. Je krijgt niet een ander burgerservicenummer. Het burgerservicenummer blijft ook gekoppeld aan de achternaam van betrokkene. Daaraan verandert de geslachtsnaam helemaal niets. Dus het voorbeeld van misbruik dat mevrouw Duthler noemde gaat niet op. Bij de koppeling van het burgerservicenummer aan bijvoorbeeld de justitiële documentatie is het enige verschil dat daadwerkelijk wel kan optreden dat -- nu moet ik het goed zeggen -- de plaatsing in een justitiële inrichting zou kunnen veranderen.

Wat kan een transgender doen indien de deskundigenverklaring wordt geweigerd, zo heeft mevrouw Scholten mij gevraagd. Een deskundigenverklaring kan feitelijk alleen worden geweigerd op inhoudelijke gronden: duurzame overtuiging ontbreekt. Dat is dus een professioneel oordeel. In dat geval kan de transgender allereerst een second opinion vragen. Ik wil bevorderen dat het ook in het protocol staat, zoals ik al heb gezegd. Wij hebben niet voorzien in een specifieke rechterlijke toets, maar wel is bijvoorbeeld voorstelbaar dat de transgender een tuchtrechtelijke klachtprocedure start tegen de betreffende arts.

De heer Holdijk heeft mij gevraagd of de ambtenaar van de burgerlijke stand een bestuurlijke autoriteit is in de zin van het CIEC-verdrag uit 2000 van Wenen, want daarin wordt dat zo nadrukkelijk gesteld. Wij hebben de secretaris-generaal van die organisatie gesproken om dat ook eens even na te vragen. Het is mij verzekerd dat dat wel zo is. Dit is dus een bestuurlijke autoriteit als bedoeld in het verdrag. Als de ambtenaar van de burgerlijke stand weigert om tot wijziging van de akte van de geboorte over te gaan, dan staat tegen dit weigeringsbesluit op grond van artikel 27 van Boek 1, zoals ik al zei, beroep op de rechtbank open. Dit geldt voorts voor degene aan wie de wijziging is geweigerd. Derden kunnen zich niet tot de rechter wenden. Het gaat dus om een procedure waarbij alleen voor de belanghebbende beroep op de rechtbank openstaat. Belanghebbende is hier uitsluitend degene aan wiens verzoek door de ambtenaar van de burgerlijke stand niet is voldaan.

De heer Holdijk heeft mij nog gevraagd waarom in de wet niet de onomkeerbare, onwrikbare overtuiging is vastgelegd. Dat is wel gebeurd. Blijken moet dat de transgender zijn wens tot geslachtsaanpassing in de geboorteakte weloverwogen is blijven wensen. Dat koppelen wij ook aan het protocol, dus die onomkeerbare, onwrikbare overtuiging is wel vastgelegd in de wet.

Ik denk dat ik alle vragen van uw leden heb beantwoord.

De **voorzitter**: Dan zijn wij nu toegekomen aan de tweede termijn van de kant van de Kamer. Op verzoek van mevrouw Lokin schors ik de vergadering voor vijf minuten.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*N

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Voorzitter. Ik ga niet in herhaling vervallen. Ik wil alleen nog één punt aan de staatssecretaris meegeven. Wij hadden een debat over de meemoeder en het wetsvoorstel. De staatssecretaris zei dat de meemoeder van rechtswege geen ouder kan worden bij een bekende donor. Dat is inderdaad het geval, omdat er dan een derde persoon een rol speelt. In onze casus, waarbij de transvrouw de verwekker is en in een huwelijksrelatie staat tot de moeder, is er geen sprake van een derde persoon. Het lijkt mij dat deze dan wel degelijk als zodanig zou kunnen worden ingeschreven. Het lijkt mij ook een sterke zaak voor de rechtspraak.

Ik wil een motie indienen met betrekking tot de herinvoering, de invoering of het behoud van de rechter als onafhankelijke instantie. Dit wetsvoorstel hinkt op twee gedachten. Enerzijds wordt door de staatssecretaris erkend dat er sprake is van een zelfdiagnose. Dan is de hele deskundigenverklaring niet meer noodzakelijk, zou ik zeggen, als je consequent zou zijn. Anderzijds wordt de deskundigenverklaring heel zwaar aangestipt. Mij lijkt dat je, als dit laatste het geval is, met protocollen en dergelijke, een objectiveerbare toets moet hebben en een onafhankelijke instantie die daarover gaat. Ook deskundigen kunnen onder druk worden gezet en eventueel onder dwang verklaringen gaan tekenen, zeker als er sprake zou zijn van mensen die psychiatrische stoornissen hebben. Daarom blijven wij daar ernstig op tegen.

Ik ga de Babylonische spraakverwarring over de transvader en de transman enzovoort niet herhalen.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik heb een vraag over de rechterlijke toets. Wat zou die moeten inhouden? Op welke andere punten zou de rechter moeten toetsen dan de deskundige doet?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Precies op dezelfde manier waarop de rechter momenteel toetst, alleen niet meer aan de lichamelijke aanpassingen en de onvruchtbaarheid. Die eis komt te vervallen. Voor het overige doet de rechter zijn of haar werk zoals nu ook gebeurt.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Kunt u daar iets concreter in zijn? Wat moet ik mij daarbij voorstellen? Op welke punten wordt er getoetst? Misschien kan mevrouw Quik dat aangeven?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Dat heeft zij natuurlijk al aangegeven, maar u kunt die vraag

misschien inderdaad beter stellen aan mevrouw Quik, want zij is ervaringsdeskundige.

Mevrouw **Scholten** (D66): Volgens mij ziet mevrouw Lokin over het hoofd dat de rechter nu toetst op de medische papieren die de belanghebbende overlegt om te laten zien dat deze voldoet aan alle eisen die de wet nu stelt, namelijk de sterilisatie-eis. Impliciet aan die sterilisatie-eis is natuurlijk het feit dat de persoon in kwestie het andere geslacht wil aannemen, want anders doet betrokkene dat niet. De rechter zal, zonder de sterilisatie-eis te toetsen, op dat moment niets anders meer hebben dan de deskundigentoets, die net als een deskundigenrapport zal worden overgelegd, waarbij de rechter dan zal aannemen dat de deskundigentoets, als deze aan alle eisen voldoet, voldoende is om het verzoek toe te staan. Wat is dat dan meer dan de deskundige zelf, die de toets doet, op grondige wijze en met een of twee gesprekken, en die ook gegronde redenen kan hebben om de toets te weigeren?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Het verschil zit hem in het feit dat er nu, doordat gekozen is voor de ambtenaar van de burgerlijke stand, juist geen deskundigenrapport meer kan zijn, maar alleen een verklaring van zelfdiagnose. Dat is een ernstige beperking van wat de rechter een deskundig advies noemt. Een rapport van een deskundige hoort van een onafhankelijke deskundige te zijn. Het is de taak van de rechter om te bezien of het rapport goed is onderbouwd en of het geloofwaardig is. In dit wetsvoorstel wordt de taak van de deskundige zodanig beperkt dat deze een verklaring van zelfdiagnose en informed consent moet geven. Dat is een ernstige beperking van de mogelijkheid van de deskundige om een onafhankelijk rapport in te dienen op basis waarvan de rechter een uitspraak kan doen.

Mevrouw **Duthler** (VVD): De deskundigenverklaring zou dan in de motie moeten worden gelezen als zijnde een deskundigenrapport. Begrijp ik het zo goed?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ja, dat begrijpt u heel goed. De toets door de rechter zou moeten geschieden op de wijze waarop dit thans gebeurt. Thans is er geen sprake van zelfdiagnose, van een deskundigenverklaring die de zelfdiagnose bevestigt. Dat is eigenlijk het voorstel dat nu in het wetsvoorstel staan. Het gaat gewoon om een verklaring van een deskundige die zelfstandig, dus afgezien van de zelfdiagnose, constateert dat de persoon in kwestie een blijvende overtuiging heeft et cetera. Dat zou ik graag behouden willen zien. Daarnaast kan de rechter ook nu al de periode toetsen; de reallife test. Dat wordt ook nu al getoetst. Natuurlijk zullen er ook in de toekomst transgenders zijn die zelf, vrijwillig, kiezen voor lichamelijke aanpassing. Dat kan vanzelfsprekend een duidelijke aanwijzing zijn van diezelfde blijvende overtuiging, maar het wordt niet langer als eis gesteld.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Lokin-Sassen, Holdijk, Franken en Hoekstra wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging met betrekking tot wetsvoorstel 33351 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens in verband met het wijzigen van de voorwaarden voor en de bevoegdheid ter zake van wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte,

overwegende dat in het onderhavige wetsvoorstel de eisen van onvruchtbaarheid en van lichamelijke aanpassing komen te vervallen;

overwegende dat het voor een zorgvuldige afweging van alle belangen noodzakelijk is om de blijvende overtuiging van degene die om een wijziging van de vermelding van het geslacht in de GBA verzoekt, objectiveerbaar te toetsen door een onafhankelijke instantie;

overwegende dat de gewone rechter bij uitstek de instantie is en behoort te blijven om deze toets uit te voeren;

overwegende dat zulks ook in overeenstemming is met het systeem van het familierecht, nu ook een verzoek tot voornaamswijziging door de rechtbank wordt beoordeeld;

overwegende dat het onderhavige wetsvoorstel een ongelijke behandeling tussen transgenders en niet-transgenders tot gevolg zou hebben en een discriminatie inhoudt met betrekking tot de procedure tot voornaamswijziging voor transgenders en niet-transgenders die een voornaamswijziging wensen;

van oordeel dat de gewone rechter de bevoegde instantie behoort te zijn en te blijven die zowel de aanvraag tot geslachtswijziging als de aanvraag tot voornaamswijziging dient te beoordelen;

verzoekt de regering om zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk binnen drie maanden na aanvaarding van deze motie, een reparatiewetsvoorstel in te dienen bij de Staten-Generaal waarin de inhoud van de thans geldende wetsbepaling van artikel 28 lid 1, 2 en 3 van Boek 1 BW blijft gehandhaafd met uitzondering van het bepaalde in lid 1: "en lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is", welke woorden geschrapt worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt letter E (33351).

**

*N

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Voorzitter. Wij vinden dit een duivels dilemma. Wij vinden dat de afschaffing van de eis tot lichamelijke aanpassing en sterilisatie absoluut moet worden afgeschaft. Dat kan niet langer wachten, want het heeft hier al lang genoeg gelegen. Ik heb niet veel nieuws gehoord in de antwoorden van de staatssecretaris. Ik kan wel allerlei technische dingen zeggen, zoals dat je in Frankrijk bijvoorbeeld een geboorteakte kunt laten opmaken zonder de naam van de moeder, maar aan die discussie hebben wij niets.

Ik vind het wel merkwaardig dat geen enkele inspreker, onderzoeker of adviseur bezwaar heeft gemaakt tegen de gang naar de rechter, zoals gebruikelijk bij iedere wijziging, behalve bij een kennelijke misslag zoals in artikel 24 staat. Niemand heeft hier bezwaar tegen gemaakt. Het is verzonnen door dit kabinet en het komt de zorgvuldigheid niet ten goede. Om misverstand te voorkomen: ik hecht niet zo aan die gang naar de rechter, maar wel aan het verdwijnen van de leeftijd.

Ik stel nu voor dat een kind van 11 jaar dat kan doen voordat hij naar de middelbare school gaat. Als hij naar de middelbare school gaat, kan hij meteen een nieuwe start maken en een gewenste verschijning. Als je dat doet, dan kun je dat niet zonder ouderlijke verantwoordelijkheid en deskundig advies. Je legt dan een te zware verantwoordelijkheid op de schouders van een 11-jarige wanneer je dat uitsluitend doet op basis van een verklaring van zelfdiagnose. Dat is de overweging voor mijn pleidooi voor een deskundigenbericht, waarin de deskundige vrij is om zelf te schrijven en te onderzoeken wat hij vindt dat hij moet onderzoeken. Omdat een ambtenaar van de burgerlijke stand nou eenmaal dat deskundigenbericht niet kan lezen, vind ik dat de gang naar de rechtbank dan maar terug moet. Dat vind ik niet zo'n groot probleem, eerlijk gezegd.

Mevrouw **Scholten** (D66): Ik ben het niet eens met de gang naar de rechtbank, maar dat had u al begrepen. Ik ben even het spoor bijster over wat u net zei over de leeftijd die voor u niet zo belangrijk was. Ik meen me te herinneren dat u in de eerste termijn stelde dat het kinderbrein volstrekt onvoldoende ontwikkeld was om zo'n beslissing te nemen. Die leeftijd zou veel hoger moeten liggen. Of heb ik niet goed naar u geluisterd?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat hebt u in zekere zin goed gehoord. Ten tijde van het voorbereidend onderzoek dacht ik dat de pubertijd wel een erg ongelukkige tijd was om dit te doen. Ik heb daarover vragen gesteld. Daarna heb ik veel meer gelezen en gesproken met mensen die daar wat van afweten en ben ik tot de conclusie gekomen dat het voor sommige kinderen belangrijk kan zijn om het eerder te doen. Maar ik heb nu steeds gezegd dat het belangrijk is dat het op iedere leeftijd kan,

maar na bevinding van een deskundige en met instemming van de ouders. Daarom vind ik dat de deskundige weer terug moet komen en daar zit de rechtbank aan vast, helaas.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Zou de toets door de rechtbank vervangen kunnen worden door een second opinion van een andere deskundige van een ander centrum?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat is wat mij betreft prima. Ik heb daar geen bezwaar tegen, hoewel het niet strookt met het systeem van het Burgerlijk Wetboek, en daar hecht ik ook wel waarde aan. Maar goed, ik zou dat beter vinden dan wat we nu hebben.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik heb de staatssecretaris horen zeggen dat er in het protocol een regeling komt over wat er moet worden meegenomen door de deskundige, maar ook over de mogelijkheid van een second opinion. Ik hoor u nu zeggen dat u dat ook acceptabel vindt. Kunt u dan leven met het protocol zoals dat door de staatssecretaris wordt voorgesteld?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Nu is het een protocol op basis van zelfdiagnose. Ik heb het over een echt deskundigenonderzoek en -advies. Dat kan misschien in een protocol vervat worden, maar ik zie niet dat protocollen alles oplossen.

Ik heb nog een laatste opmerking over de baby's met een twijfelachtig geslacht. Ik kende artikel 19 wel, maar was benieuwd of u iets over de praktijk daarvan kon zeggen. Maar misschien weet u dat ook niet. Ik laat het hier voorlopig bij.

*N

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Voorzitter. Ik begin met mijn ongelijk toe te geven. In tegenstelling tot mevrouw Lokin ben ik wel door de staatssecretaris overtuigd dat een transvrouw die een kind verwekt bij de biologische moeder met wie zij is gehuwd niet vanwege rechtswege de meemoeder kan worden op grond van de Wet lesbisch ouderschap omdat de wet daarvoor het anoniem donorschap vereist.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Misschien kan de staatssecretaris er in dat verband nog op ingaan dat die onbekende donor een derde is? Dat speelt nog een rol bij de uitleg van dit vraagstuk.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Dat hoor ik dan graag. Wat ik hierna zeg, doe ik mede namens de fractie van de Partij van de Arbeid. De fractie van GroenLinks en de Partij van de Arbeid zijn blij met de toezegging van de staatssecretaris dat de evaluatie na drie jaar zal plaatsvinden. Daarbij zal expliciet aandacht zijn voor de ervaringen van minderjarigen en hun ouders met de nu vastgelegde leeftijdsgrens en zal ook expliciet worden gekeken naar kinderen jonger dan 16 jaar. Wij zijn blij met de datum die de staatssecretaris

heeft genoemd en we zien dat er voorbereidingen getroffen moeten worden.

De staatssecretaris is uitgebreid ingegaan op het protocol dat er zal komen en dat richting geeft aan de manier waarop deskundigen ermee om zullen gaan. Zij zullen in gesprek gaan met ouders, er wordt getoetst of er daadwerkelijk sprake is van een duurzaam verlangen en of de consequenties worden overzien. Als je dat zelfdiagnose wilt noemen, dan laten wij dat graag aan degenen die dat zo doen, maar wij zien het wel degelijk als een beoordeling van de deskundigen; niet van de inhoudelijke wens, maar wel van de duurzaamheid ervan en van de manier waarop het tot stand is gekomen. Wij zien dan ook geen enkele toegevoegde waarde van een rechterlijke toetsing van die wens en van de verklaring die wordt afgelegd. Wij zien niet in wat een rechter meer zou kunnen doen dan wat de deskundige al toetst. Beide fracties zullen daarom tegen de motie stemmen en beide fracties zullen voor het wetsvoorstel stemmen.

*N

Mevrouw **Duthler** (VVD): Voorzitter. Mijn fractie blijft nog wel bij de toets door de onafhankelijke rechter hangen. Zou de staatssecretaris bereid zijn om de deskundigenverklaring uit te breiden naar een deskundigenbericht? Dat zou meer waarborg moeten bieden. Heb ik het goed begrepen dat de staatssecretaris heeft aangegeven dat alleen voor de groep 16- tot 18-jarigen altijd een second opinion wordt afgegeven? Wie stuurt de deskundigenverklaring naar de ambtenaar van de burgerlijke stand? Is dat de arts of neemt de betrokkene de deskundigenverklaring zelf mee?

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik begrijp dat mevrouw Duthler pleit voor een deskundigenbericht en ik neem aan dat daar dan allerlei inhoudelijke overwegingen in komen te staan. Wat is de waarde van zo'n bericht voor de ambtenaar van de burgerlijke stand?

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik ben aan het zoeken naar een rechterlijke toetsing of een deskundigenbericht. Ik vind het overhandigen van een verklaring aan een ambtenaar van de burgerlijke stand op zich licht. Het feit dat een second opinion wordt afgegeven, stemt mij al meer gerust. Ik ben er echter nog niet van overtuigd dat dit voldoende gerust is. Het feit dat een deskundigenbericht wordt afgegeven, betekent dat een zwaardere toets wordt uitgevoerd. Het punt daarbij is dat de ambtenaar van de burgerlijke stand zich gaat bemoeien met de inhoud van zo'n deskundigenbericht en dat is niet wenselijk. Ik ben er gewoon nog niet over uit.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Het voorstel van mevrouw Duthler -- ik waardeer dat wij samen naar een oplossing zoeken -- zal de toets van de Raad van State in elkaar geval niet kunnen doorstaan, want de ambtenaar van de burgerlijke stand zit dan met een deskundigenbericht en een contraexpertise

die hij niet mag beoordelen. Ik denk dat dit het probleem niet oplost, hoe graag ik het ook zou willen.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik kan me wel voorstellen dat het deskundigenbericht aan bepaalde eisen moet voldoen. Er vindt dan een inhoudelijke toets plaats door een deskundige met eventueel een second opinion. De ambtenaar van de burgerlijke stand neemt geen kennis van de inhoud van het deskundigenbericht -- ik zou dat overigens ook niet willen -- maar kan wel toetsen of het format en het proces voldoen aan formele criteria. Ik kan me dat wel voorstellen. Misschien kan de staatssecretaris daarover nog iets zeggen.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Dit is voor mij de reden om te pleiten voor een onafhankelijke rechter, die een onafhankelijk deskundig advies en eventueel nog een second opinion of tegenadvies kan inwinnen. Tot op de dag van vandaag heeft niemand ooit bezwaar gemaakt tegen dat verzoek bij de rechter, behalve om financiële redenen. Eigenlijk zou dat verzoek gehandhaafd moeten worden, maar als er een meerderheid is voor dit wetsvoorstel, pleit ik ervoor dat wij het in ieder geval binnen drie maanden weer opnieuw hebben ingevoerd.

Mevrouw **Duthler** (VVD): De waarborgen worden ingebouwd in het hele proces, om zeker te weten dat het verzoek echt duurzaam is en dat er geen reden is om aan de gegrondheid daarvan te twifelen. Of het verzoek door een rechter wordt getoetst of door een deskundige, is niet de kwestie. Het gaat erom dat het heel goed wordt getoetst. Als de toetsing door een deskundige gebeurt en eventueel door een andere deskundige, kan dat voldoende zijn. Het gaat mij om de inhoud en niet zozeer om wie het doet. Wellicht heeft een deskundige met zijn expertise daar nog meer mogelijkheden toe dan een rechter. Ik ben aan het zoeken naar het verschil tussen een rechterlijke toets en een deskundigenbericht, waarbij je dan de ambtenaar van de burgerlijke stand geen kennis moet laten nemen van de inhoud ervan.

De **voorzitter**: Mevrouw De Boer, u krijgt zo het woord, maar eerst mevrouw Lokin. Zij komt hard aanrennen en wil hier kennelijk op reageren.

**

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): De toets door de rechter geschiedt natuurlijk altijd ook aan de hand van een deskundigenadvies. Het is niet óf een rechterlijke toetsing óf een deskundigenadvies, het is en-en. Daar pleit ik voor.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik vraag mij af wat de meerwaarde is van de rechterlijke toets.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik ben een beetje verbaasd over het wantrouwen -- wantrouwen is misschien niet het goede woord -- dat steeds meer duidelijk wordt ten opzichte van de deskundige. Wij spreken hier over deskundigen die een speciale opleiding moeten hebben. De staatssecretaris heeft

het allemaal gezegd. Alleen specifieke instellingen mogen de deskundigenverklaring afgeven. Je kunt niet even bij je eigen huisarts een briefje halen. Het zijn alleen geselecteerde deskundigen met expertise die de verklaring mogen afgeven. Kunnen wij nu niet vertrouwen op het feit dat deze verklaring ook echt deskundig is?

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik pleit zeker niet uitzonderlijk voor een rechterlijke toetsing. Ik ben benieuwd naar de antwoorden van de staatssecretaris en zijn visie hierop.

*N

Mevrouw **Scholten** (D66): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris voor zijn antwoorden op mijn vragen en voor de toezegging om de evaluatieperiode van vijf jaar terug te brengen naar drie jaar, zodat wij eerder weten wat de effecten van deze wetswijziging zijn ten aanzien van de leeftijdseffecten in de puberteit van de betrokkenen en ten aanzien van de vraag of het aantal deskundigen op dit moment en in de komende periode voldoende zal zijn. Ik neem aan dat ook de methode waarmee de deskundige zijn werk doet zal worden geëvalueerd aan de hand van het protocol dat de staatssecretaris heeft beloofd. Tevens verwacht ik dat wordt gekeken naar het aantal weigeringen door de deskundigen van de verzoeken van belanghebbenden om een vermelding van het geslacht te wijzigen en naar de reden waarom dit is gedaan.

Wij hebben het nog helemaal niet gehad over de aantallen. Ik denk dat het goed is om daar even bij stil te staan. Wij hebben daar eigenlijk geen idee van. Ik heb het nagevraagd, maar het is heel lastig te achterhalen, omdat de mensen om wie het gaat nog geen geslachtsverandering hebben ondergaan, niet op een wachtlijst staan en dus eigenlijk niet bekend zijn. Het gegeven waarbij ik aanknoop, komt uit het artikel in Vrij Nederland en is niet wetenschappelijk onderbouwd. In dat artikel zegt Maxim Februari dat het gaat om 1 à 2 personen per 2.000 mannen en 1 à 2 personen per 4.000 vrouwen. Ik heb uitgerekend hoe deze aantallen zich verhouden tot onze totale bevolking. Ik ben er voor het gemak van uitgegaan dat er 8 miljoen mannen en 8 miljoen vrouwen in Nederland zijn en dat het om gemiddeld 1,5 persoon per genoemde groep gaat. In totaal gaat het dan om 6.000 mannen en 3.000 vrouwen. Daar hebben wij het over volgens Maxim Februari.

Ik houd me verre van de discussie over de vraag hoe deskundig de deskundige is en of hij nu een deskundigenverklaring of een deskundigenbericht moet geven. Ik sluit me aan bij de stelling van mevrouw De Boer en mevrouw Beuving, dat aan de deskundigenverklaring voldoende gewicht moet worden toegekend om dit hele probleem ook voldoende te tackelen. Hier wil ik het bij laten. In mijn eerste bijdrage heb ik al gezegd dat dit wetsvoorstel voor onze fractie geen probleem vormt. Ik zal mijn fractie niet adviseren aan de motie van mevrouw Lokin mee te doen, zij zal dat kunnen begrijpen.

De **voorzitter**: Dank u. De heer Holdijk heeft afgezien van een tweede termijn. Het woord is aan de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie.

**

*N

Staatssecretaris **Teeven**: Voorzitter. Ik dank de leden voor hun opmerkingen in tweede termijn. Het was interessant om twee ervaringsdeskundigen met elkaar in de slag te horen gaan bij de interruptiemicrofoon. Senator Scholten en senator Quik gingen als ervaren rechters met elkaar in de slag over de vraag wat de meerwaarde van bepaalde zaken is.

Ik wil eerst de motie van mevrouw Lokin bespreken. Het is mij niet duidelijk geworden wat de meerwaarde moet zijn van de rechterlijke toets. Er is veel gesproken over de rechterlijke toets, maar ook in tweede termijn is die meerwaarde bij het kabinet niet duidelijk geworden. Mevrouw Lokin vraagt mij of ik het wetsvoorstel helemaal wil omgooien. Niet alleen wordt de rechter weer in stelling gebracht, maar ook een echte diagnosestelling. Ik heb in eerste termijn al gezegd dat er wel degelijk sprake is van een deskundigenverklaring. Ik sluit aan bij wat mevrouw De Boer daarover in eerste termijn heeft gezegd. Het protocol zal echt een aantal waarborgen in acht nemen. Ik ga daarvoor de tijd nemen. Daarom treedt de wet op 1 juli 2014 in werking. De zorgvuldigheid, de betrouwbaarheid en de duurzaamheid van de wens die bij een transgender bestaat, zou heel wel uit die verklaring kunnen blijken.

Ik merk overigens op dat wat in de motie van mevrouw Lokin wordt genoemd, veel kosten met zich meebrengt. Er moeten kosten worden gemaakt voor de procedure. Wij spreken dan wellicht in een aantal situaties over gefinancierde rechtsbijstand. Dan heb ik het nog niet over de kosten die de transgender zelf zal moeten maken, als die over voldoende middelen beschikt en geld moet uitgeven voor de advocaat. Als de motie wordt aangenomen, kan het wetsvoorstel niet in werking treden. Je kunt geen wijzigingen doorvoeren bij de burgerlijke stand die je vervolgens weer moet terugdraaien. Dat geldt ook voor de deskundigen. Om deze redenen moet ik de motie ontraden.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Momenteel loopt de aanvraag tot wijziging van de geslachtsvermelding via de rechter. Er zullen dus geen extra kosten komen. Het blijft immers bij de oude procedure die thans geldt. Ik begrijp de opmerking van de staatssecretaris niet dat het extra kosten met zich meebrengt. Ik hoor dat er tot 1 juli 2014 de tijd is. Dan zou heel gemakkelijk via een kleine wijziging de rest van het wetsvoorstel wel degelijk kunnen doorgaan en dan zou de termijn van 1 juli 2014 kunnen worden gehaald.

Staatssecretaris **Teeven**: Nee, dat kan niet. Je kunt de wet niet in werking laten treden. Je kunt geen wijzigingen doorvoeren bij de burgerlijke stand en

die vervolgens weer terugdraaien als je de wet gaat wijzigen. Dat lijkt mij geen haalbare kaart. Het is ook niet nodig. De meerwaarde die de CDA-fractie aan de rechter toekent en die ook de SP-fractie daaraan lijkt toe te kennen, ziet het kabinet niet. Het gaat erom de procedure zorgvuldig in het protocol op te nemen. Ik heb gezegd dat er bij 16- en 17-jarigen een second opinion plaatsvindt, juist bij de minderjarigen, de adolescenten. Ik heb in eerste termijn duidelijk beargumenteerd waarom de procedure zorgvuldig is. Ik kan het niet beter zeggen dan mevrouw Scholten in haar interruptie. De rechter kan niet meer doen dan de verklaring van de deskundige zien en zeggen dat die klopt. Dat is een formele vaststelling. De rechter doet geen enkel inhoudelijk onderzoek.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik heb in de motie gevraagd om een wetsvoorstel, maar dat zou ook een novelle kunnen zijn. Dan hoeft niet eerst alles omvergegooid worden bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, waarna het weer moet worden teruggedraaid. Het is dus heel wel mogelijk om uitvoering te geven aan de motie, maar de staatssecretaris wil dat niet, want hij wil de zelfdiagnose als leidmotief behouden. Dit wetsvoorstel hinkt op twee gedachten: enerzijds de zelfdiagnose en anderzijds de deskundigheid. Je zult een keuze moeten maken. Als je kiest voor een onafhankelijk, deskundig advies, hoort daarbij ook een onafhankelijke instantie die dat advies toetst; een onafhankelijke instantie die ook een ander deskundig advies kan inroepen, wanneer bijvoorbeeld de deskundige onder dwang tot een oordeel is gekomen. Ook deskundigen moeten worden getoetst.

Staatssecretaris **Teeven**: Ik ben totaal niet overtuigd.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Hoe moet ik het mij voorstellen? Iemand komt bij de ambtenaar van de burgerlijke stand met twee deskundigenberichten die elkaar tegenspreken. Wat moet de ambtenaar doen? Of legt hij alleen het advies over dat hem het beste uitkomt?

Staatssecretaris **Teeven**: Ik ben uitvoerig ingegaan op het protocol. Ik heb naar aanleiding van opmerkingen die door de VVD-fractie zijn gemaakt, gezegd dat er bij 16- en 17-jarigen een second opinion plaatsvindt als er twijfel bestaat bij de deskundigen. Het zijn gespecialiseerde deskundigen, die jarenlange ervaring hebben. Als zo'n deskundigenverklaring door de ambtenaar van de burgerlijke stand wordt gezien, moet hij daarop kunnen afgaan. Dan kom je niet met twee tegenstrijdige verklaringen, want dan blijkt de duurzaamheid van je wens niet. De duurzaamheid moet blijken uit de stukken die bij de ambtenaar van de burgerlijke stand worden overlegd. Dat is het kenmerkende van dit wetsvoorstel.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dus dan leg je alleen de second opinion over.

Staatssecretaris **Teeven**: Nee, je legt een verklaring over van een deskundige, waaruit blijkt dat de duurzaamheid aanwezig is. Als er twijfel bestaat bij de deskundige, kan een second opinion plaatsvinden. Uiteindelijk komt iemand met één verklaring bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, niet met twee verklaringen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Nee, met die laatste dus of met de verklaring die hij het gunstigste vindt.

Staatssecretaris **Teeven**: Nee, je komt met één verklaring bij de ambtenaar van de burgerlijke stand.

Er zijn opmerkingen gemaakt over het ouderschap van rechtswege. De Wet lesbisch ouderschap eist in artikel 198, lid 1, voor ouderschap van rechtswege dat er sprake is van een kunstmatige donorbevruchting en een verklaring van de Stichting Donorgegevens Kunstmatige Bevruchting. Dat staat in de wet die wij een aantal weken geleden hebben aangenomen. De transvrouw voldoet niet aan die eis. Uit het systeem van de wet volgt dus automatisch dat er sprake is van erkenning. Mevrouw Duthler heeft terecht gezegd dat dit was vanwege de bekende derde. Die is er niet, maar dat betekent niet dat er geen discussie over de erkenning zal ontstaan. Ik wijs erop dat de erkenning een simpele en snelle handeling is. Dat hebben wij besproken bij het wetsvoorstel inzake lesbisch ouderschap. Het kan niet anders dan op deze wijze. Als een man verder leeft met de identiteit van een vrouw, een transvrouw, is het de wens van diegene om als vrouw verder te gaan. Dat heeft als consequentie dat je op dit artikel stuit. Als je dat niet doet en je bent de verwekker, word je van rechtswege vader.

Er komen geen twee verklaringen. De second opinion speelt alleen een rol als er geen verklaring wordt afgegeven aan de minderjarige. Als er twijfel bestaat over de duurzaamheid en er geen verklaring wordt afgegeven, kan een second opinion worden gevraagd. Er komt altijd één verklaring. Er komen geen twee tegenstrijdige verklaringen, want dan zou het volstrekt onduidelijk zijn voor de ambtenaar van de burgerlijke stand waarop hij of zij zich moet baseren. Die zorgvuldigheid gaan wij nu juist in het protocol regelen.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik wil nog één vraag stellen. Als de verwekker, die transvrouw is geworden, weer man zou willen worden, wordt hij dan wel als vader van het kind erkend?

Staatssecretaris **Teeven**: Een aantal leden heeft gesproken over spijtoptanten. Die zijn zeer uitzonderlijk, want je spreekt dan over een spijtoptant die ook nog verwekker is van een kind. Je komt in de uitzondering op de uitzondering op de uitzondering. Als je terug wilt met de geslachtsverandering, geldt ook daar weer de eis van de duurzaamheid.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Als de verwekker die transvrouw is geworden weer man wil worden, wordt hij dan wel als vader van het kind erkend?

Staatssecretaris **Teeven**: Dan is iemand spijtoptant en ook nog de verwekker van een kind. Wij komen nu wel bij de uitzondering op de uitzondering op de uitzondering. Als een transvrouw ervoor kiest om weer man te worden, geldt ook de eis van de duurzaamheid.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Stelt dat het wordt aanvaard dat de transvrouw weer man wil zijn, wordt die man dan wél als verwekker, als vader ingeschreven met betrekking tot de geboorte van het kind?

Staatssecretaris **Teeven**: Wij gaan niet achteraf de geboorteakte corrigeren. Dan geldt de situatie zoals die bestond op het moment van de geboorte. Als iemand er later voor kiest om van vrouw weer man te worden, wordt niet de geboorteakte van het kind gewijzigd. Dat doen wij niet.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Waarom eigenlijk niet?

Staatssecretaris **Teeven**: Het gaat om de bestaande situatie. Je kunt wel de geboorteakte wijzigen van degene die het geslacht wil wijzigen. Daarin kunnen veranderingen plaatsvinden, maar er kunnen geen veranderingen plaatsvinden in de geboorteakte van het kind.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Is het in verband met de biologische afstamming dan niet beter om de verwekker, de transvrouw, meteen als vader in te schrijven voor het geval er later een verandering optreedt?

Staatssecretaris **Teeven**: Dat is nu juist het wetsvoorstel lesbisch ouderschap waarover wij een aantal weken geleden gesproken hebben. Als er twee vrouwen zijn, kunnen beiden worden ingeschreven als moeder. Door deze wet is het mogelijk dat een kind twee moeders heeft. Als er op enig moment twee moeders ingeschreven worden, een moeder uit wie het kind wordt geboren en een moeder die de verwekker is van het kind maar door erkenning op de geboorteakte van het kind terecht komt, blijft die situatie bestaan, ook al kiest de meemoeder ervoor om later weer van geslacht te wijzigen. Dat verandert niet de geboorteakte van het kind.

Ik heb gesproken over de verklaring. Er is op dit moment geen deskundigenbericht in de zin van rechtsvordering voorzien. De rechter constateert of alle papieren in orde zijn en kan uiteindelijk vrij makkelijk vaststellen of iemand is aangepast. In het voorgestelde systeem ligt de nadruk juist veel meer op de eigen verklaring en op de verklaring van de deskundigen. Het onderscheid met een deskundigenbericht waarover mevrouw Duthler sprak, is mij niet heel duidelijk. Het zal er toch op neerkomen dat er een second opinion komt van een deskundige genderdysforie. Dat komt ook

tot uitdrukking in het protocol dat wij gaan opstellen.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik begreep van mevrouw Quik dat er in geval van een rechterlijke toetsing eerder sprake is van een deskundigenbericht en niet van een deskundigenverklaring en dat die rechterlijke toetsing zo waardevol kon zijn omdat je dan meer een inhoudelijke toetsing hebt.

Staatssecretaris **Teeven**: Iedereen lijkt vergeten te zijn wat wij in eerste termijn en in de stukken met elkaar hebben gewisseld. Volgens de geldende wet is het ook nu in de praktijk niet zo dat de rechter materieel de zaken toetst. Die gaat ook nu af op de deskundigenverklaring en toetst ook nu niet materieel bepaalde feiten en omstandigheden. Het is een vrij formele procedure waarin in feite geen wijzigingen plaatsvinden, ook straks niet.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Gaat mevrouw Lokin in de motie uit van een deskundigenbericht of van dezelfde verklaring?

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Van een deskundigenbericht.

Staatssecretaris **Teeven**: Ik denk dat ik alle punten van de leden heb besproken, mevrouw de voorzitter.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik kom tot afhandeling van het wetsvoorstel. Wenst een van de leden stemming over het wetsvoorstel? Dat is het geval.

Ik stel voor, morgenavond over dit wetsvoorstel en de ingediende motie te stemmen. Dat zal dan zijn om een uur of elf of half twaalf; ergens rond dat tijdstip.

**

Daartoe wordt besloten.

Mevrouw **Lokin-Sassen** (CDA): Ik wil graag een hoofdelijke stemming, voorzitter.

De **voorzitter**: Er wordt om hoofdelijke stemming gevraagd. Wij hebben morgenavond ook al een andere hoofdelijke stemming. Wij zien het wel.

Ik schors de vergadering voor een rustpauze tot morgenochtend 09.00 uur.

**

Sluiting 24.00 uur.